

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZİ

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İDEOLOJİNİN ROLÜ (1919- 2000)

GAMZE BİNER

ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ
ANABİLİM DALI

TEMMUZ 2025

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ ANA BİLİM DALI**

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İDEOLOJİNİN ROLÜ
(1919-2000)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
GAMZE BİNER**

**DANIŞMAN
DOÇ.DR. ALPASLAN ÖZTÜRKÇİ**

VAN – 2025

KABUL VE ONAY

Gamze BİNER tarafından hazırlanan “Türk Dış Politikasında İdeolojinin Rolü (1919-2000)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Jüri Üyeleri	İmza
Danışman: Doç. Dr. Alpaslan ÖZTÜRKÇİ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Siyasi Tarih Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Başkan: Doç. Dr. Zehra YILMAZ YAĞCI Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Devletler Hukuku Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Doç. Dr. Yunus KOÇ Muş Alparslan Üniversitesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.	
Üye: Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı, Anabilim Dalı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.	
Tez Savunma Tarihi:	09.07.2025
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 09.07.2025

Gamze BİNER

YÜKSEK LİSANS TEZİ
GAMZE BİNER
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMMUZ / 2025
TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İDEOLOJİNİN ROLÜ (1919-2000)

ÖZET

Bu çalışma, 1919–2000 yılları arasındaki Türk dış politikasının ideolojik yönelimler ile stratejik gerilimler arasındaki etkileşim çerçevesinde tarihsel gelişimini incelemektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren izlediği dış politika, dönemin siyasi iktidarlarının ideolojik yaklaşımlarına, uluslararası sistemin dinamiklerine ve güvenlik kaygılarına bağlı olarak önemli dönüşümler geçirmiştir. Tezde, erken Cumhuriyet döneminin Batıcı ve statükocu çizgisinden Soğuk Savaş yıllarındaki güvenlik merkezli politikalarına, ardından 1980 sonrası çok yönlü açılımlara kadar uzanan süreçte, dış politikada süreklilik ve kırılma noktaları analiz edilmiştir.

Araştırmada, Mustafa Kemal Atatürk ve İnönü dönemlerinde Kemalist ideolojinin dış politikada belirleyici rolü, Demokrat Parti iktidarıyla birlikte Batı ittifaklarına yönelim, askerî müdahalelerin etkisiyle şekillenen Soğuk Savaş politikaları ve Turgut Özal dönemiyle birlikte ekonomik ve bölgesel açılım stratejileri ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Dış politikanın, yalnızca dışsal güvenlik ihtiyaçlarıyla değil, iç politikadaki ideolojik yönelimler ve iktidar refleksleriyle de biçimlendiği vurgulanmıştır.

Çalışma, Türk dış politikasının tarihsel süreçte ideolojik temellerle nasıl şekillendiğini ve bu temellerin stratejik zorunluluklarla nasıl çatıştığını veya örtüştüğünü göstermeyi amaçlamaktadır. İdeolojik söylem ile ulusal çıkar ekseninde gelişen dış politika tercihleri arasındaki etkileşim, dönemsel örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu yönüyle tez, Türk dış politikasının sadece diplomatik bir tarihini değil, aynı zamanda ideoloji-strateji ilişkisini merkezine alan analitik bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, Stratejik çıkarlar, Ulusal güvenlik, İdeolojik kırılmalar

Sayfa Sayısı: X + 155

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Alpaslan ÖZTÜRKÇİ

M.Sc. Thesis
GAMZE BİNER
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
JULY/2025
THE ROLE OF IDEOLOGY IN TURKISH FOREIGN POLICY (1919–2000)

ABSTRACT

This study analyzes the historical evolution of Turkish foreign policy between 1919 and 2000 through the lens of ideological orientations and strategic tensions. Since the foundation of the Republic, Turkey's foreign policy has undergone significant transformations influenced by the ideological inclinations of ruling governments, the dynamics of the international system, and evolving security concerns. The thesis examines this process by focusing on both continuities and ruptures in foreign policy, from the Western-oriented and status quo approach of the early Republican period to the security-centered policies of the Cold War era and the multidimensional openings that emerged after 1980.

The research provides a detailed analysis of how Kemalist ideology shaped foreign policy during the Atatürk and İnönü eras, the Western alliance orientation during the Democrat Party rule, the influence of military interventions during the Cold War, and the economic and regional expansion strategies initiated under Turgut Özal. It emphasizes that Turkish foreign policy has been shaped not only by external security needs but also by internal ideological orientations and power dynamics.

This study aims to reveal how ideological frameworks have influenced Turkish foreign policy over time and how these frameworks have either conflicted with or aligned with strategic necessities. The interaction between ideological discourse and national interest-based preferences is evaluated through period-specific examples. In this regard, the thesis offers an analytical perspective that centers on the ideology-strategy relationship rather than providing a mere diplomatic history of Turkish foreign policy.

Keywords: Turkish foreign policy, Strategic interests, National security, Ideological ruptures

Number of Pages: X + 155

Supervisor: Assoc. Dr. Alpaslan ÖZTÜRKÇİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	İV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	İX
ÖN SÖZ.....	X
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KURAMSAL VE KAVRAMSAL TEMELİ	4
1.1. Problem Durumu	4
1.2. Problem Cümlesi.....	4
1.3. Alt Problemler.....	4
1.4. Araştırmanın Amacı.....	5
1.5. Araştırmanın Önemi	5
1.6. Araştırmanın Varsayımları	6
1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	6
1.8. Metodoloji.....	7
1.9. Literatüre Katkı	8
1.10. Kavramsal Çerçeve.....	8
1.10.1. İdeoloji	9
1.10.2. Türk Dış Politikasını Etkileyen İdeolojiler	14
1.10.2.1. Milliyetçilik	14
1.10.2.2. Kemalizm	16
1.10.2.3. Muhafazakârlık	20
1.10.2.4. Liberalizm.....	24
2. TEK PARTİ DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK İDEOLOJİ	27
2.1. 1919-1923 Arası İdeolojik Arayışlar: Milli Mücadele, Bolşevik, İslam ve Sol Etkiler	28
2.1.1. Milli Mücadelede Bolşevik Etkisi	32
2.1.2. Türkiye’de Sol Akımların Dış Politikaya Etkisi.....	36
2.1.3. Milli Mücadelede İslam Etkisi	39
2.2. Atatürk ve İnönü Liderliğinde Tek Parti Yönetimi: Dış Politika Ve İdeoloji İlişkisi (1923-1950).....	43
2.3. Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Türk Dış Politika İlkeleri	44
2.3.1. Batıcılık.....	45

2.3.2. Statükoculuk.....	48
2.3.3. Gerçekçilik (Realizm).....	50
2.4. Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Dış Politikanın İdeolojik Çerçevesi	53
2.4.1. Cumhuriyet Halk Fırkası İdeolojisi	53
2.4.2. Milliyetçilik.....	55
2.4.3. Modernleşme	59
2.4.5. Ulus İnşası.....	64
2.5. İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikasında İdeolojinin Rolü	68
2.5.1. Batıcı Dış Politikanın Yansıması Olarak Üçlü İttifak Antlaşması	71
2.5.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikasında İdeoloji.....	73
2.5.3. Savaşta Almanya'nın Üstün Olduğu Dönem (1940-1943)	75
2.5.4. Savaşta Müttefiklerin Üstün Olduğu Dönem (1943-1945).....	79
2.5.5. Güvenlik Ekseninde Liberal İdeoloji (1945-1950).....	82
3. ÇOĞULCU DEMOKRATİK SİSTEMDE TÜRK DİŞ POLİTİKASINDA İDEOLOJİ	87
3.1. Demokrat Parti Dış Politikasında İdeoloji	88
3.2. ABD İle İlişkilerin Derinleşmesi ve Askeri Yardımlar	90
3.3. Türkiye'nin NATO Üyeliği Ve Kore Savaşı	92
3.4. DP Döneminde Ortadoğu İle İlişkiler.....	94
3.5. Kıbrıs Meselesi ve Milliyetçi Söylemlerin Yükselişi.....	95
1960–1980 Arasında Türkiye'nin Dış Politikasında İdeoloji Ve Strateji ...	98
3.6.1. 1960 Darbesi İle Türk Dış Politikasında İdeolojik Dönüşüm	99
3.6.2. Kıbrıs Meselesi Ve İdeolojik Dış Politikanın Sarsılması	101
3.6.3. Demirel Hükümeti ve Yeni Dış Politika Paradigmasında İdeoloji	104
3.6.4. 12 Mart 1971 ve ABD Eksenine İdeolojik Dönüş.....	106
3.6.5. İdeo-Politik Bir Ürün Olarak Haşhaş	107
3.6.6 Ecevit Dönemi ve Dış Politikada İdeoloji	111
3.7. Post-Darbe Düzeninde Dış Politika: 1980–2000 Yılları Arasında İdeolojik Yönelimler Ve Siyasal Değişim	112
3.7.1. 12 Eylül Darbesinin ideolojik kökenleri.....	113
3.7.2. Özal Liberalizmi ve Batıya Entegrasyon Politikaları	115

3.7.3 Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikada İdeoloji: Kimlik ve Aidiyet	120
3.7.4. Erbakan Hükümeti ve Dış Politikada İslamcı Tonlar	122
3.7.5. Helsinki Zirvesi ve AB Bağlamında Batıcılık.....	127
3.7.6. Çiller Hükümeti Dış Politikasında Milliyetçilik	129
4. SONUÇ	134
KAYNAKÇA.....	145
ÖZGEÇMİŞ	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

AB	Avrupa Birliği
AT	Avrupa Topluluğu
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CENTO	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
DYP	Doğru Yol Partisi
DISK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
MNP	Milli Nizam Partisi
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MBK	Milli Birlik Komitesi
MISK	Yeniden Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SEİA	Savunma Ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TKP	Türkiye Komünist Partisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
SHP	Sosyaldemokrat Halkçı Parti

ÖN SÖZ

Türkiye'nin dış politikası, kuruluş sürecinden itibaren ideolojik yaklaşımlar ile stratejik zorunluluklar arasında sürekli bir denge arayışı içinde şekillenmiştir. Cumhuriyet'in temelini oluşturan siyasi ve kurumsal reformlar kadar, bu reformların dış politikaya yansıyan izdüşümleri de, devletin dışa açılma biçimini ve uluslararası sistemdeki yerini belirlemiştir. Bu çalışmada, 1919'dan 2000 yılına kadar geçen zaman diliminde, Türk dış politikasının hangi dönemlerde ideolojik yönelimlerle belirlendiği, hangi dönemlerde ise güvenlik merkezli stratejik hesapların ön plana çıktığı sistematik bir biçimde analiz edilmiştir.

Erken Cumhuriyet döneminden başlayarak tek parti yönetimi, çok partili siyasi yaşamın ilk yılları, askerî müdahalelerin damga vurduğu dönemler ve nihayetinde Soğuk Savaş sonrası gelişmeler, dış politikada süreklilik arz eden bazı ilkelerle birlikte, ideolojik kırılmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tezin temel amacı, Türk dış politikasının tarihsel seyrini yalnızca olaylar üzerinden değil, bu olaylara yön veren düşünsel ve siyasal arka plan üzerinden değerlendirebilmektir. Her siyasal iktidarın dış dünyayı algılayışı, kendi ideolojik perspektifini dış politikaya ne ölçüde yansıttığı ve stratejik tehdit algılamalarıyla bu ideolojik çerçeve arasında kurduğu ilişki, bu çalışmanın yönünü tayin eden başlıca sorunsallar olmuştur.

Bu süreçte, dış politikayı yalnızca teknik bir devlet pratiği olarak değil, aynı zamanda siyasal-toplumsal zihniyetin bir dışa vurumu olarak ele almak, Türk dış politikasının karmaşık yapısını anlamak açısından belirleyici olmuştur. Tez, bu yönüyle tarihsel açıklama ile düşünsel çözümlemeyi birleştiren bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmam boyunca, bana yön gösteren, bilimsel bakış açımı geliştirmemde önemli katkılar sağlayan ve her aşamada değerli görüşleriyle destek olan kıymetli danışmanım **Doç. Dr. Alpaslan ÖZTÜRKÇİ**'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte gösterdiği ilgi, sabır ve akademik rehberlik, bu tezin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Ayrıca, manevi desteğiyle yanımda olan aileme ve bu süreçte katkı sunan tüm dostlarıma teşekkür ederim.

Gamze BİNER

GİRİŞ

Türk dış politikası, Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte, yalnızca uluslararası sistemdeki dönüşümlerle değil, aynı zamanda iç siyasal yapının değişimi, ideolojik eğilimler ve stratejik önceliklerle de şekillenmiş çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Dış politika; sadece devletlerarası ilişkileri düzenleyen araçsal bir alan değil, aynı zamanda siyasal iktidarların ideolojik yönelimlerini dışa yansıtan bir zemin olarak da işlev görmüştür. Bu bağlamda Türk dış politikası, ideolojik süreklilikler ve kırılmalar etrafında tarihsel bir seyir izlemiştir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte dış politikanın yönü büyük oranda Batı'ya çevrilmiş, Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde temel ilkeler olarak benimsenen Batıcılık, statükoculuk ve gerçekçilik, dış politika kararlarının mihenk taşlarını oluşturmuştur. Batıcılık, yalnızca bir yönelim değil, aynı zamanda bir medeniyet tercihi olarak dış politikada ideolojik bir eksen haline gelmiştir. Bu dönem aynı zamanda Kemalizm'in temel ilkelerinin – laiklik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, inkılapçılık ve cumhuriyetçilik–dış politikaya yön verdiği bir çerçevede şekillenmiştir. Türkiye'nin uluslararası alanda bağımsız ve egemen bir aktör olarak varlık göstermesi, dış politikanın ana hedefi olmuştur.

Erken Cumhuriyet dönemi (1923–1945), dış politikada **barışçıl bir yaklaşımı ve millî egemenlik ilkesini merkeze alan bir stratejiyle** ideolojik bir yönelim sergilemiştir. Mustafa Kemal Atatürk döneminde şekillenen milliyetçilik anlayışı, dış ilişkilerde temkinli, bağımsız ve müdahaleye kapalı bir tutumu beraberinde getirmiştir. Bu yaklaşım, Lozan sonrası kurulan sınırların korunması, iç işlerine müdahalenin reddedilmesi ve uluslararası alanda saygın bir ulus-devlet olarak varlık gösterme iradesiyle bütünleşmiştir. Böylece, dönemin dış politikası diplomatik ve ideolojik bir duruşun ürünü olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye savaş dışı kalmayı başarmış; ancak savaş sonrası dönemde Sovyet tehdidinin artmasıyla birlikte NATO üyeliği, Türkiye'nin dış politikada Batı ile olan ilişkilerini pekiştirmiştir. Demokrat Parti iktidarı, bu doğrultuda Batıcılık çizgisini sürdürmüş, Türkiye'nin dış politikasında

liberal demokrasi ve kapitalist ekonomi modeli çerçevesinde Batı ile bütünleşme hedeflenmiştir.

1960 darbesi sonrası, Soğuk Savaş'ın yumuşama (detant) dönemine girilmesiyle birlikte Türk dış politikasında zaman zaman kısmi eksen arayışları belirse de, Batıcılık ideolojisi başat unsur olmayı sürdürmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkileri çeşitlenmiş, özellikle Bağlantısızlar Hareketi (Non-Aligned Movement) ülkeleri ile diplomatik kanallar açılmış; ancak temel dış politika eksenini NATO üyeliği üzerinden Batı ile olan ilişkilerde devam etmiştir.

1970'li yıllar, askeri muhtıraların, siyasi istikrarsızlıkların ve koalisyon hükümetlerinin etkisiyle dış politikanın daha çok iç siyasi çekişmelerin uzantısı haline geldiği bir dönem olmuştur. Dış politikada etkin ve net bir yönelim belirlemek güçleşmiş, Türkiye, uluslararası gelişmelere tepki veren ve çoğu zaman edilgen bir aktör görüntüsü vermiştir.

1980 askeri darbesi sonrası, dış politikada yeniden yapılanma süreci başlamış; bu süreçte Turgut Özal'ın liderliğinde liberal ekonomi politikaları doğrultusunda dışa açılma ve ekonomik diplomasinin ön plana çıktığı bir dış politika anlayışı benimsenmiştir. Bu dönem, Batı ile ilişkilerin kurumsal düzeyde güçlendiği; ancak aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel açılımlara yöneldiği bir evredir.

1990'lı yıllar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla oluşan yeni jeopolitik ortamda, Türkiye'nin dış politikasında hem Türk dünyası açılımı, hem Balkanlar ve Kafkasya'da etkinlik arayışı, hem de Avrupa Birliği süreci önemli başlıklar haline gelmiştir. Ancak bu dönem aynı zamanda ideolojik yönelimlerin çakıştığı ve dış politikada yön belirsizliklerinin yaşandığı bir evre olmuştur. Milliyetçi, seküler ve muhafazakâr değerler arasındaki ideolojik gerilim, dış politika söylemlerine de yansımıştır.

2000'li yıllarda, Türkiye dış politikasında pragmatizmle idealizm arasında gidip gelen bir çizgi izlemiş, AB üyelik süreci, bölgesel diplomasi, ekonomik ilişkiler ve güvenlik öncelikleri üzerinden şekillenen karmaşık bir yapı oluşmuştur. Bu yapı, hem uluslararası sistemdeki değişimlerin hem de iç politik gelişmelerin etkisiyle yön bulmuştur.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu tarihsel arka plan ışığında, Türk dış politikasının ideolojik yönelimi detaylı biçimde analiz edilecektir. Söz konusu analiz, yalnızca dış politikada yaşanan stratejik dönüşümleri değil, aynı zamanda bu dönüşümlerin siyasal iktidarların ideolojik konumlanmaları ile nasıl örtüştüğünü de değerlendirmeyi hedeflemektedir. Türkiye'nin dış politikasında görülen ideolojik süreklilikler ve kırılmalar; ulusal çıkarlar, güvenlik öncelikleri, medeniyet temsilleri, kültürel kimlik arayışları ve dış tehdit algıları gibi unsurlarla birlikte kapsamlı biçimde irdelenecektir.

Bu kapsamda, bu tez çalışması aşağıdaki üç temel araştırma sorusu etrafında şekillenecektir:

1. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, farklı siyasal iktidarlar döneminde ideolojik bağlamda nasıl farklılık göstermiştir?
2. Hangi dönemlerde ideolojiler dış politika üzerinde daha baskın ve yönlendirici bir rol oynamıştır?
3. Güvenlik ve ulusal çıkar temelli politikaların, ideolojilere göre daha baskın hale geldiği dönemler hangileridir?

Bu sorular bağlamında çalışma, Türk dış politikasının ideolojik temellerini tarihsel süreç içinde inceleyecek; dış politikanın yalnızca stratejik değil, aynı zamanda ideolojik bir pratik olduğunu ortaya koyarak, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki konumlanma biçimini anlamaya katkı sağlayacaktır.

1. ÇALIŞMANIN KURAMSAL VE KAVRAMSAL TEMELİ

1.1. Problem Durumu

Dış politika, bir devletin uluslararası alanda izlediği stratejik yönelimlerin bütünüdür; ifade ederken; bu yönelimlerin belirlenmesinde yalnızca güvenlik ve çıkar temelli değil, aynı zamanda ideolojik unsurlar da etkili olabilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren izlediği dış politika çizgisi, dönemsel olarak farklı ideolojik perspektiflerden etkilenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Kemalist ideolojik yapı, Soğuk Savaş döneminde Batı ittifakıyla geliştirilen ilişkiler, 1980 sonrası ekonomik liberalizm vurgusu gibi gelişmeler, dış politikanın ideolojik arka planının zaman içinde değiştiğini göstermektedir. Ancak bu ideolojik dönüşümlerin Türk dış politikası üzerindeki etkisi, tarihsel süreklilik içinde yeterince sistematik biçimde ele alınmamıştır. Bu çalışma, ideolojinin Türk dış politikası yapım sürecindeki rolünü tarihsel dönemler üzerinden değerlendirerek bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

1.2. Problem Cümlesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren dış politikasının oluşumunda ideolojik faktörler ne ölçüde etkili olmuş, bu etki tarihsel süreç içerisinde nasıl bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir?

1.3. Alt Problemler

Kemalizm'in dış politika anlayışı üzerindeki etkileri ve Mustafa Kemal Atatürk sonrası, İsmet İnönü döneminde ideolojik söylemin nasıl değiştiğini tespit edilecektir. Çok partili hayata geçiş ile birlikte Demokrat Parti'nin dış politika söylemi hangi ideolojik çerçevede şekillendiğini, 1960-1980 arası dönemde dış politikada ideolojik yönelimlerin nasıl değiştiğinin analizi yapılacaktır. 1980 sonrası Turgut Özal dönemi dış politikasında ideolojik dönüşümün karakteristik özelliklerinin neler olduğunu ve Soğuk Savaş dönemi sonrası 2000 yılına kadar dış politikada ideolojik yönelimlerin ne şekilde değiştiğini tespit edecektir. Bu dönemlerde güvenlik kaygılarının yoğun olduğu dönemlerde dış politika söyleminde ideolojik farklılaşmanın nasıl ortaya çıktığı üzerinde durulacaktır.

1.4. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1919 yılından 2000 yılına kadar uzanan dış politika pratiğini ideolojik perspektiften analiz etmektir. Çalışma, farklı dönemlerdeki dış politika yönelimlerinin arkasındaki ideolojik temelleri ortaya koymayı; özellikle iktidar değişimleri, askeri ve sivil rejim dönüşümleri ve uluslararası sistemdeki değişimlerin ideolojik söylemlere etkisini karşılaştırmalı olarak incelemeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türk dış politikasında ideoloji faktörünün tarihsel süreç içindeki etkisini ve dönüşümünü analiz etmektir. Bu bağlamda, 1919 yılında başlayan Milli Mücadele dönemi ile birlikte 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile dış politikanın şekillenmesinde ideolojinin nasıl bir rol oynadığı, farklı siyasal liderlikler ve partiler döneminde bu rolün nasıl değiştiği ya da süreklilik gösterdiği incelenecektir. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde gelişen Kemalist ideolojinin dış politika yapım sürecindeki etkisi ile başlayan analiz, İsmet İnönü dönemiyle devam edecek; ardından çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti'nin dış politika söylemi ve ideolojik yönelimleri değerlendirilecektir. 1960 darbesi sonrasındaki dönemlerde Süleyman Demirel, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi ve bu süreçlerdeki ideolojik kırılmalar irdelenecek, 1980 sonrası Turgut Özal ile birlikte serbest piyasa ekonomisi ekseninde gelişen dış politika yapım süreci ele alınacaktır.

1.5. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, Türk dış politikasının yalnızca çıkar ve güvenlik odaklı değil, aynı zamanda ideolojik temeller üzerinden şekillendiğini ortaya koyarak, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Tarihsel süreçte yaşanan değişimlerin nedenlerini ideolojik söylem üzerinden analiz etmek, günümüz dış politika yapıcılarını için tarihsel deneyimlerden çıkarımlar sunacaktır. Ayrıca çalışmanın sonuçları, dış politika analizlerinde ideolojinin rolünü anlamaya yönelik kavramsal ve teorik bir çerçeve geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu araştırma, dış politika analizine disiplinler arası bir yaklaşım kazandırarak, tarih, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatürüne teorik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1.6. Araştırmanın Varsayımları

Türk dış politikasında ideolojik yönelimler, iktidarların siyasal dünya görüşü ve dönemin iç-dış koşulları doğrultusunda şekillenmektedir. Dönemsel değişimler (tek parti dönemi, çok partili sistem, darbeler, siyasal ve sosyo-ekonomik reformlar) dış politika söyleminde ideolojik kırılmalara yol açmıştır. İdeoloji, sadece iç politikada değil, dış politika yapım sürecinde de belirleyici bir faktördür. Bu çerçevede Güvenlik algısı ve tehdit değerlendirmeleri, ideolojik yönelimin niteliğini doğrudan etkilemektedir.

1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, 1919-2000 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır; 2000 sonrası dış politika süreçleri bu araştırma kapsamında değerlendirilmemektedir. Çalışmanın ana eksenini, dış politikada ideoloji etkisi olduğundan, ekonomi, kültür veya toplumsal yapı gibi diğer değişkenler yalnızca dolaylı olarak ele alınacaktır. Analizler, ağırlıklı olarak resmi belgeler, dış politika yapımcıları ve doküman analizleri üzerinden yapılacaktır; uygulamadaki pratiklerin farklılaşma ihtimali sınırlı biçimde ele alınacaktır.

Bu tez çalışması, Türk dış politikasının ideolojik yönelimlerini tarihsel bir bütünlük içinde analiz etmeyi amaçlamış ve bu bağlamda 1919-2000 yılları arasındaki dönemi inceleme kapsamına almıştır. 2000 sonrası dönem, gerek iç politikada yaşanan yapısal dönüşümler gerekse küresel sistemdeki radikal değişiklikler nedeniyle farklı bir analitik çerçevede ele alınmayı gerektirmektedir. Bu dönemde Türkiye'de iktidarın değişmesi, dış politika karar alma mekanizmalarının merkezileşmesi ve ideolojik yönelimlerin daha çok iktidar söylemleri üzerinden şekillenmesi, dış politikanın ideolojik temellerini önceki dönemlerden ayırtmıştır. Uluslararası düzlemde ise 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında güvenlik merkezli dış politika anlayışı küresel olarak belirleyici olmuş, Türkiye'nin dış politika öncelikleri de bu güvenlik eksenli yaklaşıma paralel şekilde yeniden tanımlanmıştır. Ayrıca Çin ve Rusya'nın yükselişi ile birlikte ortaya çıkan çok kutupluluk eğilimi, küresel güç dengelerinde önemli kırılmalara yol açarak Türkiye'nin dış politikasında yeni yönelimler doğurmuştur. 2008 küresel finans krizi, Arap Baharı, Suriye iç savaşı ve 2020 sonrası COVID-19 pandemisi gibi gelişmeler, yalnızca dış politika değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerdeki temel norm ve kurumlar açısından da yeni dünya düzeni tartışmalarını

gündeme taşımıştır. Bu çerçevede, 2000 sonrası dönemin iç ve dış politika koşulları, ideolojik analiz bakımından farklı parametreler gerektirdiği için bu tez çalışmasının kapsamı dışında bırakılmıştır. İlgili dönem, ayrı bir çalışma alanı olarak değerlendirilmelidir.

1.8. Metodoloji

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi (belgesel tarama) yöntemi tercih edilmiştir. Doküman analizi, mevcut kayıt ve belgelerin sistematik biçimde toplanması, incelenmesi, not alınması ve değerlendirilmesi süreçlerini kapsayan bir yöntemdir. Bu çalışma kapsamında, hem basılı hem de dijital kaynaklar titizlikle gözden geçirilecektir. Kullanılan başlıca kaynaklar arasında resmi belgeler, politika dokümanları, dış politika yapımcılarının açıklamaları ve literatür yer almaktadır. Analiz sürecinde, Erken Cumhuriyet döneminden başlayarak Soğuk Savaş dönemi dış politikası, dönemlerin iktidarların ideolojik perspektifleri ele alınacaktır. Bu yöntem, Türk dış politikasında ideoloji faktörünün farklı tarihsel dönemlerde nasıl şekillendiğini ve dönüştüğünü anlamaya olanak sağlayacaktır. Böylece, doküman analizinin sağladığı kapsamlı ve çok boyutlu veri incelemesi aracılığıyla, araştırmanın amaçlarına uygun derinlemesine ve güvenilir sonuçlar elde edilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmada doküman analizi yönteminin yanı sıra karşılaştırmalı analiz yöntemi de kullanılmıştır. Karşılaştırmalı analiz, araştırmacının belirlediği iki veya daha fazla olguyu bağlamsal olarak derinlemesine inceleyerek karşılaştırdığı bir nitel araştırma yöntemidir. Amaç, bu olguların birbirinden neden ve nasıl farklılaştığını ya da benzerlik gösterdiğini açıklamaktır. Bu yöntemin araştırmaya yansımaları, öncelikle hangi iki ya da daha fazla olgunun hangi yönlerden karşılaştırılacağı belirlenmiştir. Karşılaştırılacak olan dönemler belirlendikten sonra her döneme ait veriler toplanmıştır. Bu veriler, resmi belgeler ve akademik literatür olmuştur. Her döneme ait veriler ayrı ayrı analiz edilmiş ve birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda yapısal farklılıklar açıklanmıştır. Ortaya çıkan veriler, daha geniş bir kuramsal çerçevede değerlendirilmiştir.

1.9. Literatüre Katkı

Literatürde yer alan birçok çalışma, Türk dış politikasında ideoloji unsurunu ya tamamen göz ardı etmiş ya da belirli dönemler ve ülkelerle sınırlı bir çerçevede ele almıştır. Bu durum, ideolojinin dış politika üzerindeki etkisinin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesini engellemiştir. Bu bağlamda çalışmam, Türk dış politikasında ideolojinin rolünü 1919'da başlayan Milli Mücadele döneminden 2000 yılına kadar uzanan geniş bir tarihsel süreç içerisinde inceleyerek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Çalışmam, sadece belirli olaylara odaklanmak yerine, dış politika kararlarının arka planında yer alan ideolojik yönelimleri kavramsal bir çerçeve içerisinde değerlendirmektedir. Bu yönüyle araştırma, Türk dış politikasının dönüşümünü anlamada ideolojinin etkisini ortaya koyan bütüncül ve sistematik bir analiz sunmaktadır.

1.10. Kavramsal Çerçeve

Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Türk dış politikası, Batıcılık, statükoculuk ve gerçekçilik ilkelerine dayanarak şekillenmiş, ancak ideolojik unsurlar da bu sürecin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Milli Mücadele dönemi, bu ideolojik temellerin oluşmasında ve gelecekteki politikalara yön veren anlayışların belirlenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Türkiye, bağımsızlık ve ulusal egemenlik hedefleri doğrultusunda Batıcılığı, modernleşme çabalarıyla Batı'ya yakın bir siyaset izlemeyi; statükoculuğu, mevcut durumu korumayı; ve gerçekçiliği, uluslararası ilişkilerde güç dengesini gözetmeyi temsil edecek şekilde şekillendirmiştir. Bu anlayışlar, türk milliyetçiliği gibi akımlarla harmanlanarak Cumhuriyet'in çok boyutlu dış politikasına zemin oluşturmuştur (Çelik, 2023: 126-129).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak Batıcılık ve laiklik temelinde inşa edilen söz konusu politikalar, devletin tüm kurumlarına yayılarak ve kapsamlı reformlarla desteklenmiştir. 1950'lerde çok partili sisteme geçişle birlikte ideolojik çeşitlilik artmış, Demokrat Parti (DP) döneminde ekonomik liberalizm ön plana çıkarılmıştır. 1960'larla beraber Soğuk Savaş'ın yumuşama(detant) girmesiyle birlikte yakalanan görece özerklik dış politika yapıcılarını tarafından başarılı bir şekilde kullanılmış ve çok eksenli bir dış politika paradigmasına geçilmiştir. 1980'lerde Özal

dönemi, Batıcılığı neoliberal politikalarla pekiştirirken, muhafazakârlığın toplumsal etkisini artırmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile 1990'larda muhafazakârlığı ve Batıcılığı dengeleyen, çok yönlü bir dış politika stratejisi benimsemiştir. Bu dönemden itibaren milliyetçilik ve Muhafazakârlık daha belirgin hale geldiği politikalar ön plana çıkmıştır.

Genel olarak, Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne kadar Türk dış politikasını dönemse olarak farklılaşabilen Batıcılık, Muhafazakârlık, Türk Milliyetçiliği ve Kemalizm gibi ideolojik akımların etkisiyle şekillenmiştir.

1.10.1. İdeoloji

İdeoloji, insan ve beşeri bilimlerin, anlaşılması en zor kavram olarak adlandırılmıştır. Bu alandaki araştırmacılar, yer yer haklılık payı taşıyan bir eleştiriyle “anlamsal çok yönlülük” ile suçlanmıştır. Pek çok akademisyen, literatürdeki sayısız tanımı sıralayarak tanımsal güçlüğü yaklaşmakta ve bu tanımların oluşturduğu örüntüden yola çıkarak kavramın anlamını ortaya koymaya çalışmaktadır. (McLellan,2005:1).

Denzau ve North benzer bir öneride bulunmakta, ancak sosyal grupların ve kolektiflerin rolüne özel bir vurgu yapmaktadırlar. Onlara göre, "ideolojiler, birey gruplarının sahip olduğu ve hem çevrenin bir yorumunu hem de bu çevrenin nasıl yapılandırılması gerektiğine dair bir reçete sunan zihinsel modellerin paylaşılan çerçevesidir" (Jost, Federico, ve Napier 2009: 308-309).

Belirli ideolojiler, tanımlanabilir bir grup, sınıf, seçmen kitlesi veya toplumun yaygın olarak paylaşılan inançlarını, görüşlerini ve değerlerini somutlaştırarak aktarmaktadır. Bunun yanında ideolojiler, dünyayı olduğu gibi tanımlamaya veya yorumlamaya çalışarak; insan doğası, tarihsel olaylar, mevcut gerçeklikler ve gelecekteki olasılıklar hakkında iddialarda veya varsayımlarda bulunmaktadır. Aynı zamanda, dünyayı olması gerektiği gibi tasavvur eder ve sosyal, ekonomik ve politik ideallere ulaşmanın kabul edilebilir yollarını belirlemektedir. Farklı ideolojiler, sosyal olarak paylaşılan ancak birbiriyle rekabet eden yaşam felsefelerini ve nasıl yaşanması veya bir diğer deyişle toplumun nasıl yönetilmesi gerektiğini temsil etmektedir. Bu nedenle, farklı ideolojilerin destekçileri, en azından bir ölçüde farklı sosyal, bilişsel

ve motivasyonel tarzları ya da eğilimleri hem ortaya çıkarmaktadır hem de ifade etmektedir.(Jost, 2006: 651-653)

İdeoloji kavramı, Destutt de Tracy, Cabanis ve diğer çağdaş düşünürleri tarafından ilk kez geliştirilmiştir. Louis Althusser'e göre ise ideolojinin tarihi bir sürekliliği bulunmamaktadır; ideoloji, belirli bir bölgesel ya da sınıfsal çerçevede ele alındığında, bir bütünün parçası olarak değil, toplumsal formasyonlar ile üretim olanaklarının etkileşimi ve bu toplumsal yapılar içindeki sınıf mücadelesinin tarihsel süreci üzerinden anlaşılmaktadır. Althusser, ideolojinin, toplumsal yapılarla ekonomik ilişkilerin bir yansıması olarak şekillendiğini ve bu bağlamda ideolojilerin, sınıf çatışmalarının ve toplumsal değişimlerin dinamiklerinden kaynaklandığını savunmaktadır (Althusser,2010: 75-76).

David McLellan'a göre, ideolojinin geçmişi 200 yıl öncesine dayanmaktadır. İdeoloji kelimesi Fransız kökenlidir ve Fransız Aydınlanmasının bir ürünüdür. Francis Bacon, Thomas Hobbes ve diğer düşünürler ideoloji kelimesini ilk kullanan ve yayılmasında etkili olan isimlerdir. Aydınlanma dönemi düşünürleri 1789 tarihli Fransız Devriminin hemen ardından ideoloji kavramını kullanmaya başlamışlardır. Destutt de Tracy "Institut de France" kuruluşunun bir üyesi olmuştur ve 1801- 1815 yılları arasında yazmış olduğu "Elements d'ideologie" de yeni bir kavramı tanıtarak diğer bilim alanlarına katkıda bulunacak bir düşünce bilimini hazırlamıştır (McLellan,2005:4-6).

Diğer taraftan, Alman toplum düşünürü Jürgen Habermas'a göre yeni dünya görüşleri, geçmişteki geleneksel düşünme biçimlerini eleştirerek şekillenir. Bu yeni görüşler, kendilerini bilimsel ve nesnel olarak sunarlar; yani, bilimsellik iddiası taşırlar. Ancak Habermas'a göre bu dünya görüşleri, her ne kadar eleştirel ve bilimsel görünseler de, gerçekte ideolojik bir işleve sahiptir. Çünkü bu görüşler, iktidar ilişkilerini gizleyerek, mevcut düzeni ve iktidarı meşrulaştırma görevini üstlenirler. Habermas, bu çerçevede ideolojiyi dar anlamda tanımlar: İdeoloji, kendisini eleştiriyormuş gibi yaparak aslında kendi varlığını ve meşruiyetini pekiştirir. Yani ideoloji ve onun eleştirisi, birbirinden ayrı değil, aynı anda ortaya çıkan süreçlerdir. Bu nedenle Habermas'a göre, burjuva öncesi dönemde, yani modern bilimin ve rasyonel düşüncenin gelişmediği bir çağda, ideolojiden bu dar anlamda söz etmek mümkün değildir. Çünkü o dönemlerde meşrulaştırma dini veya geleneksel yollarla

yapılırken, modern ideolojiler bunu akıl ve bilim görünümü altında yapar (McLellan,2005:3).

Mardin’e göre ise ideolojiler, insanların dünyayı kavrayıp yorumlamalarına ve dönüştürmelerine olanak sağlayan düşünsel araçlardır. Bu yapılar, geleneksel zihinsel kalıpların modern dönemde yetersiz kalmasıyla birlikte ortaya çıkmışlardır. Ancak bu düşünsel haritalar her zaman net ve açık bir çerçeve sunmayabilir. Zihnimizde şekillenen bu toplum tasarımı, gerçek bir haritadaki gibi belirgin sınırlar içermeyebilir (Mardin,2012:25).

Modern toplumlarda ideolojiler, yalnızca siyasal yapıları belirleyen araçlar olarak değil, aynı zamanda bireylerin dünyayı anlama ve kendilerini konumlandırma biçimlerini şekillendiren kültürel sistemler olarak da önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda ideolojilerin analizi iki temel düzeyde ele alınabilir. İlk düzeyde, ideoloji; bireylerin kendi kimliklerini nasıl tanımladıkları, toplumlarının küresel sistemdeki yerini nasıl algıladıkları ve evrene dair geliştirdikleri anlam çerçevesi üzerinden kültürel bir yapı olarak incelenir. İkinci düzeyde ise, toplumsal dönüşüm arzusunu taşıyan belirli gruplar tarafından geliştirilen ve belirli değerler temelinde şekillenen “sert ideolojiler” ön plana çıkar. Bu tür ideolojiler, gerçekliğe ilişkin normatif bir kavrayışı, bu kavrayışla uyumlu bir eylem programıyla bütünleştirerek, hem dogmatik hem de pratik yönleriyle işlevsellik kazanmaktadır(Köker,2007:101).

Sonuç olarak ideoloji kavramı, belirli bir düşünce sistemi, inanç ve ya değerler bütünü olarak tanımlanır ancak kullanımı ve anlamı zaman içinde önemli ölçüde değişiklik göstermiştir. Özellikle siyasi, sosyal ve kültürel bağlamlarda ideoloji, farklı ideolojik akımların varlığı ve bunların birbiriyle çatışması yoluyla çeşitli anlamlar kazanmıştır. İdeoloji, bir dönemin değerlerini ve toplumsal yapısını anlamak için önemli bir araçtır. Örneğin, bir ideolojinin belirli bir dönemde hangi değerleri ön plana çıkardığı veya hangi değerleri bastırdığı, o dönemin politik, ekonomik ve kültürel dinamiklerini anlamak için kritik bir ipucu sağlamaktadır. Fakat ideoloji aynı zamanda tartışmalı bir kavramdır çünkü farklı ideolojik perspektiflerden bakıldığında, aynı dönemi farklı şekillerde yorumlandığı ve değerlendirildiği görülmektedir.

Uluslararası ilişkilerde ideolojinin rolü, ulusal güç unsurlarından biri olarak önemli bir konuma sahip olmakla birlikte bu rolün önemi yeterince

vurgulanmamaktadır. Devletlerin politikalarının ve stratejilerinin çoğu, ideolojik gerekçeler ve rasyonel kılıflar altında yürütülmekte ve meşrulaştırılmaktadır. Bu durum, ideolojilerin ulusal çıkarları güvence altına almak için kullanılan bir aracı olarak ön plana çıktığını göstermektedir. Devletler, ulusal hedeflerini ve çıkarlarını desteklemek ve meşrulaştırmak için çeşitli ideolojilere başvurmaktadır. Bu ideolojiler; adalet, eşitlik, kardeşlik gibi etik ve yasal ilkelerden veya uluslararası sistemdeki rekabet ve çatışmanın doğal olduğuna dair biyolojik temelli yaklaşımlardan beslenebilmektedir. Bir devletin uluslararası arenada sergilediği davranışın ardındaki gerçek motivasyonlar, ideolojik gerekçelerle örtülerek hem iç hem de dış kamuoyuna kabul ettirilebilmektedir (Gaikwad, 2021: 357-358).

İdeolojiler, uluslararası ilişkilerde bir yandan normatif çerçeveler sunarken, diğer yandan belirli devletlerin çıkarlarının korunması ve genişletilmesi amacıyla manipülatif bir aracı olarak kullanılabilir. Örneğin, büyük güçler kendi dış politikalarının yüksek ideallerle uyumlu olduğunu öne sürebilirken, gerçekte bu politikaların ardında çoğunlukla stratejik çıkarlar yatmaktadır. Bu çelişki, ideolojinin uluslararası ilişkilerdeki çok katmanlı ve karmaşık yapısını gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, ideolojiler uluslararası ilişkilerde sadece belirli bir dünya görüşünü temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda ulus devletlerin çıkarlarını korumak ve meşrulaştırmak amacıyla bir aracı olarak kullanılır. Bu yüzden, ideolojilerin çeşitli politik, ekonomik ve sosyal hedefleri meşrulaştırma ve müzakere etme gücü, uluslararası ilişkilerin dinamiklerinde önemli bir unsur olarak kabul edilmelidir. Sonuç olarak, ideolojiler uluslararası ilişkilerde sadece belirli bir dünya görüşünü temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda ulus devletlerin çıkarlarını korumak ve meşrulaştırmak amacıyla bir aracı olarak kullanılır. Bu yüzden, ideolojilerin çeşitli politik, ekonomik ve sosyal hedefleri meşrulaştırma ve müzakere etme gücü, uluslararası ilişkilerin dinamiklerinde önemli bir unsur olarak kabul edilmelidir.

İdeolojilerin dış politika üzerindeki etkisi uzun süredir tartışma konusu olmuştur. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Kimileri ideolojilerin dış politika kararlarını belirlemede herhangi bir rolü olmadığını savunurken, bazıları ise ideolojilerin bu süreçte belirleyici bir unsur olduğunu öne sürmektedir. Bunun yanı sıra, ideolojilerin tek başına belirleyici olmadığını ancak diğer faktörlerle birlikte dış politika yapım sürecinde etkili olduğunu düşünen araştırmacılar da mevcuttur.

Yapısalcı realist yaklaşımı benimseyen Waltz ve Mearsheimer gibi uzmanlar, dış politikada güç ve ulusal çıkarları ön plana çıkarırken, Nye ve Moravcsik gibi uzmanlar ise ulusal çıkarlar ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan uluslararası kurumların belirleyici olduğunu savunmaktadır. Bu iki görüş de ideolojilerin dış politika yapım sürecinde etkisiz olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşıma göre, dış politika analizlerinde ideolojilere belirleyici bir rol atfetmek doğru değildir. Hunt gibi bazı uzmanlar, ideolojilerin dış politika yapımında belirleyici bir faktör olduğunu savunmaktadır. Hunt, dış politika analizlerinde fikirlerin göz ardı edilmesini eleştirerek, Amerikan dış politikasındaki değişimlerin büyük ölçüde iç siyasetteki ideolojik dönüşümlerin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Öte yandan, uluslararası ilişkilerde fikirlerin önemine dikkat çeken inşacılar, ideolojilerin materyal faktörlerle etkileşim içinde dış politika süreçlerine katkı sağladığını öne sürer. Örneğin, Barnett'e göre, 1990'lı yıllarda İsrail'in Oslo Barış Süreci'ne yönelik dış politikasında stratejik faktörlerin yanı sıra ideolojik değişimler de etkili olmuştur (aktaran: Kiliç,2016:70).

İdeoloji, farklı biçimlerde de olsa, dış politika yapımı ve uygulanmasının temel parametrelerinden biri olmaya devam etmektedir. Rasyonel teorilerin uluslararası ilişkilerde baskın temalarını oluşturduğu günümüzde, bir ülkenin dış politika analizinde ideolojinin rolünü incelemek hem önemli hem de ilgi çekici bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Soğuk Savaş döneminde, ideolojinin dış politikadaki rolü çoğunlukla komünist ülkeler üzerinden değerlendirilmiştir. Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" adlı eserinde ileri sürdüğü gibi, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından ideolojinin çalışılması güncel dönemde de geçerliliğini korumuştur (Fukuyama, 2012:34).

Bir toplumdaki değerlerin ideolojik bir boyut kazanabilmesi için, bunların karar alıcılar tarafından benimsenmiş olması gerekmektedir. Toplumsal değerlerin ideolojinin oluşumundaki etkisi ise, çevreden gördüğü desteğin seviyesine, onu savunan grupların gücüne ve karar alıcıların bu değerleri ne ölçüde anlayıp benimsediğine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Çoğu toplumda ideolojinin en önemli işlevlerinden biri, sistemi ve liderlerin eylemlerini meşru kılmak amacıyla bir araç olarak kullanılmasıdır. İdeoloji, bir yandan nihai hedefe ulaşmak için gerekli tarihsel süreçleri anlamaya ve değerlendirmeye yardımcı olurken, diğer yandan bu

süreçlerde izlenecek politikaların belirlenmesine olanak tanır. İdeolojik unsurlar, bir devletin dış politikasını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilir (Gönlübol,2000:209-210).

1.10.2. Türk Dış Politikasını Etkileyen İdeolojiler

Türk dış politikasının şekillenmesinde tarihsel süreç boyunca farklı ideolojik yönelimler belirleyici rol oynamıştır. Devletin kuruluşundan itibaren etkili olan Kemalizm, bağımsızlık ve modernleşme vurgusuyla dış politikada ulusal egemenliğe dayalı bir çizgi oluşturmuştur. Milliyetçilik ise, ulusal çıkarların korunmasını esas alan daha güvenlik merkezli bir yaklaşımı içeriyordu. Zamanla muhafazakâr düşüncenin etkisiyle geleneksel değerler, dini ve kültürel kimlik dış politika söyleminde daha görünür hale gelmiş; buna karşılık liberal ideoloji, Türkiye'nin uluslararası sistemle entegrasyonunu ve çok taraflı iş birliklerini önceleyen bir perspektif sunmuştur. Bu ideolojiler, zaman zaman birbirleriyle çatışan, bazen de örtüşen yönleriyle Türkiye'nin dış politika tercihlerini hem söylem düzeyinde hem de uygulamada derinden etkilemiştir.

1.10.2.1. Milliyetçilik

Milliyetçilik kavramı üç boyutta ele alınabilmektedir. Bunlardan ilki, milliyetçiliğin bir söylem olarak varlığıdır. Bu varlık insanları dünyanın her yerinde ulus ve ulusal kimlik temelinde düşünmeye yönlendiren kültürel bir bakış açısı ve söylem biçimi olmaktadır. Bu söylem, belirli sosyal ortamlar ve gelenekler içinde, milliyetçiliğe özgü düşünce tarzlarının ve dilsel anlatımların ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. İkinci boyutta, milliyetçiliğin bir proje olarak anlaşılmasıdır. Bu bireylerin ulus olarak tanımladıkları toplulukların çıkarlarını ileriye taşımak amacı ile yürüttükleri toplumsal hareketleri ve devlet politikalarını kapsamaktadır. Bu süreç, genellikle mevcut bir devlete daha fazla entegre olma, ulusal özerklik ya da bağımsızlık kazanma, kendi kaderini tayin etme ya da belirli coğrafi bölgeleri birleştirme çabaları ile şekillenir. Üçüncü boyutta ise, milliyetçiliğin bir değerlendirme olarak kullanılmasıdır. Bu çerçevede milliyetçilik, bir ulusun siyasi ve kültürel anlamda üstünlüğünü savunan düşünce sistemleri ile ifade edilir. Bu tür ideolojiler çoğu zaman çeşitli düşünsel akımlar ya da devlet politikaları ile bağlantılıdır (Calhoun,2012:7-8).

Milliyetçilik, kaygan bir çerçevede şekillenmiş bir ideoloji olarak, zaman ve mekâna bağlı olarak bazı ortak kavramsal özellikler taşımaktadır. Bu ideolojinin çeşitli bağlamlarda kazandığı biçimler, yine de benzer özellikler göstermektedir. Bu benzerlikler, aile benzerlikleri olarak tanımlanabilir ve milliyetçiliğin temel kavramlarını belirlemeye yardımcı olmaktadır. Milliyetçiliğin farklı söylem ve uygulamalarında gözlemlenen dilsel örüntüler, bu ortak kavramların bir çekirdek etrafında düzenlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu çekirdek olmadan milliyetçilik hem ayırt edici özelliklerini hem de ideolojik esnekliği kaybedebilmektedir. Aynı zamanda, milliyetçiliği oluşturan çevresel ve tamamlayıcı kavramlar örnek olarak, ulusal kimlik, tarihsel anlatılar, vatanseverlik veya ulusal çıkar gibi fikirler ideolojinin farklı biçimlerde yorumlanmasını mümkün kılmaktadır. Bir diğer önemli boyut ise, milliyetçiliğin yalnızca bir düşünce sistemi olarak kalmayıp, somut toplumsal ve siyasal uygulamalarla etkileşim içinde olmasıdır. Bu ideoloji, içinde var olduğu toplumsal gerçekliği hem etkiler hem de ondan etkilenerek kendini yeniden üretmektedir. Milliyetçilik bu yönüyle, pratikte karşılık bulan ve toplumu yönlendirme potansiyeli taşıyan dinamik bir ideoloji olarak kabul edilmelidir (Freeden,1998:749).

Osmanlı Devleti, millet sistemine göre şekillenen bir toplum yapısına sahiptir. Bu sistem, Osmanlı Devleti'nde her dini topluluğun Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanların özerk hukuk sistemlerine sahip olmasına olanak tanıyarak, bu toplulukların Osmanlı toplumuna tam entegrasyonunu ve imparatorluğun toprak bütünlüğünün korunmasını sağlamaktaydı. Ancak millet sistemi, paradoksal Osmanlı tebaasının etnik köken, kültürel benzerlikler ve dini yakınlıklar temelinde gruplaşmasını teşvik ederek, bu toplulukların bağımsızlık, özyönetim ve ulus olma arzularını güçlendirmekteydi. Tanzimat'la başlayan reformları uluslararası güçlerinin Osmanlı Devleti'nin zayıflama sürecinde iç işlerine müdahale etme fırsatı buldukları dönemdeki baskılarının dolaylı bir sonucu olarak ortaya çıkmaktaydı. Osmanlıcılık düşüncesi, özellikle Balkanlar'da ortaya çıkan ve devletin bölgedeki varlığını tehdit eden ayrılıkçı hareketlere karşı, “devletin varlığı” çatısı altında çözümler üretmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, 1908'de yeniden ilan edilen Meşrutiyet, etnik temelli ayrışma ve dışlama hareketlerine karşı Osmanlı vatandaşlığını bir kimlik olarak öne çıkarmaktadır(Karpat,2017:176).

Osmanlıcılık temelinde milliyetçilik ideolojisi, Osmanlı Devleti'nin özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki siyasi ve toplumsal dönüşümleriyle bağlantılı bir inceleme alanını oluşturmaktaydı. Osmanlıcılık, başlangıçta imparatorluk içindeki farklı etnik ve dini grupları bir arada tutmayı amaçlayan bir siyasi düşünce sistemi olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Tanzimat dönemi reformlarıyla başlayan bu ideoloji, vatandaşlık temelli bir Osmanlı kimliğini teşvik etmeyi hedeflemiş, imparatorluğun dağılmasını önlemeyi amaçlamaktaydı. Bu bağlamda, Osmanlıcılık, imparatorluk sınırları içinde milliyetçiliğin köklerini besleyen bir zemin olmuştur (Lewis,2022:173-175).

Türk milliyetçiliği ise; etnik azınlıklar ve dini etkiler üzerinde laik bir devletin gücüne öncelik ve önem verme anlamına gelmektedir. Türk milliyetçiliği, Osmanlı milliyetçisi aydınlar tarafından savunulan, Osmanlı vatandaşlarının eşit şekilde muamele görmesi ve dinî inançlardan bağımsız olarak politikanın uygulanmasını öngören bir anlayış olan Osmanlıcılıktan; Müslümanların tek bir İslam devleti altında birliğini teşvik eden siyasi bir hareket olan Pan-İslamizme ve nihayetinde, siyasi bir çerçeve içinde Türk dilinin ve kültürünün diğer unsurlar üzerinde öncelikli olduğunu vurgulayan Türkçülük kavramına geçiş olarak ortaya çıkmıştır (Zürcher,2018: 157-159).

Seküler Türk milliyetçiliği, Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen reformlarla zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde yapılan en önemli değişikliklerden biri, Osmanlı Türkçesi'nin Arap alfabesinden Latin alfabesine dönüştürülmesidir. Bu reform, okuryazarlık oranını artırmak ve modernleşmeyi hızlandırmak amacıyla yapılmış olup, Türk kimliğini Batı'ya yakınlaştırma çabasının bir parçası olarak değerlendirilir (Lewis,2022: 370-372). Ayrıca, ilgili reform laiklik ilkesinin güçlendirilmesine yönelik adımlar arasında yer alır ve bu da modern Türkiye'nin toplumsal yapısını seküler bir temele oturtma hedefinin bir parçasıdır. Bu kapsamda, yapılan diğer reformlarla milliyetçilik sadece bir etnik kimlik unsuru değil, aynı zamanda modernleşme ve ilerleme aracı olarak araçsallaştırmıştır.

1.10.2.2. Kemalizm

Kemalist ideoloji, Türkiye'deki modern ulus-devlet inşasının kendine özgü bir örneğini temsil etmektedir. Bu ideoloji, Mustafa Kemal Atatürk ve çevresindeki modernist elitlerin, Batı'nın medeni ve ilerici modeline dayalı laik bir ulus-devlet

kurma hedefi doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda, Kemalist reformlar yalnızca siyasal yapıyı dönüştürmekle kalmamış, aynı zamanda homojen bir toplumsal yapı oluşturmayı da amaçlamıştır. Bu hedef doğrultusunda devlet, toplumsal özerkliği sınırlandıran ve bireylerin davranışlarını denetim altına alan güçlü bir kontrol mekanizması kurmuştur. Ortaya çıkan bu otoriter ve paternalist yapı, Michel Foucault'nun "güç" ilişkileri çerçevesinde analiz edilebilecek bir iktidar-tebaa dinamiğini yansıtır. Devletin bu anlamdaki hedefi, itaatkâr ve disiplinli bir toplum yaratmak ve böylelikle otoritesini sürdürülebilir kılmaktır.

Benzer şekilde, Antonio Gramsci'nin hegemonya kuramı doğrultusunda değerlendirildiğinde ise, Kemalist ideoloji; kültürel araçlar yoluyla bireylerin rızasını üretmeye çalışan bir güç stratejisi olarak da okunabilir. Bu strateji, bireyleri edilgen ve kendine yabancılaştırılmış özneler haline getirirken, aynı zamanda devletin mutlak otoritesini meşrulaştırır. Bu çerçevede halk egemenliği, Kemalist devletin mutlak egemenliğine tabi kılınmış, bu durum da Batı Avrupa'nın liberal siyasal değerleriyle açık bir çelişki yaratmıştır. "Halka rağmen halk için" ilkesi, bu çelişkinin temel ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Kemalizm, biçimsel olarak Batılı değerlere göndermeler yapsa da özünde otoriter bir karakter taşımaya devam etmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet demokrasiye, homojenlik farklılığına, devlet ise topluma karşı öncelik kazanmıştır. Bu nedenle, Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal vizyonunu, Jön Türk hareketinin ideolojik ve entelektüel arka planı içinde değerlendirmek büyük önem taşımaktadır. Kemalist ideoloji ile Jön Türkler arasında görülen süreklilik, Tanzimat reformlarından başlayarak Cumhuriyet dönemi modernleşmesine uzanan ideolojik bir mirasın varlığını ortaya koymaktadır. Raymond Dumont'un da belirttiği gibi, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları fikirlerini çoğu zaman doğrudan Batı'dan ödünç almak yerine, Osmanlı-Türk modernleşmesinin entelektüel birikimini dönüştürerek yeni bir ideolojik çerçeve inşa etmişlerdir(Karasıpaşı,2009:12).

1923'ten sonraki yeni cumhuriyetçi ulus-devletin siyasi projesi, laiklik, modernleşme ve Batılılaşma gibi kavramlar üzerinden tanımlanmıştır. Bu doğrultuda dönüşüm başlamış ve 1 Mart 1924 yılında hilafet kurumu kaldırılmış, Osmanlı hanedanlığına mensup kişiler sürgün edilerek İslam'ın siyasi güç üzerindeki etkisi büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır (Zürcher,2018:201).

1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), tek partili dönemdeki ilk parti programını yayımlamıştır. Programda, partinin Cumhuriyetçi, Halkçı ve Milliyetçi bir siyasi cemiyet olduğu, merkezinin Ankara olduğu belirtilmiş ve bu çerçevede ilk olarak üç ok ifade edilmiştir. 1927 kongresi ile Kemalizm, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) kurumsal ideolojisi olarak açık biçimde tanımlanmış, sürekliliği ve bütünlüğü özellikle vurgulanmıştır. 1931 Programı'nda, Türk İnkılabı'nın başlangıcından itibaren gerçekleştirilen uygulamalarla Kemalist düşüncenin esaslarının somutlaştığı ifade edilmiştir. Kemalizm, teorik bir söylem olmanın ötesinde, aksiyona rehberlik eden, gerçekliği gözeten ve pratik temellere dayanan bir ideoloji olarak tanımlanmaktadır (TBMM Kütüphanesi. 1927)

Kemalist ideolojinin esaslarının 1920'li yıllarda oluştuğu, 1930'lu yıllarda ise daha sistematik ve ayrıntılı bir biçimde işlendiği görülmektedir. 1931 Programı'nda bu ideolojik çerçeve büyük oranda belirlenmiş, 1935 Programı'nda ise geliştirilerek kurumsallaştırılmıştır. Bu bağlamda, Kemalizm'in yalnızca 1930'larda Avrupa'daki siyasal gelişmelerin etkisiyle ortaya çıktığı yönündeki iddialar tarihsel verilerle çelişmektedir. Kemalizm, yalnızca güncel siyasi pratiğe yön veren bir program değil, uzun vadeli toplumsal ve siyasal tasavvurları içeren bir ideolojik sistemdir. CHP kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün görüşlerini doğrudan kendi kurumsal ideolojisi olarak benimsemiş; dolayısıyla Atatürkçülük ile Kemalizm arasında tarihsel ya da kavramsal bir farklılık bulunmadığı açıkça ifade edilmiştir (Parla, 1992:19-24).

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra da Kemalist ilkelere bağlılık sürdürülmüş; İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında hazırlanan parti programlarında bu ideolojik çizgide kayda değer bir değişiklik yapılmamıştır. CHP'nin 1947 Parti Programı'nda Kemalizm'e sadakat vurgulanmış; "hürriyet, birlik, düzen ve ilerleme" ilkeleri temelinde hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Cumhuriyetçilik ilkesi, 1923'ten itibaren temel bir prensip olarak benimsenmiştir. Halkçılık kavramı ise ilk kez Birinci Dünya Savaşı döneminde ön plana çıkarılmış ve ulusal dayanışmayı, sınıf veya grup çıkarlarının üzerinde tutarak tüm toplumun ortak menfaatlerini öncelikli kılmayı ifade etmektedir. İnkılapçılık ise büyük özveriler ile gerçekleşen Kemalist reformlarından doğup gelişen ilkelere bağlı kalmayı ve onları savunmayı temel alır. Devletçilik ilkesinde mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde milleti refaha ulaştırma amacı ile devletin ekonomik üstünlüğünün tanınması

anlamına gelmektedir. Laiklik, sadece devlet ve dinin ayrılması olarak değil, aynı zamanda kamu alanından çıkarılması ve dini kurumların devlet tarafından denetlenmesi anlamına gelmektedir. Bu temelde, Laiklik devlet yönetiminde tüm yasaların, düzenlerin ve yöntemlerin, bilimin ve modern uygarlığın ortaya koyduğu ilkelere ve dünyanın ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlanmasını ve uygulanmasını ilke edinmiştir. Milliyetçilik biçimi ise, ilerleme ve gelişme yolunda, uluslararası ilişkilerde ve temaslarda tüm çağdaş milletlerle uyum içinde hareket etmeyi amaçlarken, Türk toplumunun özgün özelliklerini ve bağımsız kimliğini korumayı temel ilke olarak kabul etmiştir (Zürcher,2018: 215-216).

1930’larda belirmeye başlayan Kemalizm ya da Atatürkçülük kavramları doğal bir süreç içinde ilerleyen düşünceler veya idealler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kemalizm’in temel ilkeleri, 1931 Cumhuriyet Halk Fırkası parti programında, partinin ana vasıflarının belirtildiği ikinci kısmın, birinci maddesinde altı ok yayımlanmıştır. Bu ilkeler Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik, İnkılapçıdır (Cumhuriyet Halk Fırkası nizamnamesi, 1931).

CHP'nin 1931 programında öne çıkan bir diğer ifade, parti ilkelerinin geleceği de içine alacak şekilde değerlendirildiğini ve bu prensiplerin kalıcı bir nitelik kazandığını vurgulamaktaydı. *“Yalnız bir kaç sene değil, istikbale de şamil olan tasavvurlarımızın ana hatları burada toplu bir halde yazılmıştır”* (1931 CHF parti programı). Parti ideolojisinin katı bir şekilde dogmatikleştirildiğini gösteren bir diğer kanıt, bu ideolojiye adını veren 1935 parti programının giriş bölümünde yer alan benzer bir ifadeye rastlanmasıdır. Kamalizm, *“Yalnız bir kaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarlarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır”* (1935 CHF parti programı). Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) 1935 yılı programı, büyük ölçüde 1931 yılı programının bir devamı niteliğindedir; yalnızca küçük farklılıklar içermektedir. 1935 sonrası dönemde de ideolojik anlamda kayda değer bir değişim veya dönüşüm yaşanmamış olması, Kemalizm'in temel ilkelerinin 1931 yılı itibarıyla şekillenmiş olduğu sonucunu güçlendirmektedir.

CHP ambleminde, 1933 yılında Cumhuriyet’in kuruluşunun 10. Yılına özel olarak *Altı Ok* ile resmedilen altı ilke, 5 Şubat 1937 yılında anayasada yer almaya başlamıştır (Oçak 2019:5). 10 Kasım 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatından sonra, 26 Aralık 1938 yılında CHF Olağanüstü Kurultay’ında Türkiye

Büyük Millet Meclisi tarafından Cumhurbaşkanlığına seçilen, İsmet İnönü yapılan program değişikliği ile “değişmez genel başkan” seçilirken, Mustafa Kemal Atatürk ise “partinin banisi ve ebedi başkan olarak” belirtmiştir (Cumhuriyet Halk Fırkası tüzüğü. 1938).

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatından sonra, onun düşünce ve ilkeleri sistematik bir biçimde devlet politikası haline getirilerek, Kemalizm yalnızca tek parti dönemiyle sınırlı kalmamış, çok partili hayata geçişle birlikte de Türkiye’nin resmi ideolojisi olarak varlığını sürdürmüştür. CHP programlarında da belirtildiği üzere, Kemalist ilkeler hem dönemin toplumsal ve siyasi düzenine hem de gelecekteki kuşakların yetiştirilmesine rehberlik etmiştir. Devletin eğitim politikaları, resmi yayın organları ve ulusal semboller üzerinden Kemalist düşünce sistematik biçimde topluma aktarılmıştır. Bu ideolojik yapının etkisi, modernleşme süreci ve ulus inşası bağlamında değerlendirildiğinde daha da belirgin hale gelmektedir. Araştırmalar, bu dönemde uygulanan politikaların halkın geniş bir kesimi tarafından benimsendiğini ve Altı Ok ilkelerinin, Türkiye’nin geleceğini şekillendiren bir rehber olarak kabul edildiğini göstermektedir (Zürcher, 2018; Tunçay,1991). Bununla birlikte, Kemalist ideolojinin topluma aktarılmasında özellikle eğitim sisteminin rolü belirleyici olmuş, genç nesiller bu değerler etrafında şekillendirilmiştir. Ancak, bu sürecin toplumun farklı kesimlerinde zamanla değişen tepkilere yol açtığı ve eleştirilere konu olduğu da bir gerçektir.

1.10.2.3. Muhafazakârlık

Muhafazakârlık, çağdaş siyasi ideolojiler arasında, değişime temkinli yaklaşımı ve mevcut düzenin korunmasına verdiği önemle öne çıkar. Bu yönüyle, sıklıkla reformlara mesafeli duran ve köklü dönüşümlere karşı duran bir anlayış olarak değerlendirilir. Muhafazakâr düşünce, insan aklının, bilgisinin ve tecrübesinin sınırlı olduğuna inanır; bu nedenle toplumların tarihsel süreç içinde geliştirdiği aile, gelenek ve din gibi temel kurum ve değerlere sıkı sıkıya bağlıdır. Radikal sağ ya da sol projeleri reddeden muhafazakârlık, daha çok kademeli ve ölçülü bir değişim sürecini benimser. Siyaseti ise bu köklü değerleri zedelemeyecek şekilde, sınırlı bir faaliyet alanı olarak görür. Bu bağlamda muhafazakârlık, yalnızca bir ideoloji değil, aynı zamanda bir düşünme biçimi ve köklü bir fikir geleneğidir (Sezik,2012:114).

Heywood'un tanımına göre ideoloji, birbirleriyle bağlantılı ve belli bir uyum içinde olan düşünceler bütünüdür. Bu bağlamda, muhafazakârlık da söz konusu nitelikleri taşıdığı için bir ideoloji olarak değerlendirilebilir. Burke açısından ise, bir düşüncenin ideoloji sayılabilmesi için toplum tarafından benimsenmesi, mevcut toplumsal düzeni tehdit etmemesi ve toplumsal koşullarla uyumlu olması gerekir. Bu ölçütler dikkate alındığında, muhafazakârlık da ideoloji statüsüne sahiptir (Heywood,1988:69).

Türkiye'de muhafazakârlık, uzun süre İslamcılıkla iç içe geçmiş ve bu kimliğe meşruiyet kazandırma aracı olmuştur. Ancak hem muhafazakâr hem modernist çevreler, modernliğin gelenek ile dengelenmesinde dinin belirleyici bir unsur olduğunu kabul etmektedir(Bora,2017:342).

Erken Cumhuriyet döneminde muhafazakârlık, hem İslamcılık ile hem de liberal yaklaşımlar ile iç içe geçmiş bir düşünce tarzı olarak varlığını sürdürmüştür. Kazım Karabekir, bu iki eğilim arasında bir denge kuran muhafazakâr bir siyaset anlayışının temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Kazım Karabekir, Batılılaşma yerine dine yönelmenin milletin kurtuluşunu sağladığını savunmuş; halkçılık ilkesini, ümmet bağının yerine geçecek bir unsur olarak benimsememiştir. Ancak onun dini vurguları, İslamcılıktan çok geleneksel ve milli değerlere olan bağlılığıyla çerçevelenmiştir. Kendisini bağnaz değil, değerlerine sıkı sıkıya bağlı bir kişi olarak tanımlamış; köklü ve hızlı değişimlerden şikâyetçi olmuştur (Bora,2017:342).

Cumhuriyet kurulduğundan itibaren inkılapçılığı temel ilkelerden biri olarak benimsemiştir. Bu anlayış CHP eliyle şekillendirilmiş, daha sonra Anayasa'ya girerek Cumhuriyet'in özü haline gelmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet'in, klasik anlamda muhafazakâr bir yapı olduğunu söylemek zordur. Çünkü Cumhuriyet, yalnızca yeniyi inşa etmekle kalmamış, eskiyi de tasfiye etmeyi de hedeflemiştir. Dini referanslı muhafazakârlık, Cumhuriyet rejimi tarafından kabul görmemiştir. 1980'lerden itibaren Kemalizm, zamanında Mustafa Kemal'in mücadele ettiği İttihat ve Terakki'nin milliyetçiliğiyle birleştirilmiş ve daha **otoriter bir milliyetçiliğe** dönüşmüştür. Bu yapı Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi Batı aktörlerine sıcak bakarken, Avrupa Birliği (AB) ve insan hakları gibi konularda mesafeli bir tutum almıştır (Bora, Gültekingil: 2006:98-100).

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türkiye'de din ve devlet ilişkileri, Kemalist laik reformlar ve buna karşı ortaya çıkan toplumsal ve siyasi muhalefet ekseninde şekillenmiştir. Özellikle İslam'ın siyasi ideoloji olarak yükselmesi ve Türkiye siyasetinde yer alması, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslamcılık, Osmanlı Devleti'nin beka politikalarının bir parçası olduğu gibi iç düzen tesis etmede önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamcılık ideolojisi, Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlıcığın yetersizliği ve Müslüman kimliğin korunması kaygısı ile ortaya çıkan bir tepki olmuştur. Osmanlıcılık ideolojisinin gayrimüslim tebaayı yeterince kapsayamaması ve başarısız olacağı düşüncesi bir birleştirici ideoloji olarak öne çıkmasına neden olmaktaydı. II. Abdülhamit, Panislamizm'i hem içteki Müslüman toplumunu desteklemek hem de dış politikada güç kazanmak için kullanılmaktaydı (Türkmenoğlu,2019:423).

Bağımsızlık Savaşı döneminde İslamcılık, önemli bir etkiye sahip olmuştur. Anadolu'nun işgal güçlerine karşı direnişini organize etmede din adamları ve İslami kurumlar önemli bir rol oynamıştır. Kurtuluş Savaşı sürecinde bu figürler, I. ve II. Meclislerde temsil edilmişlerdir; ancak Cumhuriyet'in laik prensiplerinin benimsenmesiyle birlikte kamu hizmetlerindeki rolleri azalmıştır (Mardin, 2015:17). 1924 yılında Şeriye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi, Hilafetin kaldırılması ve 1925'te Şeyh Sait İsyanının ardından Takrir-i Sükûn Kanunu ile tekke ve zaviyelerin kapatılması kararı, İslamcılık açısından yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir (Kara, 2013:27).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, her ne kadar Osmanlı modernleşmesinin bir devamı olarak görülmüş olsa da, Kemalizm kurucu ideoloji olarak modernleşmeyi Osmanlı'dan kesin bir kopuş şeklinde gerçekleştirmiştir. Kemalist ideoloji, devletin meşruiyet kaynağını İslam'dan alarak yerine Türk milliyetçiliğini koymuştur. Bu bağlamda İslam'ın siyasal bir araç olarak kullanılmasını önlemek isteyen yeni yönetim, seküler bir kontrol sistemi oluşturmayı hedeflemekteydi. 1924 Anayasası'nın ilk halinde ulusun dininin İslam olduğu belirtilmişse olsa da, bu madde 1928'de Anayasadan çıkarılmıştır. 1925'te meydana gelen Şeyh Sait İsyanı, Kürt ve İslamcı bir başkaldırı tehlikesini gözler önüne sermiş

ve bu nedenle hükümet, Türk milliyetçiliğini ve laikliği güçlendiren reformları hızlandırmıştır (Gülalp,2003:33-34).

İslamcı oluşumlar ve gruplar, devletin baskıcı laik politikaları ile karşı karşıya kalmış ve büyük ölçüde bastırılmıştır. Bu baskılar sonucunda, İslamcılar, 1946'da çok partili siyasi yaşama geçişe kadar susturulmuş ayrıca aktif siyasi hayattan çekilmek zorunda kalmışlardır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1945'ten itibaren CHP yönetimindeki laik uygulamalar nispeten yumuşamaya başlamış ve bu dönemde dini eğitimin sınırlı ölçüde yeniden açılması gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir(Mardin, 2015:21). Laiklik ilkesindeki bu yumuşama, 1950'de Demokrat Parti iktidarı ile daha belirgin hale gelmiş, Demokrat Parti dini semboller ve ritüellere kamusal alanda daha fazla yer vermiştir.

1945 yılına kadar Türkiye'de tek parti yönetimi hâkim olmuş ve İslamcı görüşler siyasette etkili olamamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi parti girişimleri bulunmuşsa da laik düzeni tehdit edebileceği gerekçesiyle bu partiler kapatılmıştır. 1945 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, meclisin açılışında yaptığı konuşmada muhalefet partilerinin kurulmasına olumlu bakıldığını belirtmiş ve bu açıklamanın ardından 1945'te kurulan Milli Kalkınma Partisi ile Türkiye çok partili siyasi hayata geçiş yapmıştır. Tek parti döneminde fikirlerini ifade edememiş ve marjinalleştirilmiş gruplar, çok partili sisteme geçişle birlikte siyasi alanda yer bulabilmiştir. Bu gelişmeyle birlikte 1945 Temmuz ayından sonra 24 farklı siyasi parti kurulmuştur. 1950 yılında iktidara gelen DP, uzun süre ihmal edilmiş ve sesini duyuramamış kesimleri temsil ederek yeni bir dönemin başlangıcını sağlamıştır (Tunaya,1998: 11-13).

DP, halkın dini hassasiyetlerini dikkate alarak, önceki hükümetin eksik bıraktığı dini uygulamaları tamamlamayı hedeflemiştir. Bu kapsamda din eğitimi, ezanın yeniden Arapça okunması, radyoda Kur'an yayınları ve Said-i Nursi ve Necip Fazıl gibi dini figürlerin desteklenmesi gibi adımlar atılmıştır. Ancak tüm bu dini açılımlara rağmen, DP için öncelik her zaman siyasi çıkarlar olmuş, dini söylemler bu amaca hizmet edecek şekilde araçsallaştırılmıştır (Ergül, 2018:46-47).

1960'lı yıllar, Türkiye tarihinde önemli siyasal ve toplumsal dönüşümlere sahne olmuştur. 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe, DP'nin kapatılması ve

Başbakan Adnan Menderes ile iki bakanın idam edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönemde sivil, asker ve bürokratik çevreler, devletin laik, pozitivist ve aydınlanmacı ideolojik temellerini yeniden inşa etmeye yönelik yoğun çabalar içine girmiştir. 1961 Anayasası ile kabul edilen özgürlükçü düzen, bu yıllarda geniş bir ifade ve örgütlenme alanı doğurmuştur. Aynı zamanda rejimin hukuki ve idari araçlarla güvence altına alınmasına yönelik adımlar atılmış; kamu yönetimi ve eğitim alanında kapsamlı reformlar yapılmıştır. 1960-1980 arası dönem, İslamcılık düşüncesinin şekillenmesinde belirleyici bir süreç olmuştur. Bu bağlamda iki önemli gelişme öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, İslam dünyasının klasik ve çağdaş metinlerinin Türkçeye kazandırılmasıyla ivme kazanan çeviri faaliyetleridir. İkincisi ise, İslamcı düşünceye siyasi bir yön kazandıran Milli Görüş Hareketi'nin ortaya çıkışıdır (Kaplan,2016:34).

1.10.2.4. Liberalizm

Liberalizm, birey özgürlüğüne verdiği öncelikle diğer ideolojilerden ayrılan bir siyasi düşünce sistemidir. Temelinde, kamu otoritesinin vatandaşların üzerinde keyfi güç kullanmalarını önleyecek bir hukuk düzeninin gerekliliği fikri yatar. Bu nedenle liberaller, özgürlüğü kısıtlayıcı değil, aksine koruyucu nitelikte gördükleri yasal düzenlemeleri savunurlar. 19. yüzyılın başlarında tanımlanan bu ideolojinin ilk biçimi olan klâsik liberalizm, devlete özgürlük ve adaletin temini konusunda oldukça sınırlı bir rol biçer. Klâsik liberaller, yalnızca toplumun kendi başına sağlayamayacağı kamu malları dışında devletin müdahalesini minimumda tutmayı savunur. Bu yaklaşım, bireylerin mülkiyet haklarını ve özgürlüklerini güvence altına almayı devletin temel işlevi olarak görür(Conway,2011:86).

Liberalizm, hem siyasal hem de ekonomik boyutları olan kapsamlı bir ideolojidir. Siyasal düzlemde liberalizm; bireysel özgürlüklerin korunması, hukukun üstünlüğü, sınırlı devlet yetkisi ve anayasal yönetim ilkeleri etrafında şekillenir. Farklı inanç ve düşüncelere karşı hoşgörülü bir yapıya sahip olan bu anlayış, bireyin kendi vicdani kanaatini oluşturma, ifade etme ve hayatını özgürce yönlendirme hakkını esas alır. Ekonomik açıdan ise liberalizm, serbest piyasa sistemi, özel mülkiyetin güvence altına alınması ve devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulduğu plansız ekonomi modeliyle özdeşleşir. Bu yönleriyle liberalizm, hem bireyin siyasal hem de ekonomik alanda özgürleşmesini savunur (Öztürk & Sevinç, 2022).

John Rawls'a göre: Siyasal liberalizm, farklı dinsel, felsefi ve ahlaki görüşlerin uyum içinde bulunarak ortak bir siyasal adalet anlayışını oluşturmasını amaçlayan bir siyasi yaklaşımdır. Bu anlayış, bağımsız ve kendi kendine yeten bir toplumsal düzeni hedefler. Bireylerin amacı, düşünce özgürlüklerini kullanarak ortak bir siyasal adalet anlayışına ulaşmaktır (Rawls, 2007: 55-56).

Liberalizmin Türkiye serüveni inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İttihat ve Terakki'nin 1914-1918 döneminde benimsediği devletçi milli iktisat politikalarından esinlenen karma ekonomik politikalar uygulanmıştır. Bu dönemde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) gibi liberal nitelikte siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, daha liberal bir çizgide olmayı hedeflemiştir. Ancak parti programında, bireylerin gücünün yetersiz kaldığı ekonomik alanlarda devletin doğrudan müdahalesi öngörülmüş ve kapitalist sınıfın gelişmemiş olması nedeniyle devletçi özellikler de taşımıştır. SCF'nin kadınlara siyasal haklar tanıma talebi de partinin liberal yönünü gösteren başka bir unsurdur (Akşin, 2000:267).

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarına liberalizme yönelik yaklaşım, dönemin siyasi ve ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş ve genellikle temkinli, hatta mesafeli olmuştur. Celal Bayar, genellikle liberal olarak anılsa da aslında karma ekonomi modeli bir ekonomi anlayışını savunmaktadır. Cumhuriyet yönetimi, İzmir İktisat Kongresi ile sosyalist fikirlerden uzaklaşarak kapitalist sisteme yönelmiş, ancak bu yönelim serbest piyasa yanlısı bir liberalizmi benimsemek anlamına gelmemektedir. Zayıf sermaye birikimi ve altyapı eksikliği nedeniyle devletçilik gerekli görülmektedir. Liberalizm, bireycilik ve başboşlukla özdeşleştirilerek milli birliğe aykırı sayılmış, Batı hayranlığı ile ilişkilendirilip güvensizlikle karşılanmıştır. Ayrıca emperyalizm ile bağlantılı görülerek olumsuz bir imaj taşımıştır. Dünya genelinde de liberalizmin prestij kaybettiği 1930'larda, Türkiye'de bu ideolojiye mesafeli yaklaşım artmıştır (Bora,2017:520).

DP, 1950'de iktidara geldikten sonra halkın iradesine esas alan, din ve ekonomi alanında özgürlükleri savunan liberal bir yaklaşım benimsemiştir. Yabancı sermayeyi teşvik eden yasalarla serbest piyasa ekonomisine yönelmiştir. Türkiye'yi uluslararası sisteme entegre etmiştir. Ancak 1950'lerin ikinci yarısından itibaren artan ekonomik

sorunlar ve siyasi baskılar, partiyi müdahaleci ve otoriter bir çizgiye taşımıştır. Bu sapma tepki olarak 1955'te kurulan Hürriyet Partisi anayasal düzeni ve özgürlükçü kurumları savunsada uzun ömürlü olamamıştır. DP'nin liberal çizgiden uzaklaşmasına rağmen, bu dönem Türkiye'de liberal düşüncenin gelişimi için önemli bir zemin hazırlamıştır (Şahin, 2022:46-47).

1970'lerin ortalarından itibaren Batı'da yeniden yükselişe geçen liberal düşünce ve politikalar, 1980'lerde Türkiye'ye de etkide bulunmuş ve 1990'lı yıllarda liberal aydınlanma sürecini başlatmıştır. Türkiye'de liberal düşüncenin etkileri esas olarak 1990'lı yıllarda belirginleşmiştir. Öncesinde iktisadi alanda liberal görüşler dile getirilse de, liberalizmin kapsamlı bir siyasal teori olarak savunulması bu dönemde başlamıştır(Bora&Gültekin,2005:36).

2. TEK PARTİ DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA ARACI OLARAK İDEOLOJİ

Milli Mücadele dönemi Türk dış politikasında ideoloji, çok yönlü ve esnek bir biçimde kullanılmıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, ulusal mücadelenin meşruiyetini artırmak ve halk desteğini pekiştirmek amacı ile İslami söylemleri stratejik biçimde öne çıkarmıştır. Hilafet ve dini birlik vurgularını özellikle Anadolu'daki muhafazakâr kitleleri ve İslam dünyasını etkilemek için kullanılmıştır. Aynı dönemde Sovyetler Birliği ile kurulan yakın ilişkiler, Bolşevik ideolojisinin doğrudan benimsenmesinden ziyade, anti-emperyalist bir ortaklık üzerinden gelişmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu ittifakı Batı'ya karşı bir denge unsuru olarak değerlendirmiş ve ideolojik farklılıklara rağmen Sovyetlerle kurulan iş birliği, bağımsızlık hedefi doğrultusunda dış politikanın rasyonel yönetildiğini göstermiştir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte şekillenen Türk dış politikası, yeni bir devletin uluslararası sisteme entegrasyon çabaları ile birlikte iç siyasal rejiminin inşasında belirleyici bir ideolojik araç olmuştur. Bu bağlamda tezin ikinci bölümünde, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü dönemlerinde izlenen dış politika anlayışlarını tarihsel bağlamda değerlendirerek, erken Cumhuriyet yıllarındaki dış politikanın nasıl bir ideolojik ve kurumsal zeminde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa dönemi, barış temelli bir diplomasi anlayışını merkeze almıştır. “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi ile hem içerideki reform sürecini güvence altına almayı hem de dış tehditlere karşı savunmacı ve rasyonel bir çizgide ilerlemeyi hedeflemiştir. Dış politika bu dönemde, Batılılaşma ve çağdaşlaşma idealleriyle bütünleşmiş, rejimin ideolojik meşruiyetini uluslararası düzeyde bir araç olarak konumlandırılmıştır.

İsmet İnönü döneminde ise bu çizgi, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği güvenlik endişeleri ve sistemik belirsizlikler çerçevesinde daha temkinli, dengeli ve statükocu bir nitelik kazanmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin dış politikasında devlet aklı, kurumsal refleksler ve diplomatik süreklilik belirleyici olmuştur. Karar alma süreçleri teknik uzmanlığa dayalı bir profesyonellik içinde yürütülmüştür. Bu bölümde yapılan analizler, dış politikanın iç siyasal yapıyı pekiştiren, ideolojik yönelimi meşrulaştıran ve uluslararası alanda saygınlık kazandıran çok katmanlı bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla ikinci bölüm, erken Cumhuriyet döneminin dış politika anlayışının yalnızca dışsal aktörlerle ilişkileri değil, aynı zamanda iç siyasal yapıyı nasıl biçimlendirdiğini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektedir.

2.1. 1919-1923 Arası İdeolojik Arayışlar: Milli Mücadele, Bolşevik, İslam ve Sol Etkiler

Milli Mücadele Dönemi, Türk dış politikasının temellerinin atıldığı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda tanınmasını sağlayan kritik bir süreç olmuştur. 1919-1923 yıllarını kapsayan bu dönem, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkması ve sonrasında yaşanan işgaller doğrultusunda Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini simgelemektedir. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde gerçekleştirilen bu mücadele, iç politikada önemli bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. İç politikanın dış politika yapım sürecini etkilediği için dış politikada da önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde yürütülen dış politikada egemenlik haklarının korunması, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü temel hedefler olarak ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin uluslararası alanda haklarını savunma ve yeni bir uluslararası düzende yerini alma çabaları milli mücadelenin başarısı ile mümkün hale gelmiştir (Yetim: 73-75).

Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılında Samsun'a çıkmadan önce, Trablusgarp, Çanakkale ve 1917'deki Muş-Bitlis başarılarından rahatsızlık duyan Saray ve İngilizlerin tepkisiyle karşı karşıya kalmıştı. Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'dan göndermek onlar için bir istekti fakat Mustafa Kemal Paşa için bir fırsat olacaktı (Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi, ve Afyon Kocatepe Üniversitesi 2011:71). Anadolu'daki direniş hareketlerini koordine etmiş ve 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni (TBMM) açarak milli egemenlik anlayışını hâkim kılmaya başladı. TBMM'nin açılmasıyla birlikte, Mustafa Kemal Paşa ulusal egemenliği ve bağımsızlığı savunan bir yönetim anlayışını uygulamaya koydu.

Uluslararası alanda, Mustafa Kemal Paşa ve TBMM, Türkiye'nin egemenliğini ve bağımsızlığını tanımak ve desteklemek amacıyla yoğun diplomatik çabalar gösterdi. İlk olarak, 1920 Ermeni (Üçüncü, 2014:5) ve 1919-1922 yılları arasında Yunan güçleriyle yapılan savaşların sonlandırılması ve ülkenin güvenliğinin sağlanması için müzakerelere başlandı (Uzun, 2004: 39-40). Bu bağlamda, gerçekleştirilen müzakereler 24 Temmuz 1923 yılında imzalanacak olan Lozan anlaşmasının temelini oluşturmuştur. Lozan Konferansı'na katılarak Türkiye'nin uluslararası alandaki sınırlarını ve egemenliğini kabul ettirmişlerdir. Bu konferans

sonucunda, Anadolu'nun tam anlamıyla bağımsızlığı sağlanmış ve ülkenin uluslararası tanınırlığı pekiştirildi(Kodal,2006:216-218).

Mustafa Kemal Paşa'nın yürütmüş olduğu iki yönlü politikalar hem içerdeki direnişi organize ederek milli birliği sağlamış hem de dışarda Türkiye'nin ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını uluslararası alanda güvence altına almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik vizyonu, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini başarıya ulaştırmış ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri bu dönemde atılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu başarıları sağlamasında sistemli ve stratejik hamleleri büyük bir etken olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'yu işgalden kurtarmak ve Türkiye'nin modern bir askeri güce kavuşmasını sağlamak amacıyla yeni stratejik düzenlemelere devam ederken, düzenli bir ordu kurma çalışmalarına da başlamıştır. 1920 yılının son aylarına doğru, Kuvayı Milliye birliklerinin yerine düzenli bir ordunun kurulmasına yönelik karar almıştır. Bu dönemde, daha etkili bir mücadele için düzenli bir ordunun gerekliliğini vurgulamıştır. Düzenli ordu ilk başarısını 1921 yılında gerçekleşen Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinde göstermiştir devamında, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihli Sakarya Meydan muharebesi ve Büyük Taarruz, 26 Ağustos-9 Eylül 1922 gibi önemli zaferlerin kazanılmasını sağlamıştır (Yaman,1990:388-390). Mustafa Kemal Paşa, Kuvayı Milliye'yi dağıtıp düzenli orduyu kurma süreci, Türkiye'nin modern bir devlet olarak ortaya çıkmasında ve bağımsızlığını kazanmasında kritik bir rol oynamıştır. Bu adım, sadece askeri olarak değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal açıdan da büyük bir dönüşümün başlangıcı olmaktaydı.

Birinci İnönü Muharebesi zaferinin ardından, Dış İşleri Vekili Bekir Sami Bey, 21 Şubat 1921 tarihinde Londra Konferansı'na katılmıştır. Bu konferansta, İngiltere'nin politikası, Ankara'yı diplomatik olarak tanımamak yönündeydi. Ancak, uluslararası arenada ikilik yaratma amacını gütmekteydi. Bu doğrultuda, Ankara'yı doğrudan Londra Konferansı'na davet etmeyip, Malta üzerinden Ankara'ya bildiri göndermiş ve İstanbul'u doğrudan konferansa çağırmıştır. Konferansa İstanbul'dan Ahmet Tevfik Paşa katılmıştır (Akan, 2018: 252-253).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konferanstaki amacı, uluslararası arenada barışçıl bir tutum sergilediğini belirtmektir. Ayrıca İngiltere'nin Malta aracılığı ile olsa da

Ankara'yı tanımış olması Mustafa Kemal Paşa için yeterliydi. Hariciye vekili Bekir Sami ise Mustafa Kemal Paşa'nın beklentilerini karşılayamamıştı çünkü kendisinden gizli yapılan anlaşmalar uluslararası eşitliğe aykırı ve Mustafa Kemal Paşa için oldukça önemli olan Türkiye'nin bağımsızlığını tehlikeye atan anlaşmalar olmaktaydı. Anlaşma kararları ise, Fransızlar ile kapitülasyonların kaldırılması, Türkiye tarafından İngilizlerin bütün esirlerinin bırakılması fakat İngilizlerin sadece Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olan esirlerin serbest bırakılması yönündeydi (Kurat,1984: 90-93). Bu anlaşmalardan dolayı, Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami'yi görevden alarak yenine Yusuf Kemal Tengirşek'i ikinci hariciye vekili olarak görevlendirmiştir (ataturkansiklopedisi.gov.tr).

Milli Mücadele döneminde bağımsızlık mücadelesini kamçılayan olaylardan biri İzmir'in Mayıs 1919'da Yunanistan tarafından işgali olmuştur. İzmir'in işgali Anadolu'nun geçim kaynağını sağlayan kapı konumunda olmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa İzmir'in kurtuluşu için stratejik adımlar atmış ve 9 Eylül 1922'de İzmir'i Yunan işgalinden kurtarmıştır. Diğer önemli bir konu ise Ermenistan olmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, önemli bir diplomatik ve askeri mesele olmuştur (Üçüncü, 2016:33).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması ile birlikte, Ermeniler Doğu Anadolu Bölgesinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmak istemekteydiler. Bu durum Mondros Mütarekesi sonrası işgal güçlerinin desteği ile daha da güçlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise, Ermenistan ile yaşanan bu gerilimleri Misak-ı Milli sınırları çerçevesinde çözmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde Ruslara yakın bir Ermenistan kurulması ve bu devletin Karadeniz'e ulaşacak olması dış politika açısından önemli tehditlere yol açmıştır. Jeopolitik açıdan Ermenistan'ın Rusya ile yakın olması, Türkiye'nin Doğu sınırlarında Sovyet etkisinin artması demektir. Bu bağlamda Türkiye'nin doğu sınırlarının güvenliğine ciddi bir tehdit oluşturmakta stratejik olarak güvenlik tehdidi yaratmaktaydı. Ayrıca Ermenistan'ın Rusya'nın desteğini alması Türkiye'nin Kafkasya'daki müttefikleri ve stratejik çıkarları üzerinde olumsuz etkileri olacaktı (Avcı, 1994:4).

Birinci İnönü zaferinden sonra İngiltere'ye karşı destek arayan ve Moskova'ya gelen Afganistan, Türkiye ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması, Ankara'yı tanıyan ilk Müslüman devlet olması ve milli mücadele

döneminde diğer komşu devletlerden gelecek yardımları ulaştırma açısından önem taşımaktaydı (Özlü, 2012: 35).

Bunun yanında Milli Mücadele açısından kritik faktör Sovyet Rusya ile yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova antlaşmasıdır. Moskova Antlaşması, Türkiye ve Sovyet Rusya arasında diplomatik ve dostane ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. İki ülke arasında sınırların ve egemenlik haklarının karşılıklı olarak tanınan karşılıklı yardım-destek öngören bir anlaşmadır. Stratejik ve ekonomik açıdan her iki ülkenin de çıkarlarına uyan bu antlaşma, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin emperyalist güçlere karşı verdiği savaşı kendi ideolojik ve stratejik hedefleri doğrultusunda desteklemektedir (Cankut, 2018: 83-96).

Dönemin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek anılarında; Atatürk'ün stratejik ve diplomatik tavrını gözler önüne seren bir hamlesini anlatmıştır.

“1921 yılının Mart ayının 18. günü, Türk-Sovyet Rusya muahedesi, merasim-i mahsusa ile imza edildi. Bir sene evvel tam bu tarihte, Çamlıca tepelerinin liman tarafındaki kıyılarını teşkil eden Şemsipaşa'da, yıkık bir duvarın üstünde, şehre ateş edecekmiş gibi İstanbul'a doğru çevrilmiş olan düşman donanmasının toplarına bakarak benliğime, kanıma verdiğim söz yerine gelmeye başlamıştı. Bu sebeptendir ki, İngilizlerle yaptıkları ticaret muahedesinden dolayı Rusların da işine geldiği için, muahedenin altına 18 Mart değil, İstanbul'un işgalinin yıldönümü günü olan 16 Mart tarihini koyduk. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihte iki büyük düşmanından biri samimi olarak bize dost olduğunu, bu defa öbür düşmanla tarihte birkaç defa olduğu gibi birleşerek Türk topraklarını paylaşmaya kalkışmayacağını taahhüt ediyordu”(Tengirşek, 1981:218).

Bu ifadelerle bakıldığında, Moskova Antlaşması, resmî tarih olarak 16 Mart 1921 tarihinde imzalanmış kabul edilse de, antlaşmanın fiilen imzalandığı tarih 18 Mart 1921'dir. Bu tarih, sembolik bir anlam taşımaktadır. Zira 16 Mart 1920, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği tarihtir. Mustafa Kemal Paşa, bu tarihten tam bir yıl sonra Sovyet Rusya ile bir dostluk antlaşması imzalayarak diplomatik bir mesaj vermeyi amaçlamıştır.

Türk kuvvetlerinin zaferi sonrasında, Türkiye ve Yunanistan arasındaki askeri çatışmaların sona erdirilmesi ve gerilimin azaltılması amacıyla diplomatik müzakereler ve barış görüşmeleri başlatılmıştır. 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi, Milli Mücadele döneminin sona yaklaştığını işaret eden önemli bir anlaşma olarak kabul edilir. Bu mütareke, Ankara Hükümeti ile Yunanistan,

Britanya ve Fransa temsilcileri arasında imzalanmış olup, savaşın fiilen sona erdirilmesi ve ateşkesin sağlanmasını hedeflemiştir (Hülagü,1997: 780).

Mudanya Mütarekesi'nin ardından, bu mütareke doğrultusunda 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanda resmi olarak tanınmasını sağlamış; Türk-Yunan sınırlarının yanı sıra birçok uluslararası meseleye çözüm getirmiştir. Mudanya Mütarekesi, Lozan Antlaşması'nın ön hazırlığı olarak kabul edilmekte olup, barış sürecinin önemli bir aşamasını temsil etmektedir (Kirit,2021:157-158).

Sonuç olarak, Milli Mücadele Dönemi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşadığı işgaller karşısında Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini simgeleyen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini başlatan kritik bir dönemdir. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde hem iç hem de dış politikada köklü değişimler gerçekleştirilmiş, Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenlik hakları diplomatik ve askeri zaferlerle güvence altına alınmıştır. İnönü Savaşları ve Sakarya Meydan Muharebeleri gibi askeri başarılar, Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması'nın zeminini hazırlamış ve Türkiye, uluslararası alanda bağımsız bir ulus-devlet olarak tanınmıştır.

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın dış politikası sadece askeri başarılar ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda ideolojik bir vizyonun ürünü olmuştur. Mustafa Kemal, ulusal egemenliğini ve bağımsızlığını ön plana tutarak Türk milletinin uluslararası alandaki haklarını korumayı hedeflemiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını ve egemenliğini güvence altına alarak uluslararası arenada yerini aldığı önemli bir süreçtir. Mustafa Kemal Paşa'nın stratejik liderliğiyle kazanılan askeri zaferler ve diplomatik başarılar, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmış ve onu uluslararası düzeyde meşru bir ulus-devlet olarak tanıtmıştır. Bu dönem, Türkiye dış politikasını egemenlik ve bağımsızlık ilkeleri doğrultusunda şekillendirmiş ve modern dünyanın saygın devletleri arasında yer almaya yönelik zemin oluşturmuştur.

2.1.1. Milli Mücadelede Bolşevik Etkisi

Ankara-Moskova ilişkilerinin temelleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden şekillenme sürecine dayanmaktadır (Oran,2002:155). Yeni bir Türk devletinin kurulabilmesi için, özellikle İngiltere başta olmak üzere galip büyük devletlere karşı silahlı bir mücadele yürütülürken dış destek sağlanması gerekli

olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte dayanabileceği yeni bir güç olarak 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında kurulan Sovyet rejimini değerlendirmiştir. Bu tercihin temelinde, Sovyet rejiminin de Milli Mücadele'ye benzer zorluklar içinde bulunması yatmaktadır. Bolşevik İhtilali'nin ardından Batılı devletler, Sovyet rejimini ortadan kaldırmak amacıyla farklı yollarla mücadeleye girişmişlerdir. Bu bağlamda, hem Milli Mücadele hem de Sovyet Rusya, ortak bir düşmana karşı savaş vermekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın "*avamil-i tabiiyeden mütehasıl*" (tabii şartlardan doğan dostluk) olarak tanımladığı Türk-Sovyet ilişkileri, 1920 yılından itibaren bu koşullar altında şekillenmiştir. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, Batı'ya ve özellikle İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya'yı bir dayanak noktası olarak seçmiştir (Armaoğlu,2018:47).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde,1919-1922 yılları arasında yürütülen Kurtuluş Savaşı'nda Ekim Devrimi'nin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine engel olmamış; aksine, bu devrimin ardından emperyalist güçlere karşı verilen mücadelede destek sunmaya hazır bir tutum sergilemiştir. Ekim Devrimi'nin ardından Türk-Sovyet ilişkileri önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Her iki devlet açısından da karşılıklı iş birliği önemli bir gereklilik olarak öne çıkmıştır. Türkiye açısından Sovyetler Birliği'nin desteği, özellikle Kurtuluş Savaşı döneminde kritik bir öneme sahip olmuştur. Öte yandan Sovyetler Birliği için de Batı yanlısı olmayan bir Türkiye, uluslararası alanda varlık gösterebilme ve etkinlik kazanma noktasında stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu karşılıklı ihtiyaç, dönemin Türk-Sovyet ilişkilerinin temellerini şekillendirmiştir (Vandov,1982:20).

Ekim Devrimi sonrası, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminde, dönemin koşulları ve karşılıklı çıkarlar önemli rol oynarken, Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreci basın yoluyla duyurma ve destekleme çabaları dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle kurulan İrade-i Milliye, Hakimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet gibi gazeteler, hem kamuoyunu bilgilendirmiş hem de ulusal bağımsızlık mücadelesine destek sağlamıştır. Ayrıca, 1920'de kurulan Anadolu Ajansı, Türk kamuoyuna ve dünyaya düzenli bilgi akışı sağlayarak ilişkilerin sağlıklı bir zeminde ilerlemesine katkıda bulunmuştur(Özkaya, 1985:588). Ekim Devrimi'nin etkisiyle dünya genelinde yaygınlaşan sosyalist fikirlerin yanı sıra Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ekonomik ve askeri dayanışma geliştirme çabaları, bu basın organları aracılığıyla halk

arasında daha iyi anlaşılmıştır. Özellikle, Kadro dergisi gibi yayınlar ise yeni Cumhuriyet'in ideolojik temelini şekillendirmede sol fikirlerin etkisini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminde basının oynadığı rol, hem halk desteğini sağlamada hem de uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin konumunu güçlendirmede etkili olmuştur(Bekcan, 2022).

Sovyetler Birliği, Kurtuluş Savaşı'nı emperyalist güçlere karşı mücadele olarak görmüştür. Türkiye'yi desteklemek, Batı emperyalizmine karşı dünya çapında dayanışma oluşturma çabası taşımaktaydı. Sovyetler, Türkiye'ye askeri ve mali yardım sağlayarak bu mücadeleyi doğrudan desteklemiştir. Bu bağlamda, Bolşevik Devrimi'nin temel politikalarından biri olan emperyalizme karşı mücadele Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın temel motivasyonlarından biridir. Özellikle Anadolu hareketinin emperyalist güçlere karşı bağımsızlık mücadelesinde Bolşevik desteğini kolaylaştırmıştır. Her iki devletin bu tavrı incelendiğinde, ideolojik örtüşme alanında Lenin'in *“ezilen ulusların kendi kaderini tayin hakkı”* ilkesine vurgu yapması ve Mustafa Kemal Paşa'nın *“mazlum milletlere umut olma”* düşüncesi ile örtüşmektedir (Tatar,&Toprak, 2015:59;Baysal, 2023:28).

Mustafa Kemal Paşa ve Vladimir Ilyic Lenin ülkelerinin ulusal çıkarlarını korur, dünya barışına katkı sağlama hedefiyle hareket etmişler ve Sovyet-Türk dostluğunun geliştirilmesi için ekonomik ve kültürel işbirliği anlaşmaları yapmış, bu süreçte her iki lider de aktif rol oynamıştır. Bu bağlamda incelendiğinde, Lenin ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik tarzı, iki ülkenin birbirine karşılıklı güven duymasını ve emperyalizme karşı ortak bir duruş sergilemesini sağlamıştır. Bu dönem, iki liderin işbirliği sayesinde Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin hızla geliştiği ve güçlendiği bir dönem olmuştur (Vandov,1982:35).

Moskova Antlaşması'yla, her iki tarafında yeni kurulan rejimlerini koruma amacı gütmeleri ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda iş birliği yapmak istemesine dayanmaktaydı. Antlaşmada Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki sınır, Ardahan ve Artvin Türkiye'ye bırakılırken, Batum Sovyetler Birliği'nin kontrolüne bırakılmıştır. Ancak Batum limanının Türkiye'nin ticari kullanımı için serbest bırakılmasına karar verilmiştir. Bu antlaşma doğrultusunda, her iki ülke hükümetlerini karşılıklı olarak tanımıştır. Sovyetler Birliği Sevr Antlaşmasını tanımadığını ve Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini desteklediğini belirtmiştir. Aynı zamanda Misak-ı Milli

kararlarını da tanımıştır (Topal,2018:322-323). Sonuç olarak bu antlaşma ile birlikte, her iki taraf, birbirlerinin iç işlerine karışmamayı taahhüt etmiştir ve taraflar herhangi bir düşman güce yardım etmeyeceklerini ve kendi topraklarını böyle bir amaç için kullanırmayacaklarını belirtmiştir.

Sovyetler Birliği, barışçı komşuluk ilişkisi içinde “barış içinde yan yana yaşama” prensibi temelinde bir politika izlemiştir. Sovyetler, Kurtuluş Savaşını Asya ve Orta Doğu’daki anti-emperyalist hareketlerin başlangıcı olarak değerlendirmiştir. Türkiye’nin bağımsızlık mücadelesindeki başarısı, diğer sömürge halklarına da ilham vermesi açısından Sovyetler için önemli olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler ile ilişki kurarken ideolojik bağlanma yerine, bağımsızlık mücadelesi fayda sağlayacak pragmatik bir yaklaşım benimsemiştir. Bu Türk dış politikasında denge ve tarafsızlık ilkesinin temelini atmıştır. Emperyalist güçlere karşı Sovyet desteğini alınırken, Batı ile tamamen kopmaktan kaçınmıştır. Türkiye’nin bağımsızlığını kabul eden Batı, bu süreçte Sovyet desteğinin etkisini görmüştür. Sovyetler Birliği, Kurtuluş Savaşı’nı kendi sosyalist ideolojisinin bir yansıması olarak değerlendirmiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın liderliği Batı emperyalizmine karşı başarılı bir direniş olarak görmüştür. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu ilişki ideolojik bir bağlamdan ziyade, Türkiye’nin ulusal çıkarları doğrultusunda şekillendirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği’nden aldığı destekten etkilenmesine rağmen, Türkiye’de sosyalist bir rejim kurmamıştır. Bunun yerine, Laiklik, bağımsızlık ve halkçılık temellerine dayalı bir cumhuriyet inşa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın sosyalizmden çok pragmatizmin ulusal bağımsızlığa odaklanırken, Sovyetler ile ideolojik bir çatışma yaşanmamıştır. Sonuç olarak, Türkiye’nin Sovyet politikası, Mustafa Kemal Paşa’nın dış politikasına pragmatizm ve dengecilik ilkelerini yerleştirmiştir. İdeolojik olarak Türkiye, Sovyet etkisinden bağımsız bir dış politika yürütürken, Sovyetler ile olan dostane ilişkilerini uzun yıllar korumuştur. Bu ilişki ideolojiden çok ulusal çıkarların ve anti-emperyalist mücadele ortaklığının bir yansımasıdır. Başka bir deyişle Bolşevik Kartı, Milli Mücadelede Mustafa Kemal’in dayandığı temel araçlardan biri olmuştur.

2.1.2. Türkiye’de Sol Akımların Dış Politikaya Etkisi

Türkiye’de sol düşüncenin tarihsel gelişimi, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde başlayan modernleşme çabalarının bir parçası olarak gelişim göstermiştir. Bu süreç, özellikle 1908 Jön Türk Devrimi ile ivme kazanmış, farklı ideolojik akımların doğmasına zemin hazırlamıştır. Anadolu’da sol hareketlerin gelişimi ise, toplumsal ve ekonomik koşulların etkisiyle biçimlenmiş; işçi sınıfının yükselişi, köylü hareketleri ve aydınların katkılarıyla gelişmiştir (Tunçay,1978:96).

Milli Mücadele döneminde sol ideolojinin etkileri, Anadolu’daki bağımsızlık hareketiyle kesişmiş ve bu süreçte sol düşüncenin vurgusu, anti-emperyalist bir çizgi kazanmıştır. Türkiye’de sol olarak bilinen akım, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde hem ulusal bağımsızlığı hem de sosyal adaleti savunan bir anlayış geliştirmiştir. Bu akımın temsilcileri, emperyalizme karşı verilen mücadelede halkçı ve emek eksenli politikaları öne çıkarmış; bu doğrultuda işçi ve köylü hareketlerini desteklemişlerdir(Tunçay,1978:109-11). Ancak, bu grupların faaliyetleri, ulusal birliğin sağlanması amacıyla belirli sınırlar içinde tutulmuş, ideolojik ayrışmalar görece sınırlı kalmıştır.

Yeşil Ordu Cemiyet’i Mustafa Kemal Paşa’nın talimatı ile kurulan bu cemiyet ittihatçıların etkisi altında bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Arbaç,2017:40). Milli Mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa’nın Lenin’e yazdığı mektup ile Sovyetler Birliği’nden askeri ve mali yardım talep etmesi, bu cemiyetin kurulmasındaki temel etkenlerden biri olmuştur (Arbaç,2017:43). Cemiyetin adında özellikle “Yeşil Ordu” ifadesinin seçilmesi, halkın ulusal davaya katılımını artırmak ve askerden kaçışları önlemek amacıyla dini semboller ve İslamiyet’in kutsal saydığı “yeşil” renk üzerinden bir aidiyet duygusu yaratma çabasının sonucu olmuştur. Bu şekilde, İslamiyet ile sosyalizmi bağdaştırarak halkın desteğini kazanmak hedeflenmiştir (Tunçay,1978:131). Yeşil Ordu, Milli mücadele içinde köylü hareketiyle bağlantılı bir sol yapı olarak öne çıkmıştır. Temelde anti-emperyalist ve milliyetçi bir duruş sergilemiştir. Bu bağlamda, Yeşil Ordu özellikle sol kanadı temsil eden, köylü hareketlerine yakın duran bir grup olmuştur. Yeşil Ordu, Anadolu’nun geleneksel yapısı ile sosyalist fikirleri bir arada tutan pragmatik bir sol çizgide durmuştur. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milliyetçi grup, başlangıçta bu cemiyeti

desteklemiş olsalar da süreç içerisinde sol kanadı kontrol altına alınarak tasfiye edilmiştir.

Halk Zümresi, Yeşil Ordu gibi Milli Mücadele döneminde kurulan, Türkiye’de sol hareketlerin temellerinden birini oluşturan fakat bir fark olarak Halkçılık fikrini ön plana çıkaran bir oluşum biçimidir. Bu zümre köylü ve işçilerin haklarını savunan, onların siyasal süreçlere katılımını sağlayan bir yapı olmuştur (Tunçay:1978:134). Pan-İslamizm tonlarına da sahip olan Halk zümresi toplumsal içerikli bir ekonomi politikası benimsemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu grubun faaliyetlerinden endişe duymuş ve hükümetten bağımsız bir grup oluşturulmasını istememiştir. Bu bağlamda Halk Zümresi’nin etkisini kırmak amacı ile Türkiye Komünist Partisi’ni (TKP) kurdurmuştur (Erimli,2022:17). Sonuç olarak Halk Zümresi Cumhuriyet’in kuruluş ilkelerinden biri olan Halkçılığa dayandırılmış olsa da meclis içerisindeki dengelerden dolayı faaliyetleri uzun sürmemiştir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Batı’da yükselen sosyalist ve komünist hareketler Ekim Devrimi’nin etkisiyle, 1917-1918 sonrasında Türkiye’de önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostane ilişkiler kurulması gerektiğini savunan yayın organları ve gizli Marksist-komünist örgütler ortaya çıkmıştır. Milli Mücadele döneminde dikkat çekici sol akımlardan biri de, Mustafa Suphi’nin liderliğinde 18 Ekim 1920’de kurulan TKP, toplumsal ve siyasal alanda önemli bir rol oynamıştır(Vandov,1982:27). TKP’nin iç politikada sınıf bilincini oluşturmaya yönelik amacı taşımaktaydı. İşçi sınıfını örgütlemeye ve köylü hareketlerini destekleyen TKP sosyalist ve sınıf temelli bir politika benimsemiştir. Bu dönemde Türkiye’de Kemalist hareketin daha çok ulusal birliği koruma çabası, TKP’nin etkinliğini sınırlandırmıştır. TKP’nin yayın organı *Yeni Dünya* gazetesi, Ekim Devrimi’nin fikirlerini yayarak Sovyet-Türk dostluğunu teşvik etmiştir (Vandov,1982:25).

Hüseyin Hilmi ve Mustafa Fazıl tarafından, 1919 yılında kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ve 20 Eylül 1920’de kurulan Türkiye İşçi-Çiftçi Sosyalist Partisi Ekim Devrimi’nin etkisi altında şekillenmiştir (Tevetoğlu,1969:82). İlk başlarda Marksizm-Leninizm fikirlerini yaymak için çalışmalar yapan bu parti "İdrak" gazetesini yayınlamıştır. Ancak, Hüseyin Hilmi’nin İngiliz emperyalistleriyle iş birliği yaptığı ortaya çıkmıştır ve parti, İtilaf Devletleri’nin çıkarlarını savunmaya

başlamıştır. Parti kuruluşunda önemli oranda bir kitleye sahipti fakat bu durum, partinin güvenilirliğini zedelemiş ve işçiler arasındaki etkisi azalmıştır. **Türkiye İşçi-Çiftçi Sosyalist Partisi**, Doktor Şefik Hüsnü liderliğinde kurulmuş olan bu parti, Ekim Devrimi'nin fikirlerinin yayılmasına ve ilerici hareketin gelişmesine katkılar sağlamıştır. Önde gelen üyeleri arasında Ethem Nejat ve Ahmet Akif bulunmuştur.

Sonuç olarak, Yeşil Ordu, Halk Zümresi, TKP ve İştirakçi Hilmi'nin sosyalist oluşumları, farklı ideolojik temellere dayansalar da ortak bir anti-emperyalist duruş sergilemişlerdir. Bu hareketler, Sovyetler Birliği'nin sosyalist ruhundan ve Marksist-Leninist düşünceden esinlenirken, aynı zamanda Anadolu'nun sosyal yapısına adapte olmaya çalışmıştır. Ancak, Milli Mücadele'nin lider kadrosu, ideolojik ayrışmayı bir tehdit olarak görmüştür ve sol hareketin etkisini kısıtlamıştır. Kemalist halkçılık, solun sınıfsal vurgularını kısıtlayarak daha bütüncül bir ulus inşası sürecini öne çıkarmıştır.

Milli Mücadele'nin emperyalist karşıtlığı, dönemin uluslararası dengeleri ve Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi çerçevesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği'nin bu süreçte Türkiye'ye verdiği destek, Ankara'nın emperyalizm karşıtı cephenin bir parçası olarak görülmesine yol açmıştır. Lenin Türkiye'nin verdiği bu mücadeleyi yalnızca bir savaş veya bölgesel çatışma olarak değil, geniş kapsamlı bir milli kurtuluş hareketi olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın sosyalist olmamakla birlikte güçlü liderlik yönü, Türkiye'deki mücadelenin sınıfsal veya ideolojik temelli değil, esas olarak ulusal bağımsızlık odaklı bir hareket olduğunu ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği gibi dış güçlerin ideolojik beklentilerine tam anlamıyla uyum sağlamasa da, emperyalizme karşı verilen mücadelede ortak bir paydada buluşmuştur (Oran,1990: 147-149).

Türkiye'de sol düşünce, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren gelişim göstermiş ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde de önemli bir ideolojik akım olarak varlığını sürdürmüştür. Türk solunun dış politikaya etkisi özellikle anti-emperyalist ve bağımsızlık söylemleri etrafında şekillenmiştir. Türk solunun dış politikaya en büyük etkilerinden biri, Milli Mücadele döneminde Sovyetler Birliği ile kurulan ilişkilerde görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektupla Sovyetler Birliği'nden askeri ve mali yardım talep etmesi, Türkiye'nin uluslararası

ilişkilerinde sosyalist hareketlerin belirleyici bir rol oynayabileceğini göstermiştir. Bu dönemde Türkiye’de sol oluşumlar Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerin kurulmasını savunmuş ve anti-emperyalist dayanışmayı ön plana çıkarmıştır. TKP’nin kurulması da, Sovyetler ile ideolojik bir yakınlık oluşturma çabasının bir sonucu olmuştur.

2.1.3. Milli Mücadelede İslam Etkisi

Milli Mücadele dönemini simgeleyen iki önemli olay dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, Meclis’in açılışını takiben, Sovyet desteğinin temin edilmesi için Bolşevik lider Lenin’e hitaben yazılan ilk diplomatik metindir. Diğeri ise, iç politikadaki etkisi bakımından oldukça önemli olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM), İslami ritüeller eşliğinde açılmasıdır. Milli Mücadele’nin ilk yıllarında, Anadolu halkının harekete geçirilmesi ve işgal güçlerine karşı direnişe ikna edilmesi için dinî değerlerin önemi büyüktü. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa, dinî retoriği yüksek konuşmalarla halka mücadeleye katılmaları gerektiğini anlatmıştır.

18 Nisan 1920’de Anadolu Ajansı aracılığıyla Yunus Nadi ve Halide Edip, Büyük Millet Meclisi’nin 21 Nisan Çarşamba günü açılacağını duyurmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu tarihi iki gün erteleyerek açılışı 23 Nisan Cuma gününe almıştır. Yunus Nadi’nin ifadelerine göre, bu kararın gerekçesi Cuma gününün Müslümanlar için kutsal bir gün olmasıdır (Akyol,2008:138). Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis açılışını Cuma gününe ertelemesinin başka bir nedeni, Damat Ferit hükümetine bağlı Şeyhülislam Dürriyade tarafından yayınlanan fetvalarda Milli Mücadele’nin “*şeriatı göre asi*” olarak nitelendirilmesiydi. Bu algıyı kırmak amacıyla, Meclisin ruhani bir atmosferde açılması planlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi’nin açılışını duyurmak amacıyla yayımladığı genelgeye şu ifadelerle başlamıştır: “Allah’ın yardımıyla Nisan’ın 23. Cuma Günü, Cuma namazını müteakip Ankara’da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.” Bu bildiride yoğun bir şekilde İslami terminolojiye yer veren Mustafa Kemal Paşa, genelgeyi “*Cenab-ı Hak’tan tam muvaffakiyet*” dileğiyle sonlandırmıştır (Atatürk,2017:338).

Mustafa Kemal Paşa’nın silah arkadaşlarından Kazım Karabekir, halkın desteğini kazanmak amacıyla İslami terimlere önem verilmesi gerektiğini savunmuş olsa da, bu terimlerin bu denli yoğun bir şekilde kullanılmasına eleştirel yaklaşmıştır.

“Tarihimizde bu kadar koyu bir taassuplu merasimi diniye ile hiç bir meclis açılmamıştır. Fetvaları takip eden bu muazzam ihtilâf at acaba yer yer başlayan kıyamlara karşı bir sigorta mı olacağı düşünöldü. Ne olursa olsun seiâbetile taassubu Meclisi Millinin başlangıcı gününden ayırmak daha ihtiyatlı olurdu. Yani ne cuma gününü intihaba ve ne de hm kadar velveleye lüzum yoktu. Belig bir dua lâzımı tesiri daha iyi yapardı. Gösterilen bu taassubun idamesi mümkün olamayacağından aksi te siri daha vahim olabilir. Meclisi Millî 23/Nisan cuma günü pek dindara- ne, daha doğrusu pek dervişane bir merasimle açılıyor; ajansta zikir olunduğu surette vukuatın icmalinden sonra Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri tarafından âtideki teklif yapılıyor”(Karabekir, 1960).

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele yıllarında hilafet meselesini doğrudan sorgulamamış, aksine bu kurumun halk üzerinde sahip olduğu otoriteden yararlanmışır. İstanbul’daki padişahın ve halifenin işgal güçlerinin kontrolü altında olduğu fikrini yayarak Anadolu halkını bağımsız bir liderlik etrafında toplamaya çalışmışır. Mustafa Kemal Paşa, İslam ve hilafet kurumuna tarih boyunca bağlılık göstermiş olan halkı, kurumları ve orduyu Milli Mücadele’ye destek olmaya yönlendirmek amacıyla, Damat Ferid’in Şeyhülislam fetvalarına karşılık olarak görkemli bir İslami açılış düzenlemiştir (Akyol,2008:140).

“Gayeye vusul için arzı ihtiyaç ve iftikar eylediğimiz kuvvetler birinci derece islâm dünyasıdır” (TBMM Kütüphanesi, 1920)

Bu bağlamda, uluslararası alanda dönemin politik ortamında İslam dünyasının Türkiye için önemli bir dayanak olarak görölmüştür. Mustafa Kemal Paşa, burada İslam dünyasının desteğine ihtiyacı olduğunu ve ulusal bağımsızlık mücadelesinde bu desteğin önemini belirtmiştir. Hilafet makamının da önemli bir dini ve siyasi güç olduğunu ve bu gücün Anadolu’daki milli mücadelenin meşruiyetini pekiştirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa liderliğinde kurulan ve Sivas Kongresi’nde kabul edilen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, dönemin güçlü İslami söylemlerini yansıtan bir yapıya sahipti. Cemiyet programının *"Bismillahirrahmanirrahim"* ifadesiyle başlaması, bu söylemin etkisini göstermektedir. Cemiyet tüzüğünde yoğun İslami ifadelere yer verilmiş ve din adamları, imamlar ile müftüler, cemiyetin doğal

üyeleri olarak kabul edilmiştir. Milli Mücadele döneminden laikliğin inşa edilmesine kadar geçen süreçte, din adamları Mustafa Kemal Paşa'nın önemli bir destek unsuru olmuştur (Akyol,2008:158).

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele dönemi boyunca yalnızca askeri bir zafer elde etmekle kalmamış, aynı zamanda modern bir ulusun temellerini atacak ideolojik bir dönüşüm sürecini başlatmıştır. Bu dönemde, Türkiye ile İslam ülkeleri arasındaki ilişkiler, yalnızca dini bir dayanışma değil, aynı zamanda bağımsızlık ve ulusal egemenlik mücadeleleri açısından ilham verici bir model oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın halk egemenliğini esas alan modernleşme anlayışı, İslam dünyasının emperyalizme karşı verdiği mücadelelerde de etkili bir referans noktası olmuştur. Bu bağlamda, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Milli Mücadele, İslam ülkeleri ile ilişkilerde geleneksel bağların ötesine geçerek ortak bağımsızlık ve kalkınma hedeflerine dayalı bir diplomatik zemin oluşturmuştur (Hülagü,1999:182).

Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa dış politika açısından İslam dünyasının desteğini kazanmayı hedeflemiş; özellikle İngiltere açısından stratejik öneme sahip Hindistan'daki Müslümanları, dini duygular yoluyla Milli Mücadele'ye destek vermeye teşvik etmeyi amaçlamıştır. Hindistan'daki Müslümanlar, Kurtuluş Savaşı'nda ve sonrasında Türkiye'ye yoğun destek vermiş, bu destek maddi yardımları da içermiştir. Hindistan Müslümanları, Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye yaklaşık 750 bin lira gibi büyük bir maddi destek sağlamıştır. Hint liderlerinden Muhammed Ali ve diğer Müslüman şahsiyetler, Mustafa Kemal Paşa'yı desteklediklerini açıklamış ve İngiliz yönetimine karşı Türkiye lehine kamuoyu oluşturmuşlardır (Duman,2014:902-903).

Suriye, Irak ve Libya gibi ülkelerde Müslüman grupları destekleyerek, halkı işgalci güçlere karşı direnç göstermeye teşvik eden Mustafa Kemal Paşa, Şeyh Senusi gibi dini liderle ile iş birliği yaparak İslam birliğini güçlendirmek için çalışmalar yürütmüştür. Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda hilafet makamını dış politikada etkili bir şekilde kullanmıştır. Müslüman ülkelerden destek alarak emperyalizme karşı direniş gücü oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın özellikle Ortadoğu Müslümanlarının desteğini almasındaki sebep Batı emperyalizmi için ikmal hattı olduğundan, bu bölgede birliği teşvik ederek Anadolu'nun işgal edilmemesidir(Demirezen,2020:178-179).

Milli Mücadele kadın derneklerinin İslam vurgusu öne çıkmaktadır. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin beyannamesi, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesine karşı İslam dünyasına yönelik güçlü bir tepki niteliğinde olmuştur. Beynamede, hilafetin merkezi olan İstanbul'un işgali, sadece Osmanlı Devleti'ne değil, tüm İslam âlemine yapılmış bir saldırı olarak nitelendirilmiştir(Akyol,2008:171). Mısır, Suriye, Irak, Azerbaycan, Türkistan, Afganistan, İran, Hindistan ve Çin gibi bölgelerdeki Müslümanların, İstanbul'un işgalini kendi özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerine yönelik bir tehdit olarak algıladıkları vurgulanmıştır. Beynamede, İtilaf Devletleri'nin hilafet makamını esaret altına alarak İslam'ın bin üç yüz yıllık hürriyetini hedef aldığı belirtilmiştir. Bu durum, Asya ve Afrika'da hürriyet ve istiklal mücadelesi veren Müslümanların maneviyatını kırmak amacıyla yapılmış bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Bu beyanname, İslam dünyasında emperyalist işgallere karşı ortak bir bilinç ve direniş ruhu oluşturmuş, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine uluslararası bir destek zemini hazırlamıştır. Bu durum, İslam dünyasında millî mücadelelerin meşruiyet kazanmasına ve sömürgecilik karşıtı hareketlerin güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Milli Mücadele döneminde dini söylemlerin kullanma stratejisi pragmatik bir temele dayanmaktadır. İslam, Anadolu halkının sosyal ve kültürel çevresinde merkezi bir konumda olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın İslam kartı, Milli Mücadele döneminde hem iç politikada hem de dış politikada önemli bir araç olmuştur. Milli birlik ve halkın mobilizasyonu açısından İslam önemli bir faktör iken, halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olması itici güç olmuştur. Bu bağlamda Milli Mücadele'nin örgütlenmesi açısından etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda işgalci güçlere karşı direnç oluşturmak açısından İslami ritüeller ve terminoloji sıkça kullanılmıştır. Milli mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa temel stratejisi her kaynaktan istifade etme olmuştur. Lozan'a kadar temel dış kaynak İslam Dünyası ve Bolşevikler yönü ile devam edecektir.

Mustafa Kemal Paşa, bağımsızlık mücadelesini başarıya ulaştırmak için halkın manevi değerlerini ve uluslararası ilişkilerin dinamiklerini etkili bir şekilde kullanmıştır. Özellikle Ortadoğu coğrafyasına yönelik İslamcılık politikası, Mustafa Kemal Paşa'nın ideolojik derinliğini ve siyasi realizmini ortaya koyan önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Osmanlı Devleti'nin son

döneminde farklı siyasi ve ideolojik akımların toplum üzerindeki etkilerini yakından gözlemlemiş ve bu birikimle Milli Mücadele'de İslam Kartı pragmatik bir araç olarak benimsemiştir. Bu politika, hem Anadolu'da hem de Ortadoğu'daki Müslüman toplumlar arasında bir dayanışma zemini oluşturarak emperyalist devletlerin stratejik planlarını zayıflatmayı amaçlamıştır. İslami söylem Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde, işgalci güçlere karşı güçlü bir direniş atmosferi yaratırken, diğer Müslüman halklara da bağımsızlık mücadeleleri için önemli bir etken olmuştur.

2.2. Atatürk ve İnönü Liderliğinde Tek Parti Yönetimi: Dış Politika Ve İdeoloji İlişkisi (1923-1950)

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde köklü bir değişim sürecine girmiş ve bu süreç sadece iç politika ve reformlar ile sınırlı kalmayarak, dış politikada da önemli ölçüde değişimler yaşanmıştır. Atatürk dönemi Türk dış politikası, ulus-devlet anlayışını merkezine alan, bağımsızlık ve egemenliği esas alan, barışçıl ve rasyonel bir çizgiye oturmuştur. "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" ilkesi çerçevesinde Türkiye, Lozan Antlaşması ile kazandığı hak ve sınırlarını koruma, uluslararası arenada saygın bir devlet olma ve modernleşme hedefleri doğrultusunda hareket etmiştir. Bu dönemin dış politikası, bölgesel iş birlikleri, denge politikaları ve uluslararası hukuka bağlılık temelinde şekillenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın ideolojik görüşü, Türk dış politikasına bir yön ve karakter kazandırmıştır. Bağımsızlık, ulus-devlet ilkesi, modernleşme ve barış odaklı bir anlayış, bu dönemin dış ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Türk dış politikası, bir yandan sınırların korunmasına ve bölgesel barışın inşasına katkı sunarken, diğer yandan uluslararası alanda modernleşmeyi ve iş birliğini destekleyen bir yaklaşımı benimsemiştir. Atatürk'ün ideolojik görüşleri, aynı zamanda bir dış politika çerçevesi sunmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan yeni dünya düzeni ve sınırların yeniden şekillendirilmesi talepleri, uluslararası arenada revizyonist ve anti-revizyonist bloklar arasında bir kutuplaşmaya yol açmıştır. Revizyonist olarak adlandırılan ve sınır değişikliklerini savunan ülkeler, özellikle Almanya ve İtalya etrafında bir ittifak oluşturma çabasına girişirken, sınırların korunmasını savunan anti-

revizyonist ülkeler ise İngiltere ve Fransa öncülüğünde bir denge politikası geliştirmişlerdir. Bu dönemde Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan siyasi meselelerin çözümüne öncelik tanımış ve bu süreçte tarafsızlık ilkesini benimsemiştir. Henüz savaşın yıkıcı etkilerinden kurtulmaya çalışan genç bir devlet olarak, Türkiye'nin temel hedefi kayıplarını telafi etmek ve modernleşme doğrultusunda atılımlar yapabilmek için istikrarlı bir barış ortamı sağlamaktır.

Mustafa Kemal Atatürk, bu süreçte dış politikada gerçekçi ve pragmatik bir yaklaşım benimseyerek, büyük devletlerle ilişkileri normalleştirmeye, barışçıl yöntemlerle geçmişten gelen sorunları çözmeye ve komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya odaklanmıştır. Bu dönem, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde barışçıl ve çözüm odaklı bir yaklaşım sergilediği bir süreç olarak öne çıkmaktadır. 1923-1932 yılları arasında Türkiye'nin dış politikası, Milli Mücadele'nin mirası ve Lozan Antlaşması'nın koşulları çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye, bu dönemde diğer devletlerin kendisine yönelik tutum ve politikalarını değerlendirerek, bu yaklaşımlara uygun stratejiler geliştirmiş ve ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir(Sait, 2006:5).

2.3. Mustafa Kemal Atatürk Dönemi Türk Dış Politika İlkeleri

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye'nin dış politika anlayışında köklü bir dönüşüm yaşanmış; bu dönüşüm, hem Osmanlı'nın son dönem mirasına tepki olarak hem de yeni kurulan ulus-devletin kendine özgü güvenlik ve kimlik arayışlarının bir yansıması olarak şekillenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen dış politika, Türkiye'nin çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda sistematik bir yaklaşımla oluşturulmuş; ideolojik değil, gerçekçi temellere dayanan bir dış politika inşa edilmiştir. Bu yeni dış politika anlayışı, bir yandan Türkiye'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü güvence altına almayı, diğer yandan ise ülkenin Batı dünyasıyla bütünleşmesini sağlayacak adımları planlı biçimde uygulamayı amaçlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk dönemi dış politikasını şekillendiren temel ilkeler, çağının koşullarına uygun olarak batıcılık, statükoculuk ve realizm ekseninde somutlaşmıştır. Bu ilkeler, birbirini dışlamayan, aksine birbirini tamamlayıcı nitelikte olup Türkiye'nin uluslararası sistemde saygın, dengeli ve güvenlik temelli bir konum elde etmesini mümkün kılmıştır. Batıcılık, Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine

ulaşma idealinin dış politikadaki yansıması olurken; statükoculuk, Lozan'la kazanılan mevcut sınırların korunması ve uluslararası barışın tesisine yönelik hassasiyetin bir ürünü olmuştur. Realizm ise, Atatürk'ün uluslararası sistemi güç dengeleri üzerinden okuyan ve buna uygun rasyonel hamleler geliştiren devlet anlayışının dış politikaya yansımasıdır.

2.3.1. Batıcılık

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldan itibaren yaşadığı zayıflama süreci, devletin modernleşme ve Batı ile ilişkilerini yeniden tanımlama gereksinimini doğurmuştur. Bu bağlamda, Batı, Batılılaşma ve Garp, Garplılaşma gibi kavramlar Osmanlı siyasetinde ve entelektüel tartışmalarında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bazı kavramları, Osmanlı'nın iç ve dış politikasında köklü değişimlerin habercisi olmuş, imparatorluğun modernleşme çabalarının temelini oluşturmuştur (Erşan, 2006: 2-3).

Batı, sanayi devrimi, Aydınlanma ve modern bilimsel yöntemlerin beşiği olarak, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı için bir model olmuştur Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma ve Garplılaşma süreçleri, imparatorluğun çeşitli alanlarında derin etkiler yaratmıştır. Eğitimde, Batı tarzı okullar ve üniversiteler açılmış, modern bilim ve teknoloji ders programlarına dahil edilmiştir. Hukuk sisteminde, Batı'dan alınan yasalar ve düzenlemeler ile modern bir hukuk altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ordu ve bürokrasi alanında ise, Batı'nın askeri ve idari model ve teknolojileri benimsenmiş, modernleşme süreci hızlandırılmıştır (Aksanyar,2015: 12-14).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye'de Batılılaşma süreci radikal bir nitelik kazanmış; bu süreç, sadece teknik ve bilimsel ilerlemeyi değil, aynı zamanda kültürel ve siyasal alanda da köklü dönüşümleri içermiştir. Bu kapsamlı modernleşme hamlesi, farklı ideolojik zeminlerde şekillenen eleştirel yaklaşımların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu eleştirel yaklaşımlar içinde İslamcılık, dini sosyal ve siyasal düzenin temel kaynağı olarak konumlandırırken, otoriter muhafazakârlık olarak tanımlanabilecek bir diğer eğilim ise, devleti ve milli kimliği yücelten, dışlayıcı bir milliyetçilikle biçimlenmiştir. Her iki ideolojik yönelim de Cumhuriyetçi Batılılaşma pratiğine karşı mesafeli bir tutum geliştirmiştir.

Bununla birlikte, bu iki geleneksel eleştirel blok dışında, Nazım İrem tarafından “muhafazakâr modernlik” kavramıyla tanımlanan özgün bir düşünsel yönelim de ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, Cumhuriyet’in ulus-devlet ve laiklik temelli modernleşme projesiyle doğrudan bir çatışma içinde olmamakla birlikte, söz konusu projenin yukarıdan aşağıya inşa edici ve toplum mühendisliğine dayalı karakterini eleştirmektedir. Bu yönüyle, muhafazakâr modernlik, Batılılaşmayı reddetmeksizin, onu yerel değerlerle bütünleştirme çabası içinde olan, daha çoğulcu ve hukuk devleti odaklı bir modernleşme anlayışını temsil etmektedir. İslamcılıktan farklı olarak dini, toplumsal düzenin belirleyici referansı olarak değil, kültürel kimliğin bir unsuru olarak gören bu ideolojik duruş; aynı zamanda otoriter muhafazakârlıktan da bireysel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü gibi modern normlara verdiği önemle ayrılmaktadır. Ancak bu ideolojik yönelimler arasında geçişkenlik olduğu, kimi figürlerin belirli kalıplara sığdırılmakta zorlandığı ve sınıflandırmanın basitleştirici doğasına karşı dikkatli olunması gerektiği de açıktır (Bora & Gültekin,2007:217).

Atatürk dönemi ile hız kazanmaya başlayan ve dış politika ilkelerinden biri olan batıcılık politikası Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Batıcılık politikası, Atatürk'ün yönetimindeki Türkiye'nin Avrupa ve Batı dünyası ile entegrasyonunu sağlamayı hedeflemektedir. Bu politika, Türkiye'nin modernleşme sürecinde Batı'nın ekonomik, kültürel ve siyasi değerlerini benimsemesini ve bu doğrultuda reformlar yapmasını öngörmektedir (Çaycı,1992:641-642).

Atatürk döneminde Batıcılık politikası çerçevesinde bir dizi önemli adım atılmıştır. Bunlar arasında, hukuk alanında İsviçre'den esinlenilen 17 Şubat 1926 tarihli Medeni Kanun'un kabulü, 28 Şubat 1928 tarihli Latin alfabesine geçiş gibi iç reformlar yer almaktadır. Dış politikada ise, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin uluslararası alanda tanınması ve sınırlarının güvence altına alınması önemli başlıklardandır. Lozan Antlaşması Türkiye'nin uluslararası alanda bağımsızlığını güvence altına alırken, Avrupa devletleriyle eşit bir şekilde ilişki kurmayı ve uluslararası arenada tanınmayı sağlamaktadır. Lozan Antlaşması, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini düzenleyen ve ülkenin uluslararası alanda saygın bir aktör olarak konumunu sağlamlaştıran bir belge olarak kabul edilmektedir (Erşan,2006:3). Batıcılık politikası, Türkiye'nin uluslararası alanda modern ve Batılı

bir kimlik kazanmasına katkıda bulunmuş ve ülkenin ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan Batı ile olan ilişkilerini güçlendirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1924 Şubatında söylediği şu sözler onun batı medeniyeti hakkındaki stratejisini açıklar: "*Medeniyete girmek arzu edip de Garp'a teveccüh etmemiş devlet hangisidir?*"(ataturkansiklopedisi.gov.tr). Mustafa Kemal Paşa bu fikri ile, Batı emperyalizmine karşı yürüttüğü mücadelenin ardından, çağdaş uygarlığı benimseme yolunda Batı bilimini ve düşüncesini benimsemekte bir sakınca görmemiştir. Mustafa Kemal Paşa, "Batı uygarlığı" terimini kullandığında, "Batı"yı sadece coğrafi bir kavram olarak görmemiştir. Mustafa Kemal Paşa "uygarlık" ve sıkça kullandığı "muasır medeniyet" terimi ile ifade ettiği, uzun yıllar süren gelişmelerin sonucunda insan aklı, bilim ve teknolojinin katkısıyla oluşan ve bütün insanlığın ortak ürünü ve değeri olan uygarlıktır (Erşan, 2006: 4).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti döneminde emperyalist işgali tecrübe etmemesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Batı'ya olan yakınlığını etkileyici bir şekilde belirlememektedir. Bu durum, ülkenin egemen sınıflarının Batı'yı reddetme yerine Batı'dan etkilenme eğiliminde olmasına yol açmaktadır. 1920'li yıllarda Türkiye'nin yapısal olarak gelişmiş üretim biçimi ve sınıf yapısı, Batı'nın daha kolay ve radikal bir şekilde benimsenmesine olanak tanımamaktadır. Aydın kesim, Batı eğitimi almış olup Batı kültürüne hayranlık duymuş ve Batı'nın modernleşme çabalarını ülkeye entegre etmeye istekli olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin Batı'ya olan yakınlığı hem altyapısal hem de üst yapısal düzeyde sistematik bir Batıcılık politikası izlemesine imkân tanımaktadır.

Osmanlılar, Batı uygarlığının fikirlerini yalnızca bir "kudret" unsuru olarak değil, aynı zamanda toplumun şekillenmesinde önemli bir boyut olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımı, Osmanlı devlet geleneğiyle açıklamak mümkündür. Atatürk'ün düşünceleri ise, bu tür geleneklerin onun şahsi katkısıyla birleşerek özgün bir yapı kazandığı bir odak noktasıdır. Atatürk, Batı'nın en önemli katkısını, toplumun yeniden şekillenmesinde ve müsbet bilimlerde görmüştür. Kendisi, milletin medeniyet yolunda ilerleyişini yenilik ve gelişmeye bağlı olarak tanımlamış ve uygarlığın başarı için temel bir koşul olduğunu vurgulamıştır (Mardin,1991:19).

Atatürk'ün toplum anlayışı, dönemin Batı'da yükselen faşizm ve komünizm gibi otoriter ideolojilerine karşın, bireyin onuruna ve toplumsal meşruiyetine dayalı bir yaklaşımla dikkat çeker. Bu bakış açısı, bireyin kendi başına bir değer ve meşruiyet kaynağı olduğu inancına dayanır. Bu yönüyle, Atatürk'ün fikirleri, Jön Türkler'in kolektivist eğilimlerinden ve İttihat ve Terakki'nin ideallerinden ayrılır. Ayrıca, İslam medeniyetinde kişinin onurunun daha çok ilahi ya da toplumsal otorite karşısında tanımlanmasına karşın, Batı'nın XVIII. yüzyıldan itibaren bireyin egemenliğini merkeze alan düşüncesi, Atatürk'ün kişisel "onur" anlayışında güçlü bir yansıma bulur. Bu durum, Atatürk'ü Batı'nın temel değerlerini özgün bir şekilde yorumlayan ve ilerlemeyi bireysel özgürlük temelinde ele alan bir düşünür olarak konumlandırır (Mardin,1991:20-21).

2.3.2. Statükoculuk

Atatürk dönemi Türk dış politikasında "statükoculuk" kavramı, Türkiye Cumhuriyet'inin ilk yıllarında izlediği dış politika stratejisini tanımlamak için kullanılmaktadır. Statükoculuk, mevcut durumu koruma ve uluslararası ilişkilerde stabiliteyi sağlama eğiliminde olan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Atatürk döneminde Türkiye, dış politikada radikal değişimlerden ziyade istikrarı ve mevcut uluslararası sınırları kabul etmeyi tercih etmektedir. Bu politika, ülkenin yeniden yapılandırılması ve modernleşmesi sürecinde birçok iç sorunu çözme ve güçlenme ihtiyacı doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda, Atatürk dönemi dış politika stratejilerinden biri olan statükoculuk ülkenin bağımsızlık ve egemenlik haklarını koruma odaklı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Türkiye bu dönemde, bölgesel ve uluslararası arenada sınırlarının sabitliğini ve ulusal güvenliğini sağlamak için diplomasiyi öncelikli araç olarak kullanmaktadır (Çavuş, 2012:58).

Türkiye'nin coğrafi konumu, tarihsel olarak değişken ve sıklıkla gerilimli bir bölgede yer aldığı için dış politikanın şekillenmesinde önemli bir faktör olmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin çöküşü sonrası ortaya çıkan sınırlar ve uluslararası düzenin korunması, Türkiye'nin dış politika stratejisinde belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin benimsediği statükocu politika, mevcut durumu koruma ve uluslararası ilişkilerde stabiliteyi sağlama eğilimini ifade etmektedir(Gökçay, 2012:56-58).

Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti, bu hassas coğrafi konumda yer alan ve etnik, dini, siyasi çeşitliliğe sahip bir bölgede varlığını korumaya çalışmaktadır. Bu durum, ülkenin dış politikasını dengeli ve öngörülebilir kılmayı gerektirmektedir. Statükocu politika, uluslararası arenada sınırların ve mevcut düzenin korunması, böylece iç ve dış güvenliğin sağlanması üzerine odaklanmaktadır.

1930'larda Türkiye'nin dış politikasında da düzen ve sınırların korunması için belirleyici olmaktadır. Örnek olarak, 1937 tarihli Sadabat Paktı ve 1938 tarihli Balkan Antantı gibi anlaşmalar, Türkiye'nin sınırlarını ve bölgesel güvenliğini koruma çabalarının bir yansıması olmaktadır. Balkan Antantı, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile yapılan bir anlaşma olarak, Türkiye'nin statükocu politikalarının önemli bir örneği olmaktadır. Bu anlaşmalar sayesinde Türkiye, Avrupa'da artan gerilimlerden korunmayı ve sınırlarının güvenliğini sağlamayı amaçlamaktaydı. Benzer şekilde, Sadabat Paktı da, Irak, İran ve Afganistan'ın katılımıyla imzalandı ve Türkiye'nin mevcut sınırlarını koruma stratejisine katkıda bulunmuştur. Bu anlaşmalar, Türkiye'nin sınırlarının güvenliği ve bölgesel istikrar için önemli adımlar olarak kabul edilmektedir (Tıǧlı ve Yıldırım, 2017:61-62).

İkinci Dünya Savaşı süresince taraflı fakat savaşımayan Türkiye, savaşın sonunda liberal demokrasilerin zaferiyle birlikte çok partili siyasi sisteme geçiş yapmış ve savaş sonrası düzeni belirlemek amacıyla San Francisco Konferansı'na katılmıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politikasının statükocu niteliğinin bir başka örneği olmaktadır. Baskın Oran'ın belirttiği gibi, *"kurulu düzenin Batı merkezli oluşu"*, Türkiye'nin dış politikada statükoculuk ve Batıcılık politikalarını bir arada yürütmesinin önemli sebeplerinden biri olmaktadır. Bu politikalar, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde tutarlı bir yaklaşım sergilemesine katkı sağlamaktadır. Türk dış politikasında statükoculuk kavramı, genel olarak mevcut uluslararası düzenin korunmasına yönelik politikaları ifade etmektedir. Bu politikalar, devletin uluslararası ilişkilerde sürdürdüğü tutumların temelini oluşturur ve genellikle dengeli güvenlik ve mevcut durumun korunması üzerine odaklanmaktadır (Oran, 2001:46-48).

Türkiye'nin statükocu politikalarının birinci boyutu, bölgesel ve küresel düzeyde stabiliteyi sağlamaya yönelik çabalardır. Özellikle komşu bölgelerdeki çatışma risklerini azaltmaya ve mevcut durumun sürdürülebilirliğini güvence altına almaya çalışan politikalar statükoculuk kapsamında değerlendirilmektedir

(Oran,2001:47). Örnek olarak, Suriye krizi sürecinde Türkiye'nin sınırlarındaki düzensizliği önlemeye yönelik politikaları, statükocu politikanın bir sonucu olarak görülmektedir.

Statükocu politikanın ikinci boyutunda ise, ulusal güvenlik ve savunma stratejileri bağlamında belirleyici bir etkiye sahiptir. Bilhassa bölgesel güvenlik tehditlerine karşı kararlı bir duruş sergilemek ve mevcut sınırları koruma çabaları statükoculuk politikasının bir sonucudur. Ulusal güvenlik bağlamında statükoculuk politikasının sonucu olarak ise, Kıbrıs meselesi gibi uzun vadeli güvenlik çıkarlarının korunması amacı ile izlenen bir politikadır (Gözen,2006:3).

Üçüncü olarak ise, Türkiye'nin uluslararası normlar ve kurallar çerçevesinde hareket etme eğilimini yansıtmaktadır. Uluslararası toplumla uyumlu olma ve mevcut uluslararası düzeni kabul etme, Türkiye'nin dış politikasının temel taşlarından biri olmaktadır. Bu bağlamda uluslararası normlar ve kurallar çerçevesinde hareket eğilimine örnek olarak, Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerin yönetimi veya Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi uluslararası kuruluşlarla iş birliği işaret edilmektedir (Oran,2001:49).

Türkiye'nin statükocu politikaları, uluslararası ilişkilerde belirleyici bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bu politikanın etkileri, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını koruma ve bölgesel istikrarı sağlama amacı ile izlediği politika tercihlerini açıklamada önemli bir role sahip olmaktadır. Ancak, bu politikaların sürdürülebilirliği ve değişen küresel dinamiklere uyum sağlama yeteneği gözden geçirilmelidir.

2.3.3. Gerçekçilik (Realizm)

Realizmin uluslararası ilişkilerde ortaya çıkışı, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde gücü ve çıkarları ön planda tutmalarının doğal bir sonucu olarak gelişmiştir. Bu teori, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısındaki iki dünya savaşının ardından uluslararası ilişkilerde etkili olmuştur. Realizmin temel dayanağı, devletlerin anarşik bir uluslararası sistemde hayatta kalmak için kendi güvenlik ve çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıkları fikrine dayanmaktadır.

Realizm, 17. yüzyıldan itibaren modern devlet sisteminin oluşumuna paralel olarak gelişmiştir. Bu süreç, özellikle 1648'deki **Westphalia Barışı** ile başlamıştır ve bu barış anlaşması, Avrupa'da modern egemen devletler sistemini tesis etmiş ve aynı

zamanda devletlerin birbirleriyle rekabet eden bağımsız aktörler olduğunu vurgulamaktadır. Ancak realizm, bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak, esas itibarı ile **Machiavelli** ve **Thomas Hobbes** gibi düşünürlerin fikirlerine dayanmaktadır. Hobbes'un "Leviathan" adlı eserinde anlattığı, insanların doğası gereği rekabetçi, güvensiz ve güç arayışında olduğu fikri, realizmin de temelini oluşturmaktadır. Machiavelli de benzer şekilde devletlerin ahlaki kaygılar yerine güç ve çıkarlarla hareket etmesi gerektiğini savunmaktadır (Ateş,2009:11-12).

Realizm teorisine göre, devletler uluslararası ilişkilerin ana aktörleridir ayrıca devletler egemen ve bağımsızdır bu da devletlerin kendi çıkarlarını koruma konusunda yalnız bırakır. Aynı zamanda realistlere göre, uluslararası sistem anarşiktir; yani devletler arasında düzenleyici veya hiyerarşik bir otorite yoktur. Bu, devletlerin kendi güvenliklerini sağlamaya yönelik sürekli bir mücadele içinde olmalarına yol açmaktadır(Düzgün,2020:256). Bu bağlamda devletler kendi güvenliklerini artırmaya çalıştıklarında, diğer devletler bunu bir tehdit olarak algılar ve güvenliği artırmaya yönelik her çabanın potansiyel bir silahlanma yarışı ve güvensizlik yaratmasına neden olmaktadır ve bu durumda güvenlik ikilemi (*security dilemma*) ortaya çıkmaktadır. Realizmde devletler ulusal çıkarlarını maksimize etmek için hareket ederler ve bu çıkarlar genellikle güç ve güvenlik ile ilgili olmaktadır (trguvenlikportali.com).

Ekonomik çıkarlar, askeri güç, diplomasi ve ittifaklar, bir devletin çıkarlarını güvence altına almak için kullandığı araçlardır. Realizm özellikle Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkilerde baskın bir teori haline gelmiştir. Bu savaşlar, devletlerin ahlaki ve idealist yaklaşımlarsan ziyade güç politikaları çerçevesinde hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin modern uluslararası sisteme uyumu, gerçekçi bir yaklaşım ile şekillenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" ilkesi, Türkiye'nin içeride güçlü ve dış tehditlere karşı hazırlıklı bir devlet olma politikasına dayalı olduğunu göstermektedir. Bu politika, realizmin temel prensibi olan güvenlik ve güç dengesine yönelik bir yaklaşımdı. Türkiye, uluslararası sistemde güvenlik arayışını ön planda tutarak, savaştan kaçınan ve ulusal çıkarlarını koruyan bir dış politika izlemekteydi (Eroğlu,1985:717-718).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, savaşa aktif olarak katılmayarak güç dengesini koruma stratejisini sürdürmüştür. Bu dönem, gerçekçi bir dış politika anlayışının erken bir örneği olarak kabul edilebilir. Türk dış politikasında realizm, özellikle devletin güvenliğini koruma, ulusal çıkarlarını maksimize etme ve güç dengelerini koruma konularında oldukça etkili olmuştur (Kiraz,2018:423). Bu bağlamda incelendiğinde realist yaklaşımlar, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki stratejik hamlelerinde, askeri müdahalelerinde ve diplomatik tercihlerinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye, realist prensipleri uygulayarak güvenlik ve güç politikalarına dayalı bir dış politika sürdürmektedir. Özellikle jeopolitik konumu, sınır güvenliği ve bölgesel çıkarlar göz önüne alındığında, gerçekçilik Türk dış politikasının önemli bir yönlendiricisi olduğu görülmektedir.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren, dış politikanın çizgisi gerçekçi bir bakış açısı ile devletin ulusal güvenliğini ve çıkarlarını koruma üzerine odaklanmıştır. Bu dönemde izlenen dış politika, realist teorinin ana unsurlarına dayanan ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Türkiye, içeride siyasi ve ekonomik istikrarı sağlama çabası içinde, dışarda ise özellikle güçlü devletlerarasındaki dengeyi gözetten bir tutum sergilemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın realist dış politikada sürdürmüş olduğu en belirgin unsur, Türkiye'nin dış tehditlere karşı güvenliğini sağlamaya yönelik stratejik hamleleridir. Mustafa Kemal Paşa realist bir lider olarak Türkiye'nin savaş yorgunu bir ülke olmasından kaynaklı dış politikada savaştan kaçınmayı amaçlayan, barışçıl ama aynı zamanda güvenlik merkezli bir yaklaşım benimsemiştir.

Türkiye, uluslararası sistemde güvenlik ve bağımsızlık arayışını, özellikle büyük güçlerin rekabetlerinden uzak durma politikası ile gerçekleştirmiştir. 1920 ve 1930 yılları boyunca, Türkiye'nin dış politikasında revizyonist ve statükocu güçler arasındaki denge önemli ölçüde korunmaya çalışılmıştır. İtalya ve Almanya gibi revizyonist güçlerin bölgesel hegemonyacı girişimlerine karşı dikkatli davranarak, aynı zamanda İngiltere ve Fransa gibi statükocu devletlerle ilişkilerini iyi tutmaya çalışmıştır. Bu hamleler ise realizmin güç dengesi ilkesinin bir uygulaması olarak görülebilir (Oran,2001:105).

İttifaklar ve uluslararası anlaşmalar yolu ile Türkiye'nin güvenliğini sağlamaya odaklanan Mustafa Kemal Paşa, 17 Aralık 1925 yılında Paris'te Türkiye -

Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalamıştır (Atabey,2014:2). Bu anlaşma karşılıklı olarak devletlerin iç ilişkilerine karışmama ilkesine dayanırken Türkiye'nin güneyde Sovyet tehdidini dengelemeye çalıştığını gösteren realist bir hamle olarak görölmektedir (Soysal,1981:95). Bu bağlamda imzalanan 1934 Balkan Antantı ve 1937 tarihli Sadabat Paktı birer gerçekçilik politikalarının örneğini oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, Atatürk dönemi Türk dış politikası, realizmin ulusal çıkar odaklı, güç ve güvenlik merkezli prensiplerine uygun bir şekilde gelişmiştir. Atatürk'ün realist dış politika anlayışı, Türkiye'nin genç ve kırılgan bir devlet olarak, uluslararası sistemdeki güç dengelerini gözetmesini, ittifaklar yoluyla güvenliğini sağlamasını ve ulusal çıkarlarını koruma adına pragmatik adımlar atmasını öngörmüştür. Türkiye, bu dönemde dış tehditlere karşı realist bir strateji izlemiş ve büyük güçler arasındaki dengeyi koruyarak, bağımsızlığını ve egemenliğini pekiştirmiştir.

2.4. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKANIN İDEOLOJİK ÇERÇEVESİ

2.4.1. Cumhuriyet Halk Fırkası İdeolojisi

Tek parti dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda, siyasal iktidarın Kemalist kadrolarca şekillendirildiği bir süreç olmuştur. Bu dönemin başlangıcı, Kurtuluş Savaşı sırasında atılan temellerle ilişkilidir. 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yeni bir devlet yapısı inşa edilmeye başlandı. Kemalist rejim, Osmanlı Devleti'nin son döneminde küçük burjuvazi, asker-sivil bürokrasi ve taşra elitlerinin gevşek bir ittifakı üzerine kurulmuştur. Bu ittifak, ulusal mücadele sırasında Sultan ve emperyal güçlere karşı birleşmiş olsa da, savaşın kazanılmasının ardından rejimin karakteri konusunda ayrışmalar yaşandı. Tutucu kesimler, Osmanlı hanedanının anayasal monarşi altında yönetimde kalmasını savunurken, Kemalistler, Türkiye'nin modern, laik ve sanayileşmiş bir ulus-devlete dönüşmesini hedefliyordu (Ahmad,2017:80-82).

1923'te yapılan seçimler sonucunda, Kemalistler zayıf bir çoğunluk elde etti ve Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçildi. Halk Partisi'nin kuruluşu, siyasal iktidarın halkın iradesini yansıtacak bir parti aracılığıyla sağlanması amacını

taşıymaktaydı. Cumhuriyet'in ilanı, rejimin modernleşme yönünde atılmış en önemli adımlardan biri olmuştur. 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi ve Mustafa Kemal Paşa, ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Tek partili sisteme yönelik ilk sinyaller, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) 1923 tarihli nizamnamesinde görülmektedir. Bu nizamnamenin birinci maddesi, CHF'nin devrimci kimliğini öne çıkarmakta ve partinin amacını *“milli hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asri bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hâkim kılmaya çalışmak”* olarak tanımlamaktadır (aktaran: Yetkin,1983:90). İkinci madde halkçılık düşüncesinin özünü teşkil etmektedir ve her türlü ayrımcılığa karşı çıkmaktadır. İkinci maddede *“Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir”* denilerek buna ek olarak *“hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavata kabul eden bütün fertler”*, *“halk”* olarak tanımlamıştır. Ayrıca bu madde, halkçılık prensibi hakkında da fikir vermektedir. Bu maddeye göre halkçılar; *“hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz”* etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertler” olarak tanımlanmıştır (Yetkin,1983:91).

Halk Fırkası'nın kurulması Halkçılık ilkesi temelinde, halkın refahı, katılımı ve çıkarlarını ön planda tutan bir anlayış olmuştur. Bu politika, sınıf mücadelesinden ayrılarak, toplumun tüm katmanlarının devlet eliyle kalkınmasını hedeflenmekteydi. Halk Fırkası'nın kuruluşu, Türkiye'de modernleşme hareketlerinin ve ulus inşasının temel taşlarından birini oluşturmuştur. Parti, halkçılık ilkesi doğrultusunda hareket ederek, Cumhuriyet rejimini güçlendirmiştir.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın benimsediği altı ilke, tek parti döneminin ideolojik temelini oluşturmaktadır. Bu ilkeler Türkiye'nin modernleşme ve çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda şekillenmiş, devletin siyasal, sosyal ve ekonomik alanlardaki yönlendirici rolünü pekiştirmektedir. Cumhuriyetçilikle halk egemenliği esas alınırken, milliyetçilikle ulusal birlik ve bağımsızlık vurgulanmış; halkçılıkla toplumsal eşitlik, devletçilikle ekonomik kalkınma, laiklikle dinin siyasetten ayrılması, inkılapçılıkla ise toplumsal dönüşüm hedeflenmektedir. Bu

ideolojik çerçeve, hem yeni bir ulus-devlet inşasını sağlamış hem de toplumu köklü bir dönüşüme uğratarak otoriter bir modernleşme sürecine zemin hazırlamıştır. Tek parti döneminde CHF'nin bu ilkeler etrafında şekillenen yönetimi, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yapısını derinden etkilemiş, modernleşme ile devlet kontrolünü bir arada yürütmeye çalışan özgün bir sistem yaratmıştır.

2.4.2. Milliyetçilik

Milliyetçilik: *Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimai heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.* Burada milliyetçilik anlayışı, ırka dayalı değil; kültürel ve toplumsal değerlere sahip çıkmaya dayalıdır. Evrensel değerler ile yerli kimliği birleştiren bir yaklaşım olmaktadır.

Tek Parti dönemi Türkiye'sinde Milliyetçilik, hem iç politikada hem de dış politikada belirleyici bir ideolojik faktör olarak önemli rol oynamıştır. Bu dönemdeki dış politika anlayışına yansıyan milliyetçilik unsurları, genellikle ulusal çıkarların korunması, Misak-ı Milli sınırlarına saygı talebi ve Türk kimliğinin vurgulanması üzerinden şekillenmiştir. Bu olayların ilk yansıması olarak Musul Sorunu karşımıza çıkmaktadır. Mondros Mütarekesi'nin ardından Musul, İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli kabul edilerek, Osmanlı-İslam çoğunluğunun yaşadığı toprakların bir bütün olduğu vurgulanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa da bu anlayışı sürdürerek, TBMM'de Musul'u Türkiye sınırları içinde saymıştır. Ancak Lozan Konferansı'nda İngiltere'nin sert tutumu nedeniyle Musul meselesi çözümlenememiş, konu ikili görüşmelere ve ardından Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 1923'te yaptığı bir konuşmada Misak-ı Milli'nin esnek bir çerçeve sunduğunu, Musul'un savaşa alınabileceğini ama bunun uzun sürecek bir savaşı beraberinde getireceğini söylemiştir. İngiltere ile savaşın yaratacağı tehlikeleri dikkate alan Ankara Hükümeti, diplomatik çözümü savunmuş ve nihayetinde 5 Haziran 1926'da Musul'un Irak'a bırakılmasını kabul etmiştir. Bu kararda Türkiye'nin uluslararası yalnızlığa ve içerde yaşadığı sorunlar belirleyici olmuştur. Hilafetin kaldırılmasıyla başlayan yeni inşa süreci ve 1925'teki Şeyh Said İsyanı, iç istikrarı tehdit etmiştir. Türkiye, Musul konusundaki muhalefeti bastırarak

hem dış politikada bir çatışmadan kaçınmış hem de içte düzeni sağlamlaştırma imkanı bulmuştur (Erhan & Embel,2015:150-152).

Türk dış politikasında Musul sorununun yansıması, milliyetçi ideolojinin sınırlar ve aidiyet ile kurduğu ilişkiye dayanmaktadır. Misak-ı Milli’de, etnik ve dini bakımdan Osmanlı-İslam unsurlarının çoğunlukta olduğu bölgelerin ayrılmaz bir bütün olduğu belirtilerek, ulus-devlet sınırlarının etnik-dinsel temelde olması gerektiği fikri öne sürülmüştür. Bu dönemin hakim milliyetçi söylemi ile uyumlu bir sınır anlayışıdır. Ulus, yalnızca mevcut siyasal sınırlar ile değil, aynı zamanda ortak kültürel ve dini kimliğe dayalı bir millet kavramı ile tanımlanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa’nın Musul, Kerkük ve Süleymaniye gibi bölgeleri Türkiye sınırları içinde sayması, milliyetçi bakışla, bu toprakların tarihsel ve etnik bağlamda Türk ulusunun doğal uzantısı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu doğal sınır anlayışı, uluslararası politikalar ile özellikle İngiltere’nin baskıcı tutumu ile çatışmıştır. 1923 yılında Mustafa Kemal Paşa’nın Misak-ı Milli’yi daha esnek biçimde yorumlaması, milliyetçi idealler ile reelpolitik arasındaki gerilimi açığa çıkarmaktadır. Burada Mustafa Kemal Paşa, milliyetçiliği dogmatik bir biçimde değil, pragmatik ve devletin bekasına hizmet eden bir araç olarak ele almaktadır. “*O hududu çizen şey, milletin menfaati ve Yüce Heyetinizin bakışıdır*” diyerek, sınırları mutlak değil, koşullara göre değişebilir gördüğünü ifade etmektedir. Musul’un en nihayetinde terk edilmesi, klasik milliyetçilik açısından bir taviz gibi görünse de, Mustafa Kemal Paşa’nın benimsediği pragmatik ve devlet merkezli milliyetçilik anlayışı içinde değerlendirildiğinde, ulusun çıkarlarını korumak adına stratejik bir geri çekilme olarak değerlendirilmektedir.

Türk dış politikası, bu dönemde güçlü bir milliyetçilik ideolojisi ekseninde şekillenmiştir. Hatay meselesi özelinde Türkiye, Misak-ı Milli ilkelerini temel alarak, ulusal sınırların tamamlanmasını dış politika önceliği haline getirmiştir. Hatay Sancağı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa’nın nüfuz bölgesine dahil edilmiş, 1921 Ankara Antlaşması ile Suriye sınırları içerisinde özel bir idareye tabi tutulmuştur. Misak-ı Millî sınırları içinde yer almasına rağmen Türkiye, Milli Mücadele dönemindeki şartlar nedeniyle bölge üzerindeki hak iddiasını ertelemek durumunda kalmıştır. Ancak Atatürk’ün liderliğinde yürütülen dış politika ile Türkiye, 1930’lu yıllarda uluslararası konjonktürü lehine kullanarak Hatay meselesini yeniden

gündeme getirmiştir. Türkiye, önce Hatay'ın bağımsızlığını desteklemiş, ardından bölgenin Türkiye'ye katılımını hedefleyen iki aşamalı bir strateji izlemiştir. Fransa ile sürdürülen diplomatik görüşmeler ve Milletler Cemiyeti nezdindeki girişimler sonucunda 1937'de Hatay'a özel bir statü verilmiş, 1938'de ise Türk-Fransız ilişkilerinde yumuşama sağlanarak Hatay'ın Türkiye lehine yönetilmesine zemin hazırlanmıştır (Şahin,2008:609).

Hatay meselesi sınırları genişleten bir olaydır ayrıca revizyonizm politikası değil irredantizm politikasıdır (Oran,2002:48). Irredantizm, bir devletin başka bir ülkenin sınırları içinde bulunan ve etnik ya da dilsel açıdan kendisiyle ortak özellikler taşıyan topluluklar üzerinde hak iddia etmesi ve bu toplulukların yaşadığı bölgeleri kendi topraklarına dahil etmek istemesi şeklinde tanımlanır. Siyasi açıdan irredantizm ise, bir devletin özellikle komşu ülkelerde yaşayan, ortak etnik köken, soy bağı ya da tarihi geçmişe sahip toplulukları gerekçe göstererek bu ülkeler üzerinde nüfuz kurma ve sınırlarını genişletme hedefiyle izlediği yayılmacı politika olarak tanımlanır (Seda& İnce,2024:222). Bu bağlamda Türkiye'nin Hatay meselesi üzerinden, uluslararası düzenitehdit eden her türlü istikrarsızlaştırıcı gelişmete karşı mesafeli durduğu, bu tür irredantist politikaların istasnai olarak değerlendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin, Lozan Antlaşması ile belirlenen sınırlarını koruma isteği, mevcut güç dengelerinin korunmasına yönelik isteği ve irredantist politikaları reddetmesi, bilinçli bir tercih olarak değerlendirilmektedir. Türkiye, irredantizm politikaları karşı duruş sergileyerek, başka ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu ve aynı şekilde kendi sınırlarına yönelik herhangi bir tehdit ya da müdahaleye de izin vermeyeceğini açıkça ortaya koymak istemiştir (Tamçelik,2024:309).

Bu dönemde Türkiye dış politikasını yalnızca güvenlik ya da uluslararası çıkarlar üzerinden değil, aynı zamanda tarihsel, sosyo-kültürel bağlamda tanımladığı ulusal kimliğin sınırlarını pekiştirme hedefiyle ilerlemiştir. Hatay meselesi, bu ideolojik yönelimin somut bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir. Misak-ı Millî sınırları çerçevesinde Türkiye'nin hak iddia ettiği topraklar arasında yer alan Hatay, Fransız mandası altındaki Suriye toprağı olarak uzun süre gündemde kalmıştır. Ancak 1930'lu yıllarda, Atatürk'ün doğrudan ilgisiyle Türkiye, Hatay'ın ana vatana katılımını içeren aktif bir diplomasi yürütmüştür. Fransa ile yapılan müzakereler,

Milletler Cemiyeti nezdindeki girişimler ve yerel halkın iradesine atf, Türkiye'nin yalnızca reel politik bir çıkar gözetmediğini, aynı zamanda ulusal kimliği tamamlamaya yönelik ideolojik bir hedef taşıdığını ortaya koymuştur. Hatay'ın Türkiye'ye katılması, sadece bir diplomatik zafer değil, aynı zamanda milliyetçilik ideolojisinin dış politikadaki etkisinin bir sonucudur.

Türkiye'nin "*homojen ulus-devlet*" kurma isteğiyle bağlantılı olarak Türk kimliğini temel alan Yunanistan ile nüfus mübadelesi, Müslüman-Türk kimliği dışındaki unsurların ülke dışına çıkarılması amaçlanmıştır. 1923 yılında gerçekleşen Türk-Yunan nüfus mübadelesi, her iki ülkenin tarih yazımında farklı ideolojik bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. 1920'li yıllardaki gelişmeleri kendi ulusal ideolojilerine uygun şekilde yorumladıkları ve tarihsel gerçeklikleri politik çıkarlara göre şekillendirdikleri görülmektedir. Yaklaşık iki milyon insanı doğrudan etkileyen bu büyük göç hareketi, iki ülkenin resmi tarih anlatılarında ya bilinçli şekilde hatırlanmış ya da görmezden gelinmiştir. Yunan tarihçiliği, mübadeleyi çoğunlukla Anadolu Rumlarının dramatik kaderi üzerinden okumayı tercih etmiş ve bu süreci, ulusal kimliğin yeniden tanımlandığı bir kırılma anı olarak değerlendirmiştir. Ancak Yunan tarihçi Anagnostopulu'nun da vurguladığı üzere, bu kitlesel göç hareketi yalnızca etnik veya ulusal nedenlerle değil, aynı zamanda bölgenin sancılı modernleşme sürecinin bir parçası olarak da ele alınmalıdır. Bu modernleşme çabası, yalnızca Anadolu'yu değil, tüm Balkanlar'ı da etkileyen, milliyetçi hayallerin, etnik arındırma politikalarının ve tarihi travmaların iç içe geçtiği karmaşık bir dönemi yansıtmaktadır (aktaran:Şenışık,2016:89-92).

Atatürkçü dış politika, savunmacı ve barışçıl bir milliyetçilik anlayışı ile yürütülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın Türk milliyetçiliği, Balkanlar ve Ortadoğu'daki örneklerde görülen saldırgan ve yayılmacı eğilimlerden uzak, daha çok mevcut ulusal sınırları koruma ve halkı bu sınırlar içinde çağdaş bir millet olarak bütünleşme hedefi taşımaktadır. Bu ideolojik çerçeveye bağlı olarak yürütülen dış politikada, Lozan Antlaşması bir dönüm noktası olmuştur. Lozan'da yeni Türk Devleti, Batılı devletlerle eşit koşullarda müzakere etmiş ve uluslararası hukuk temelinde tanınmıştır. Böylece, Batı karşısında uzun süre aşağılanmış bir Osmanlı mirasından, başı dik bir ulus-devlet kimliğine geçiş sağlanmıştır. Bu da, Atatürkçü ideolojinin dış politikaya yansıyan önemli bir zaferi olarak değerlendirilmektedir.

Atatürk dönemi dış politikası aynı zamanda denge siyaseti üzerine kurulmuştur. Türkiye, hem Batılı devletlerle hem de Sovyetler Birliği ile dostane ilişkiler geliştirmiş; bölgesel istikrarı sağlamak amacıyla komşu ülkelerle iş birliğini artırmıştır.

2.4.3. Modernleşme

Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus inşa süreci, modernleşme ve milliyetçilik temelinde şekillenmiş ve yeni bir kolektif kimlik yaratmayı hedeflemiştir. Bu süreç, Aydınlanma düşüncesi ve pozitivizm ile paralel ilerlemiş; birey ve toplumun dönüşümünde rasyonalite ve ilerlemeye vurgu yapılmıştır. Atatürk'ün reformları, bilimi ve akli rehber edinen bir toplum yaratma amacını yansıtmış, "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir*" ilkesi bu felsefenin özetidir (Alakel,2011:15).

Türk modernleşmesi, Ziya Gökalp'in "*içtimai mefkurecilik*" (sosyal idealizm) yaklaşımı çerçevesinde, millî kültürü esas alan ve uluslararası medeniyet unsurlarını kucaklayan bir anlayışla yönlendirilmiştir. Gökalp'in "*Türk milletindeniz, İslam ümmetindeniz, Batı medeniyetindeniz*" formülü, kültürel kimliğin şekillendirilmesinde temel bir referans olmuştur. Ancak, Cumhuriyet'in kuruluşunda İslam'ın kamusal alandan çıkarılması, modern ulus devlet inşasında kritik bir adımdır (Gökalp,2010:38).

Türk modernleşmesi, özellikle kendi tarihsel ve toplumsal dinamikleri dikkate alındığında, Batı tipi modernleşmeden belirgin şekilde ayrılmaktadır. Bu yönüyle, modernleşme kuramları içinde batı-dışı modernlik yaklaşımının ilgi alanına girmektedir. Ayrıca Türkiye, emperyalist bir işgale ya da doğrudan bir sömürgeleştirmeye maruz kalmamış, kendi bağımsızlık mücadelesini bizzat kendisi vermiştir. Türkiye'de modernleşme süreci dış baskılarla değil, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen iç politik durumlar ve ulusal iradenin bir sonucudur. Kurtuluş Savaşı ile kendi kaderini tayin eden kurucu kadrolar, Batılı ülkelerin yönlendirmesi ile değil, kendi tarihsel koşulları çerçevesinde siyasi ve toplumsal dönüşümünü gerçekleştirmiştir. Bu durum, Atatürkçü modernleşmenin temelini oluşturan akılcılık, halkçılık ve tam bağımsızlık ilkeleri ile birebir örtüşmektedir. Türkiye'nin politik modernleşmeye ulaşması, mecbur kalınmış bir süreç değil aksine, bilinçli bir tercih olmuştur (Kaya,2015:553-554).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin dış politikasına yön veren temel ilkelerden biri, **ulus-devlet inşası ve bu sürecin dışa yansımaları olarak Batı ile uyumlu bir kimlik oluşturulması** olmuştur. Halifeliğin kaldırılması kararı, bu çerçevede hem iç hem de dış politika açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu gelişme ideolojik olarak, **laiklik, milliyetçilik ve modernleşme** ilkelerinin dış politikaya etkisinin açık bir göstergesi olmaktadır. Osmanlı'dan miras kalan halifelik kurumu, dinî temelli ve evrenselci bir otorite iddiası taşımaktaydı. Ancak Türkiye Cumhuriyeti, **ulus-devlet modelini** benimsediği için bu türden evrensel-dinî iddialarla çelişmekteydi. Halifeliğin sürdürülmesi, özellikle Orta Doğu'daki Müslüman toplumlar üzerinde etki yaratma iddiasını taşımak anlamına geliyor, bu da yeni devletin dış politika hedefleriyle örtüşmüyordu. Türkiye, **komşularla barış ve iç işlerine karışmama** ilkeleri doğrultusunda, dinî temelli dış politika araçlarından bilinçli olarak uzaklaşmak istemiştir. Halifeliğin kaldırılması, Türkiye'nin laikleşme sürecinin dönüm noktasıdır. Türkiye, dinî kurumları devlet yönetiminden ayırarak Batılılaşma yönündeki kararlılığını dış dünyaya göstermiştir. **İslam dünyasındaki algı:** Halifeliğin lağvedilmesi, Türkiye'nin laik bir devlet olarak yeniden konumlanması ve bu yolla uluslararası sistemde daha meşru bir aktör olarak yer alma çabası, uzun vadede **dış politikada bağımsızlık ve tarafsızlık ilkesine dayanan bir çizgiye** hizmet etmiştir. Halifeliğin kaldırılması aynı zamanda **modernleşme ideolojisinin** dış politikaya yansımalarıdır. Yeni Türkiye, Batılı diplomatik normlara uyum sağlamak ve çağdaş devlet anlayışını benimsemek için iç reformlarla paralel bir dış politika yürütmüştür (Aysal & Korkmaz, 2021:194-198).

Mustafa Kemal Paşa, Türk kimliğini çağdaşlaşma hedefi doğrultusunda, özünden kopmadan modernleşen, evrensel değerlerle uyumlu bir Türkiye inşa etmek istemişti. *“Bir Avrupa Türkiye'si, daha doğrusu Batı'ya yönelmiş bir Türkiye...”* bu sözü ile de Türk kimliğini koruyarak, Batı normları ile bütünleşmiş, güçlü ve bağımsız bir devlet olarak varlığını devam ettirmektedir (Atatürk Ansiklopedisi, 2015).

Mustafa Kemal Paşa'nın modernleşme anlayışı köklü bir dönüşüm olarak şekillenmiştir. Modernleşme, Batı'nın hayat felsefesini, değerlerini ve sosyal düzenini benimsemeyi içeren kapsamlı bir değişimdir. Atatürk, toplumun zihniyet ve yaşam tarzıyla medeni olduğunu kanıtlaması gerektiğini vurgulamış; inkılapların amacının

Türkiye'yi çağdaş, medeni bir topluma dönüştürmek olduğunu belirtmiştir. Bu radikal değişim süreci, Türk toplumunu Batı uygarlığı seviyesine ulaştırmayı hedeflemektedir. Modernleşme, Mustafa Kemal Paşa tarafından asrileşme, muasır medeniyet seviyesine erişme veya garplılaşma terimleriyle ifade edilmiştir (İnalcık,2007:62).

Mustafa Kemal Paşa'nın *"Medeniyete girmeyi arzu edip de Garb'a teveccüh etmemiş devlet hangisidir?"* sözü, modernleşmenin kaçınılmaz olarak Batı'ya yönelmekle mümkün olabileceğini ifade eder. Bu bakış açısı, Batı'nın bilim, teknoloji ve ilerlemeyi temsil ettiği düşüncesine dayanır. Atatürk'e göre, çağdaşlaşma ve medenileşme süreci Batı ile ilişki kurmadan gerçekleştirilemez.

Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsızlık mücadelesi, yalnızca ülkeyi işgalden kurtarmayı değil, aynı zamanda Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmayı hedeflemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, bağımsızlık gelişmenin ön koşulu olmuştur ve ancak dış baskılardan kurtularak sağlanabilecekti. Mustafa Kemal Paşa, modernleşmenin ve ilerlemenin Batı uygarlığını örnek almakla mümkün olacağını savunmuştur. Bu bağlamda Atatürk'ün liderliğinde Türkiye'de modernleşme ve batılılışma, hem bir ihtiyaç hem de bir kurtuluş yolu olarak görülmüş, bu süreç ülkenin geleceğini şekillendiren temel bir hedef olmuştur.

Türk dış politikasında Batıcı medeniyet perspektifinden etkilenmiş hatta yer yer ona göre şekillenmiştir. 1926'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, yeni yasama yılı açılış konuşmasında Türkiye'nin temel dış politikasını "sulh ve müsalemet" (barış ve esenlik) ilkeleriyle tanımlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden yeni çıkmış dünya, barışı koruma yönünde adımlar atarken Türkiye de bu yaklaşıma katılmıştır. On yıl süren savaşlar sonucunda büyük kayıplar yaşamış Türkiye'nin önceliği, sınırlarının güvenliğini sağlamak ve ekonomik kalkınma ile modernleşmeyi gerçekleştirmek olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında yalnızca komşu ülkelerle değil, Uzak Doğu gibi uzak coğrafyalarla da ilişkiler geliştirilmesinin önemine vurgu yapmıştır. Türkiye'nin iç siyaseti, özellikle Şeyh Said İsyanı ve İzmir suikastı girişimi gibi olaylarla sarsılmış, Takrir-i Sükûn Kanunu ile basın susturulmuş ve İstiklal Mahkemeleri devreye girmiştir. Bu sert iç politika

uygulamalarının ardında, geçmişte Balkanlar'da yaşanan etnik çatışmaların tekrarlanması korkusu yatmaktadır (Akyol,2008:494-495).

Türkiye, zaman zaman modernleşme alanında kesintiye uğramışsa da, derin kökleri olan bir gelenek halini almıştır. Ayrıca Türkiye, emperyalist bir işgale ya da doğrudan bir sömürgeleştirmeye maruz kalmamış, kendi bağımsızlık mücadelesini bizzat kendisi vermiştir. Türkiye’de modernleşme süreci dış baskılarla değil, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen iç politik durumlar ve ulusal iradenin bir sonucudur. Kurtuluş Savaşı ile kendi kaderini tayin eden Türk milleti, Batılı ülkelerin yönlendirmesi ile değil, kendi tarihsel koşulları çerçevesinde siyasi ve toplumsal dönüşümünü gerçekleştirmiştir. Bu durum, Atatürkçü modernleşmenin temelini oluşturan akılcılık, halkçılık ve tam bağımsızlık ilkeleri ile birebir örtüşmektedir. Türkiye’nin politik modernleşmeye ulaşması, mecbur bırakılmış bir süreç değil aksine, bilinçli bir tercih olmuştur.

1930’lardan itibaren ise Türkiye dış politikada daha aktif bir tutum benimsemiş; 1931 yılında Milletler Cemiyeti’ne katılmayı prensipte kabul etmekle birlikte, daimi üyelik gibi bir talepte bulunmuştur. Ancak daimi üyelik statüsünün yalnızca büyük güçlere verildiği göz önünde bulundurulduğunda, bu talebin kabul edilmeyeceği belirgin bir durumdur. Türkiye’nin bu yöndeki girişimi, aslında henüz Cemiyet’e katılma konusunda istekli olmadığına bir göstergesi sayılabilir. Bu politika tercihi büyük ölçüde Sovyetler Birliği ile ilişkileri zedelememek adına izlenmiştir. Ayrıca, Atatürk’ün yönlendirmesiyle Türkiye, Milletler Cemiyeti’ne kendi başvurusu ile değil, kurumun daveti üzerine katılmayı tercih etmiştir (Uluslan,2008:245).

Bu bağlamda incelendiğinde, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne başlangıçta mesafeli yaklaşması, Kemalist ideolojinin pragmatik yönünü yansıtmaktadır. Türkiye’nin bu dönemde Milletler Cemiyeti’ni eleştirel bir açıdan değerlendirmesi, bağımsızlıkçı dış politika anlayışına dayanmaktadır. Zira Kemalizm’in temelinde, anti-emperyalist bir mücadele sonucu kazanılmış bir ulusal egemenlik fikri yatmaktadır. Bu nedenle Türkiye, Batı ile ilişki kurarken bağımsızlığını ve eşit statüsünü korumaya büyük özen göstermiştir. 1930’ların ilk yıllarında Türkiye’nin Cemiyet’e üye olmaya yönelmesi, Kemalist dış politikanın kontrollü ve ihtiyatlı açılım stratejisi ile örtüşmektedir. Türkiye’nin bu noktada kendi başvurusu ile değil,

davet üzerine katılmak istemesi, dönemin yöneticilerinin sembolik egemenlik alanlarına duyarlılığını ve Batı ile ilişkide eşitlikçi bir pozisyon arayışını yansıtmaktadır. Türkiye'nin üyelik konusunda Sovyetler'i gözetmesi, Kemalist dış politikanın dengesi ve çok yönlü diplomasi anlayışına işaret etmektedir. Komşularla iyi ilişkiler ilkesi içerisinde, Türkiye bir yandan Batı ile yakınlaşırken diğer yandan Sovyetler ile ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliği, batılılaşma idealinin gerçekçilikle harmanlandığı, ulusal çıkarların ve bağımsızlığın merkeze alındığı, korumacı aynı zamanda yön belirleyici bir dış politika anlayışını yansıtmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme projesinin temelinde Batılılaşma olmuştur. Bu da dış politikada Batı ile iyi ilişkiler kurmak, uluslararası hukuk ve kurumlara saygı duyma gibi bir yönelim yaratmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu çabalarının bir yansıması olarak, hukuki ve diplomatik alanda modern normlar benimseyerek Milletler Cemiyeti'ne girmeye karar vermiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin çok taraflı diplomasi alanında etkinlik gösterdiği ilk uluslararası platformlardan biri Milletler Cemiyeti olmuştur. 1932 yılında Cemiyet'e üye olması, aynı zamanda Türkiye'nin 1920'li yıllardaki dış politikadaki yerinin dönüşmeye başladığını göstermektedir. Zira bu dönemde Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne mesafeli yaklaşmakta; bu kurumu, büyük devletlerin savaşa ulaşamadıkları hedefleri barış ortamında gerçekleştirmeye çalıştığı bir araç olarak görmektedir. Bu güvensizliğin temel nedenleri arasında Musul sorununun ve nüfus mübadelesinden kaynaklanan bazı meselelerin Cemiyet aracılığıyla ele alınması ve Boğazlar Komisyonu'nun da bu yapı içinde faaliyet göstermesi sayılabilir. Ayrıca Türkiye, Batı'ya karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesinden yeni çıkmış bir ülke olarak, Cemiyet'i Batı merkezli bir düzenin temsilcisi şeklinde değerlendirmekteydi(Papuççular, 2023:33).

Türkiye'nin Batı'ya yönelişinin önemli adımlarından biri, Akdeniz Paketi'nin kurulması olmuştur. 1930'lu yıllarda İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılmacı politikaları karşısında Türkiye, güvenlik kaygılarıyla çok taraflı diplomasiye yönelmiştir. Benito Mussolini'nin "*Mare Nostrum*" (Bizim Deniz) söylemiyle şekillenen saldırgan dış politikası, Türkiye için ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Türkiye, bu tehdide karşılık uluslararası dayanışma arayışına girerek 22 Ocak 1936'da **Akdeniz Paketi**'na katılmıştır. Türkiye'nin bu paktle izlediği dış politika ideolojisi,

temel olarak denge siyaseti, bölgesel güvenlik arayışı ve statükoyu koruma esaslarına dayanmaktadır. Türkiye, İtalya'nın bölgedeki askeri faaliyetlerini ve yayılma çabalarını engellemek amacı ile İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmış; Yunanistan ve Yugoslavya ile dayanışma göstermiştir. Bu yönelim, Türkiye'nin o dönemde izlediği barışçıl, kolektif güvenliğe dayalı ve çok taraflı diplomasi anlayışının yansıması olmuştur. Akdeniz Paktı Türkiye'nin hem Akdeniz'deki statükoyu koruma hem de İtalya gibi revizyonist güçlere karşı caydırıcılık üretme amacı ile attığı önemli dış politika adımdır. Bu adım, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde izlediği temkini, güvenlik odaklı ve dengeleyici dış politika çizgisini açıkça ortaya koymaktadır (Çalıklılıç,2025:20-25).

1930'lu yıllarda Akdeniz'de yaşanan deniz güvenliği krizleri sırasında Türkiye, barışı koruma ve uluslararası hukuka bağlılık ilkeleri doğrultusunda aktif bir dış politika yürütmeyi tercih etmiştir. Türkiye'nin 1937 tarihli Nyon Konferansı'na katılımı sadece bölgesel güvenlik kaygılarından değil, aynı zamanda uluslararası statükonun korunmasına katkı sunma isteğinden kaynaklanmıştır. İspanyol iç savaşının etkisi ile Akdeniz'de kimliği belirsiz denizaltıların ticaret gemilerine yönelik saldırıları Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Bozcaada açıklarında yaşanan olaylar kamuoyunda güvenlik tehdidi algısını artırmıştır. Bu çerçevede Türkiye, hem kendi deniz güvenliğini sağlamak hem de Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile elde ettiği hakları korumak adına diplomatik çözüm arayışına destek vermiştir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de görev alma ihtimaline dair duyulan tarihsel şüpheler, Türkiye'nin bölgesel dengeleri gözetken temkinli dış politika anlayışını pekiştirmiştir. Türkiye büyük güçler arasında denge kurma, egemenliğini koruma ve uluslararası iş birliği yoluyla barışçıl çözümler üretme gibi temel dış politika ilkelerini bu süreçte de kararlılıkla sürdürmüştür (Dilek,2012:1523-1527).

2.4.5. Ulus İnşası

Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü ve Recep Peker gibi dönemin önde gelen liderleri, ulusal kimliğin Türklük üzerinden tanımlanmasını savundular. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan herkesin Türk ulusal kimliğine mensup olduğunu ve etnik farklılıkların ulusal bütünlüğü tehdit eden unsurlar olarak görülmesi gerektiğini vurguladı. İnönü de ulusal birliğin sağlanması için etnik unsurların Türklük kimliği altında birleşmesini öncelikli bir politika olarak benimsedi. Recep

Peker ise Türklüğün, yeni devletin varlığını ve güvenliğini sağlayan temel ilke olduğunu dile getirdi. Ona göre, farklı kökenlerden gelen vatandaşların Türklük bilinci etrafında bir araya getirilmesi, ülkenin iç ve dış tehditlere karşı korunmasında kritik bir rol oynuyordu (Karakoç,2023:33).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal kimlik inşası süreci, Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü ve çok milletli yapısının mirası üzerine inşa edilmiştir. Türkiye'de milliyetçilik, tarihsel, kültürel ve siyasal gelişmelerin etkisiyle şekillenmiş bir ideoloji olarak öne çıkmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde, milliyetçilik devlet politikalarının temel taşlarından biri haline gelmiş, ulusal birlik ve beraberliği sağlamak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda, Erken Cumhuriyet döneminde Türklük eksenli ulusal kimlik politikaları, ulus-devlet inşasının temel taşlarından biri olmuş; anayasal ve kurumsal çerçevede de bu anlayış belirgin bir şekilde yer almıştır. Türkiye'nin ulus inşa süreci, halkın katılımına dayalı, merkezi bir yönetim yapısının oluşturulmasını ve Osmanlı'dan devralınan geleneksel yapının yerine, akılcılığı ve bireyciliği ön plana çıkaran modern bir ulus devlet modelinin hayata geçirilmesini hedeflemiştir.

“Yurdda barış ve dünyada barış, başlıca prensibimizdir” (CHP Programı, 1935). Bu ifade ile Türkiye'nin dış politikadaki temel ilkesi açıklanmıştır. Atatürk'ün *“Yurtta Sulh Cihanda Sulh”* sözü ile hem iç politikada hem de dış politikada barışçıl bir duruşu ifade etmektedir. Bu ilke, idealist temelli bir dış politika ilkesidir. Dış politikada barışçıl ve statükocu bir duruşu ifade etmektedir. Uluslararası ilişkilerde başka ülkelerin iç ilişkilerine karışmama ve denge politikası anlayışı vurgulanmaktadır. Atatürk dönemi ideolojisinde görülen ulus-devlet inşası, milliyetçilik, emperyal ya da yayılmacı bir dış politika yerine bağımsızlık ve barış içinde yaşama esasına dayanmaktadır.

“Arsiulusal ergelerle cemiyet yapılmıyacağı gibi, kökü yurd dışında olan cemiyetler kurmak da yasak olacaktır” (CHP Programı,1935). Bu ilke ile devlet dışı aktörlerin etkisini sınırlamakta ve kontrol altına alınmaktadır. Milli egemenlik ve bağımsızlık vurgusu, yabancı etkiler karşısında ideolojik bir duruşa dönmüştür. Bu madde aynı zamanda devletçi, milliyetçi ve anti-emperyalist bir ideolojik yaklaşımı yansıtmaktadır. Yukarıda belirtilen her iki madde de, Atatürk dönemi dış politikasının

ideolojik temelleri hem barışçı ve dengeci hem de bağımsızlıkçı ve içe kapalı çizgilerde şekillenmiştir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği, 1920’li ve 1930’lu yıllarda güçlü diplomatik ilişkiler geliştirmesine rağmen, savaşın yaklaşması ile birlikte uluslararası dengeler değişmiş ve Türkiye, Sovyetler Birliği’nin Boğazlar ve doğu toprakları üzerindeki talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Güvenliğini sağlamak için Batılı devletlerle ilişkilerini güçlendirmeye yönelik Türkiye, bu dönemde Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Savaşmayan Türkiye, Sovyet tehdidinden uzak durmayı başarmıştır. Ancak savaş sonrası dönemde, Sovyetlerin toprak ve üs talepleri nedeniyle yalnız kalan Türkiye, Batı Blokuna daha fazla yakınlaşmıştır. Bu süreçte, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile kurduğu ilişkiler Türkiye’nin güvenlik politikalarında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, Soğuk Savaş sürecinde Batı ittifakı içinde yer almasına yol açmıştır (Ertem,2013:160-163).

1933 yılı sonrasında Avrupa’da artan siyasal gerginlikler, Türkiye’yi Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin koşullarını yeniden değerlendirmeye yönelmiştir. Türkiye, bu değişen uluslararası ortamda kendi güvenliğini tam anlamıyla sağlama amacı ile çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Özellikle 1935’ten itibaren Almanya’nın Versay Antlaşması’nı ihlal etmesi, İtalya’nın Habeşistan’ı işgali ve bu eylemlerle Milletler Cemiyeti ilkelerinin aşılması, ayrıca Alman birliklerinin Ren bölgesine girmesi, dünya siyasetinde önemli değişimlere neden olmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye’nin Boğazlar Sözleşmesi’nin güncellenmesi yönündeki taleplerini gündeme taşımasında etkili olan bir faktördür (Atabey, 2014:6-7).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş, Türkiye'nin güvenlik merkezli dış politika yaklaşımının somut bir yansımasını oluşturmuştur. 1936’da Türkiye, değişen uluslararası koşulları gerekçe göstererek Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesini talep etmiş, bu adımıyla yalnızca güvenliğini sağlamayı değil, aynı zamanda bağımsız ve proaktif bir dış politika izlediğini de ortaya koymuştur. Bu süreçte “**rebus sic stantibus**” (koşulların değişmesi durumunda) ilkesine dayanarak uluslararası hukuk çerçevesinde hareket edilmiş, ulusal egemenliğin pekiştirilmesi amaçlanmıştır (Sarılioğlu, 2022:1721).

Montreux Konferansı'nda Türkiye, hem Karadeniz hem de kendi kıyı güvenliğini öncelikli görmüş; büyük güçler arasında tarafsızlık ve denge politikası izleyerek, ideolojik olarak güvenlik ve bağımsızlık ilkelerini benimsemiştir. Sovyetler'in ayrıcalık talepleri, Türkiye tarafından potansiyel tehdit olarak değerlendirilmiş ve reddedilmiştir. Böylece Türkiye, ulusal çıkarlarını uluslararası hukuk çerçevesinde savunarak hem statükoyu korumaya hem de bölgesel istikrar sağlamaya yönelmiştir (Tosun,1994:110-112). Montreux Sözleşmesi, tek parti döneminin güvenlik odaklı, devlet merkezli ve dengeye dayalı dış politika ideolojisinin bir yansıması olmuştur. Türkiye, sınırlı kaynaklara rağmen, büyük güçler arasında bağımsız hareket edebilen, egemenliğini önceleyen bir konum elde etmiştir

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren izlenen modernleşme ve ulus devlet inşa süreci, hem tarihsel hem de ideolojik temelleri olan bir dönüşüm hareketi olarak şekillenmiştir. Bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde benimsenen politikalar ve modern ve ulusal bir kimliğin oluşturulmasını hedeflemiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası yönetiminde yapılan reformlar, sadece siyasal değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel projelerin de bir parçası olmuştur. Tek partili dönemde halkçılık ilkesi doğrultusunda hareket eden siyasal yapılar, toplumun farklı kesimlerini bir araya getirmeyi ve sınıfsal ayrışmaları önlemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, merkezi bir yönetim anlayışı benimsenmiş ve modernleşme, eğitimden hukuka, ekonomiden toplumsal yaşama kadar geniş bir alanda etkisini göstermiştir.

Türk dış politikası, ulusal egemenlik ve bağımsızlık ilkeleri doğrultusunda şekillenmiş; ideolojik olarak ise ulusçuluk, laiklik ve çağdaşlık ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede dış politika, yalnızca diplomatik çıkalar ekseninde değil, aynı zamanda Atatürkçü ideolojinin temel değerlerini koruma ve yaygınlaştırma amacı ile yürütülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın dış politika yaklaşımında en temel amaç, ulus-devlet yapısının güçlendirilmesi ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde egemen, bağımsız bir Türkiye'nin inşa edilmesidir. Bu doğrultuda, daha önce hanedana ve dine bağlı bir halkı ulusal bir kimliğe kavuşturmak için hem iç hem de dış mücadeleler verilmiştir. İçeride milliyetçilik fikrinin benimsetilmesi, dışarıda ise Batılı işgalci güçlerle diplomatik müzakereler yoluyla eşit bir aktör olarak tanınmak için yoğun bir çaba harcanmıştır. Bu ikili strateji, Atatürk döneminin dış politikasını farklılaştıran temel özelliklerden biri olmuştur.

2.5. İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikasında İdeolojinin Rolü

Türk dış politikasının yeniden biçimlendiği süreçte, iktidarı elinde bulunduran kadro, Türkiye'nin yakın tarihindeki en kritik dönemlere tanıklık etmiş bir nesilden oluşuyordu. İttihat ve Terakki dönemi, Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluş süreci, bu elit grubun tarihsel birikimini şekillendiren temel olaylardı. Bu birikim, dış politika kararlarını belirlerken büyük bir etkiye sahip olmuş ve geçmişteki deneyimleri, pek çok açıdan karar alma süreçlerini yönlendirmiştir (Deringil,2015:57).

Türkiye'de Milli Şef dönemi, 1938-1945 yılları arasında İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yaptığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin son yıllarını kapsayan bir dönemi kapsamaktadır. İsmet İnönü'nün 1938-1950 yılları arasındaki cumhurbaşkanlığı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'ın başlangıcında yarattığı krizlerin yanı sıra küresel ekonomik ve politik dönüşümler ile Türkiye'deki ekonomik ve sosyal değişimlerin yaşandığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin ilk Başbakanı olarak İsmet İnönü, hem büyük siyasi meseleleri hem de Türkiye'deki siyasi katılımın doğasını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü için çoğulcu-siyaseti, ilerlemenin bir aracı olarak değil, bir engel olarak görülmüştür. Bu nedenle her iki lider açısından süreçten çok sonucun önemli olmuştur. Ancak ikinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'ın etkisiyle İnönü hükümeti, siyasi sürecin giderek daha fazla açılması, siyasi arenaya yeni ve farklı seslerin dahil edilmesi ve eski konuların yeni tartışmalara açılmasına yönelik taleplerle karşı karşıya kalmıştır.

1938 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Üsnomal Büyük Kurultayında alınan kararla “*Partinin banisi ve ebedi Başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür*” ibaresi yer almıştır. Ayrıca, “*Partinin Genel Başkanı İsmet İnönü'dür*” esasları yer almaktadır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1938).

Milli Şef teriminin, Maarif Vekili olarak görev yapacak olan Hasan Âli Yücel tarafından ortaya atıldığı belirtilmektedir. Bu unvan, kurultaydan sonra resmîyet kazanmış ve bir dönemi tanımlayan bir kavram haline gelmiştir. Değişmez Genel

Başkanlık geleneğinin sürdürülmesi ve Milli Şef unvanının benimsenmesi, dönemin koşullarına bağlı iki temel sebepten kaynaklanmaktadır. İlk olarak, dönemde popüler olan ve hem iç hem de dış politikada prestijli görülen tek parti liderlik sistemlerinin (örneğin, Almanya’da Hitler-Führer, İtalya’da Mussolini-Duçe ve İspanya’da Franco-Caudillo) etkisi bu durumu açıklayabilir. İkinci olarak ise, Türkiye’nin iç siyasi dinamikleri bu konuda belirleyici bir rol oynamıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatının ardından bir iktidar boşluğu ve güç mücadelesi ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İnönü’nün hızlı ve oybirliğiyle seçilmesi, sistemin sürekliliğini sağlamak adına önemli bir adım olsa da, bu gelişmeler dönemin siyasi atmosferinde önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda, geçiş döneminde iki farklı siyasi eğilim ortaya çıkmıştır. İlki, İsmet İnönü’nün barışçıl yaklaşımı ile eski muhalefetle uzlaşma isteği bu dönemin önemli bir özelliği olmaktaydı. İkincisi ise, Mustafa Kemal Atatürk döneminin son yıllarında yaşanan yönetim değişiklikleri üzerinden hesap sormayı hedef alan bir tutum var olmuştur. Bu iki yaklaşım yan yana ve birbirini tamamlayıcı şekilde uygulanmıştır.

İnönü, 1938 yılının sonlarına doğru cumhurbaşkanı seçildiği dönemdeki iç ve dış koşulların temel sorunlarını şu şekilde özetlemiştir.

“Dış âlemin yeryüzü ölçüsünde çatışmaya gittiğini, kesin inanmayla görüyordum. Ufukta beliren bu çetin fırtınayı selâmetle geçirmek en çok fikrimi işgal ediyordu. Dış münasebetlerimiz kararsız ve temelsizdi. Sovyetlerle münasebetlerimiz gölgeli, Nazilerle münasebetlerimiz şüpheli ve Garp âlemi ile münasebetlerimiz temelsizdi. İç politikada bir huzur nizamına ihtiyacımız vardı. Ve bu mesele benim gözümde acele idi. Devletin iç ve dışışlerini inanılır bir zemine oturtmak ilk görevdi”(Aydemir,1985:103).

İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşı’nın kaçınılmaz ve yakın olduğunu öngörmüştür. Buna istinaden *"Yeni bir dünya savaşını, hem kesin hem kaçınılmaz hem yakın görüyorum"* demiştir (Aydemir,1985:105). Nazi Almanya’sı ile Sovyetler arasında açık bir çatışma vardı. İtalya da Nazilerle birleşmişti ve her iki taraf, Sovyetler ile Batı’ya karşı cephe almıştı. Yaklaşan savaş, iki kutup arasında geçecekti. Türkiye'nin Batı ile aynı safta yer alması gerekiyordu. O dönemde Batı dünyası, Sovyetlerle yakınlaşmıştı ve biz de bu grupla ittifakı düşünmeliydik (Aydemir,1985:105-106).

Bu değerlendirmeler, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nn İkinci Dünya Savaşı ncesinde Türkiye'nin dış politikadaki yönelimini açıklarken yaptığı bir tespittir. Bu bağlamda, Nazi Almanya'sı ile Sovyetler Birliği arasındaki çatışmanın belirginleştiğini ve Batı dünyasının Sovyetler ile ortak bir yol izlediğini düşünerek Türkiye'nin Batı ile yakın ilişkiler kurması gerektiğini savunmaktadır. İsmet İnönü, dünya siyasetinin hızla bir çatışmaya doğru ilerlediğini “*dış alemin yeryüzü ölçüsünde çatışmaya gittiğini*” ifadesi ile açıkça belirtmektedir. Bu yaklaşan İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri olmuştur. İsmet İnönü, Türkiye'yi büyük bir olaydan “*selametle geçirmek*” yani savaşa girmeden koruma gerektiğini vurgulamaktadır. Bu düşüncesi, cumhurbaşkanlığı döneminde izlemiş olduğu tarafsızlık politikası ile örtüşmektedir. İnönü'nün dış ilişkilerde değerlendirmesi, Türkiye'nin o dönemde tam olarak belirli olmadığı görüşünü yansıtmaktadır. Sovyetler ile ilişkilerim “*gölgeli*” Nazi Almayası ile “*şüpheli*” Batı dünyası ile “*temelsiz*” olarak tanımladığı ilişkileri Türkiye'nin çok yönlü ama zayıf dış ilişkiler ağı içinde yönünü belirlemeye çalıştığı değerlendirilmektedir. İç politikada ise, “*bir huzur nizamına*” yani toplumsal barış ve siyasi istikrara ihtiyaç duyulduğu belirlenmektedir. İnönü devletin i ve dış işlerini “*inanılır bir zemine oturtma*” ihtiyacından bahsederken hem idari yapının hem de kurumsallaşmanın güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

İnönü'nün, Faşistlere ilişkin değerlendirmesi de şöyle olmuştur: Nazilerin ve özellikle Faşistlerin Türkiye'ye yönelik tutumlarını, fırsat kollayan istilacı bir anlayışla değerlendiriyordum. Habeşistan'a yönelik harekât başladığında ciddi bir kaygı yaşamıştık. Naziler ise Balkanlarzerinde neredeyse tam bir hkimiyet kurmakzereydi. Türkiye'nin güvenliği için Batı ile birlikte hareket etmek en sağlıklı yoldu. Bu düşünce, dış ilişkilerimizi şekillendiren temel yaklaşımdı (Aydemir,1985:107).

Savaşın Trkiyezerindeki ekonomik ve siyasi etkileri ağır olmuş, buna rağmen İnönü'nn en büyük başarısı Türkiye'yi savaştan uzak tutmak olmuştur (Tuncer,2012:37). Dış politikanın temel ilkeleri İnönü tarafından belirlenmiş ve doğrudan etkili olmuş, hükümeti sıkı denetim altında tutmuştur. Diplomatik yazışmalar doğrudan kendisine iletilerek süreci yakından takip etmesi sağlanmıştır. İnönü, savaş süresince dengeli bir politika izleyerek Türkiye'yi büyük bir yıkımdan koruduğuna inanmaktaydı. Tarafsızlığı sürdürme konusundaki titizliği,ülkenin

savaşın dışında kalmasını sağlamış ve savaşın gidişatını dikkatle izleyerek nihai kararları kendisi vermektedir (Weisband,2000:20).

2.5.1. Batıcı Dış Politikanın Yansıması Olarak Üçlü İttifak Antlaşması

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yaptığı 23 Ağustos 1939 tarihli Saldırmazlık Paktı (Öncü ve Ekinci 2014:242) Türkiye için büyük bir diplomatik değişimi beraberinde getirmiştir. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak görüşmeleri yaparken, Sovyetlerin Almanya ile anlaşması Türkiye'yi Batı ile ittifaka yöneltmiştir (Soysal,1982:1).

1939 yılında Türk-Sovyet görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Türkiye, Batılı devletlerle yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşma ile Almanya ve İtalya'ya karşı bir güvenlik politikası izlemeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. İttifak antlaşmasını Türkiye adına Başbakan Refik Saydan imzalamıştır ve bu ittifak 15 yıllık bir süre için geçerli kabul edilmiştir. Antlaşma maddeleri gereği, bir Avrupa devletinin saldırısına uğrayan Türkiye'ye İngiltere ve Fransa yardım edecektir. Savaş Akdeniz'e uzanırsa Türkiye de İngiltere ve Fransa'ya destek verecektir. Fakat savaş Akdeniz dışında kalırsa Türkiye sadece “*iyi niyetli tarafsızlık*” politikası izleyecektir. Aynı zamanda Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istemediği için, antlaşmaya bir çekince maddesi eklemiştir. Bu maddeye göre, Türkiye ile Sovyetler arasında çıkacak bir savaşta Türkiye tarafsız kalabilecektir. Ancak Sovyetler, Türkiye'ye saldırırsa müttefikleri Türkiye'ye de yardım edebilecekti. Ayrıca, gizli protokoller ile Türkiye'ye yapılacak askeri yardımlar ve askeri işbirliğinin esasları belirlenmiştir. 20 Ekim'de ekonomik ve mali anlaşmalar da imzalanmış; Türkiye'ye uzun vadeli krediler ve altın desteği sağlanmıştır. İngiltere-Fransa ve Türkiye antlaşmasına göre, Türkiye'nin doğrudan savaşa girmesini öngörmemekle birlikte, sadece saldırıya uğrama durumunda savaş yükümlülüğü getirmiştir. Bununla birlikte Almanya, Türkiye ile ekonomik ilişkilerini sürdürmüştür (Tuncer,2012:59-60).

Batıcılık ideolojisinin Üçlü İttifak anlaşmasına yansıması, realist ve güvenlik odaklı bir yaklaşım ile şekillenmiştir. İsmet İnönü liderliğindeki Türkiye, Atatürk dönemi dış politika anlayışında bulunan denge ilkesine bağlı kalmaya çalışmıştır. Türkiye bu dönemde İtalya ve Sovyetler ile olan ilişkilerdeki kırılmalar nedeni ile Batı

blokuna yakın durmuş ve bir güvenli ittifak kurmaya yönelmiştir. Bu ittifak ile Türkiye'nin geleneksel denge politikasından uzaklaşmış oldu. Berlin Türkiye'nin ittifaka katılmasını, Almanya'ya karşı oluşturulan çemberin bir parçası olarak değerlendirmiş olsa da, Şükrü Saraçoğlu bu ittifakın bir savunma ve güvenlik önemli olduğunu dile getirerek Almanya'ya karşı değil, temel de İtalya'ya yönelik olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Tevfik Rüştü Aras Türkiye'nin tarafsız kalmasının mümkün olduğunu ve bu şekilde savaş sonrası dönemde daha güçlü bir konuma gelebileceğini öne sürmüştür. En nihayetinde Üçlü İttifak, Türkiye'nin Batı ile daha yakın ilişkiler kurmasının başlangıcı olmuş ve dış politikaya yön vermiştir (Tuncer,2012: 61-62).

Bu bağlamda, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifak antlaşması, bir güvenlik önlemi olarak değerlendirilse de, dönemin liderleri ideolojik eğilimi açıkça belirtilmiştir. İsmet İnönü liderliğinde şekillenen dış politika, bir yandan Atatürk döneminden miras kalan denge ilkesinin devamı olmaya çalışırken, diğer yandan ideolojisine uygun bir biçimde devletin bekasını önceleyen realist bir strateji geliştirmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politika hamleleri, yalnızca askeri ve diplomatik hesaplarla olmamıştır. Dönemin yöneticilerinin ideolojik görüşleri ile ilgili de olmaktadır. Türkiye'nin İtalya ve Almanya gibi faşist ideolojilere karşı mesafeli durması, yalnızca pratik güvenlik kaygılarına değil, aynı zamanda bu rejimlerin Türkiye'deki siyasi yapıya tehdit oluşturabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Tek parti rejimi altında yönetilen Türkiye, kendi iç siyasal bütünlüğünü ve otoritesini sarsabilecek dış etkilerden uzak durmayı esas alan bir anlayış ile hareket etmiştir. Üçlü İttifak Antlaşması'nda belirlenen çekince maddesi ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin zedelenmemesi yönündeki diplomatik çabalar da, Türkiye'nin jeopolitik konumunun farkında olan iç güvenlik merkezli ideolojik bir tutumu yansıtmaktadır. Türkiye, ideolojik olarak Batı ile aynı değer sistemine henüz tam olarak entegre olmasa da, Batı'nın temsil ettiği medeniyet kavramına eğilim göstermiştir. Bu çerçevede ittifak antlaşması sadece bir savaş stratejisi değil, aynı zamanda Türkiye'nin ideolojik olarak kendini hangi blokta görmek istediğine dair bir göstergedir.

2.5.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikasında İdeoloji

1941 yılında Türkiye'nin dış politika tercihleri, sadece taktiksel bir savaş dışı kalma çabası olmamıştır. Devletin iç istikrarını ve rejim devamlılığını önceleyen ideolojik bir eğilimin yansıması olmaktadır. Sovyetler Birliği ile kurulan temaslara Almanya'da yarattığı rahatsızlık ve bunun sonucunda gelen baskılar, Türkiye'nin ne doğrudan tehditlere boyun eğdiği ne de herhangi bir tarafta olduğunu göstermektedir. Almanya'nın Irak'ta çıkan ayaklanmalara destek vermek istemesi ile Türkiye'den askeri geçiş izni istemesi, Türkiye açısından sadece toprak bütünlüğünü koruma meselesi olmamıştır ki bunun yanında tek parti yönetiminin benimsediği otoriter ama dengeli devlet yapısının bir nedeni olmaktadır. Bu talebin reddedilmesi, Türkiye'nin ideolojik olarak dış politikada Mihver Blokuna karşı, kendi kararını veren bir aktör olma yolunda ilerlemiştir. İngiltere ve ABD'nin silah ve malzeme yardımını askıya alması, Türkiye'yi Batı'ya yönelik politikalarında daha dikkati bir çizgiye zorlamış olsa da, Almanya ile imzalanan saldırmazlık paktı, bu sıkışıklığı bir denge politikası aracılığı ile yürütmek olmuştur. Bu pakt sadece bir güvenlik anlaşması olmamıştır. Türkiye'nin savaş dışı kalmayı merkeze alan bir siyasetin ürünü olmaktadır. Dönemin siyasi kişilikleri açısından devletin bekası için zorunlu olarak görülen bir ideolojik duruş olmaktadır. Türkiye, bir yandan Almanya ile ekonomik gerekçeler ile saldırmazlık paktı imzalarken, diğer taraftan Sovyetler Birliği ile ilişkileri zedelememeye özen göstermiştir. Bu çok yönlü diplomasi anlayışı, realist bir dış politika tarzı içinde şekillense de, arka planda yer alan statükocu ve güvenlik merkezli devlet stratejisinin sürekliliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin savaş dışı kalma konusundaki ısrarı, hem savaşın yıkımlarından korunmak hem de siyasal rejimin ve kurumsal yapının devam ettirilmesi hedefi ile doğrudan bağlantılıdır (Sarıçoban, 2020:1762-1768). Bu bağlamda, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutan Türk-Alman Saldırmazlık Paktı, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca izlemiş olduğu dengeli ve realist dış politikanın bir yansıması olmuştur, Milliyetçi ideoloji açısından Türkiye, savaşa doğrudan girmemek için güç dengelerini gözeterek ulusal çıkarlarını düşünerek hareket etmiştir. Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzalanırken, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkileri de korumaya dikkat etmiş ve müttefikleri ise doğrudan karşısına almamaya özen göstermiştir. Türkiye'nin savaş dışı kalma kararlılığı hem de büyük güçler arasında hareket etme serbestisinin bir

sonucu olmuştur. Aynı zamanda çok yönlü diplomasi izleyerek denge siyaseti yürütmüştür.

Türk dış politikasında Üçlü İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Saldırmazlık paktı arasında ideolojik açıdan ortak bir söylem ve tutarlı bir stratejik çizgi vardır. Her iki anlaşmada da Türkiye'nin temel amacı, savaşa katılmadan ulusal güvenliğine sağlamak ve dış tehditlerinden uzak durmaktır. Bu bağlamda Üçlü İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Saldırmazlık Paktı ile Türkiye doğrudan savaşmayacak, fakat savaşın etkilerinden korunmak için büyük güçler arasında denge kuracaktır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'ndaki faşist ve liberal demokratik kutuplar arasında özellikle Almanya'nın savaşta üstün olduğu dönemde kesin bir siyasal taraf seçmemiştir. Nazi Almanya'sı'nın Faşist ideolojisi ya da İngiltere-Fransa bloğunun liberal değerlerine açık bir yakınlık göstermemiştir. Bu çerçevede ideolojilerden bağımsız olarak, Türkiye'nin dış politikası milliyetçiliğe dayanmaktadır. Her iki antlaşmanın maddeleri incelendiğinde Türkiye'nin statükocu ve korumacı dış politika anlayışını yansıtmaktadır. Sınırlarını koruma, iç istikrarı öncelik olarak alma ve savaşa dahil olmamak için büyük güçlerle temkinli ilişki kurmak önemli olmaktadır. Türkiye'nin bu anlaşmalar ile önceliği, mevcut sınırlarını korumak ve güvenliğini sağlamaktır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda dikkatli bir diplomasi ile savaşa doğrudan katılmadan gelişmelerden zarar görmemeyi başarmıştır. Genellikle “*tarafsızlık*” olarak anılsa da Türkiye'nin politikası aslında taraflı ama savaşmayan (non-belligerent) olarak tanımlanmaktadır. Bu politikanın başarısının temelinde, doğru zamanda ve stratejik olarak, Müttefikler ile yakınlaşması yer almaktadır. Bu yaklaşım, güçlü bir orduya sahip olmanın yanı sıra dış desteğin de önemini ortaya koymaktadır. Türkiye, özellikle Almanya ve Sovyetler Birliği'nden gelebilecek olası tehditlere karşı İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması yaparak güvenlik alanında bir denge kurmak istemiştir. Müttefiklerin baskılarına rağmen, Türkiye antlaşmalarda yer alan belirli koşulları gerekçe göstererek savaşa girmemiştir. Bu gerekçelerin başında Sovyet tehdidinin ortaya çıkamaması ve Türk ordusunun yeterince gelişmemesi yer almaktadır. Savaş boyunca hem Müttefiklerden hem Mihver devletlerden askeri yardım alabilmesi, Türkiye'nin tarafsızlık görüntüsünü ortaya çıkarırken, ulusal çıkarlarını gözettiğini göstermektedir. Almanya ile yapılan saldırmazlık paktı ve bu süreçte İngiltere ile ilişkilerin korunması denge politikasının sonucudur. Bu süreçte

İsmet İnönü'nün askeri bilgi birikimi ve diplomatik deneyimi ile realist ve Türkiye'yi savaştan koruması önemli bir unsurdur (Tekelli & İlkin,2014:653-657).

Türkiye'nin savaş yılları boyunca, dış politika ideolojisi, realist ve denge politikası üzerine yoğunlaşmıştır. Türkiye, hem mihver hem de Müttefik devletlerin baskılarına rağmen dış politikasını sürdürdüğü aynı zamanda savaşın doğrudan bir tarafı olmaktan uzak durmuştur. Müttefik devletlerin sürekli konferans ve çalışmalarına rağmen, İsmet İnönü ordunun yetersizliği ve özellikle Sovyetler Birliği'nin oluşabilecek tehdit potansiyelini gerekçe göstererek savaşa katılması devamlı olarak ertelemiştir. Türkiye'nin dış politikada ulusal güvenlik, egemenlik ve ulusal çıkarlar temelinde hareket ettiğini göstermektedir. Ayrıca ideolojik bağlılıktan çok, pragmatizm ve denge politikası benimsenmiştir.

2.5.3. Savaşta Almanya'nın Üstün Olduğu Dönem (1940-1943)

1940 sonbaharında Mihver Devletleri'nin Balkanlar'a ilerlemesiyle Türkiye, İngiltere ile ittifakına rağmen Almanya'ya doğrudan müdahale etmeyeceğini göstermek için diplomasiye ağırlık vermiştir. Şubat 1941'de Bulgaristan ile saldırmazlık antlaşması imzaladı, bu İngiltere'nin tepkisini çekse de Türkiye, yükümlülüklerini koruduğunu belirtmiştir. Şubat 1941 sonunda İngiltere, Türkiye'yi Balkanlar'da Alman baskısına karşı korumaya teşvik etmiştir ancak Türkiye, savaşa katılmamakta kararlıydı. Türkiye, diplomatik önlemleri kabul etse de müttefiklere askeri üs sağlamayı reddetmiştir. Fevzi Çakmak, Almanya'nın Trakya'ya saldırabileceğini vurgularken, Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin savaşa girmesinin Boğazlar kaybı ile sonuçlanabileceğini belirtmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin temel kaygısı ulusal güvenliğin korunmasıdır. Buradaki saldırı niteliği dış politikanın askeri ve jeopolitik tehditleri belirtmektedir. Devletin bekası bu noktada ön plana çıkmaktadır. Mart 1941'de Hitler, Türkiye'ye tarafsız kalması için baskı yapması ile birlikte Sovyet tehdidini öne sürmüştür. Türkiye, Almanya'ya saldırmazlık niyetinde olduğunu ancak İngiltere ile ittifakını bozmayacağını bildirmiştir. Bu saldırmazlık paktı ile statükoyu koruma hedefi ile bağlantılıdır. Mihver Devletleri Türkiye'yi kendi saflarına çekmek istese de başarılı olamamıştır. Haziran 1941'de Türkiye ile Almanya saldırmazlık antlaşması imzalamıştır. İngiltere bu anlaşmaya tepki göstermiştir ancak

Türkiye, yükümlülüklerini ihlal etmeyeceğini vurgulamıştır. İsmet İnönü bu adımı meşru müdafaa olarak savunarak, ülkenin savaşın yıkımından korunmasını sağlamıştır. İsmet İnönü bu politikaları, iç politik kararlarının iç politika açısından da meşrulaştırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Bu durum, İnönü'nün liderliğinde şekillenen güvenlik temelli dış politikayı yansıtmaktadır (VanderLippe,2005:61-64).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında coğrafi konumu nedeniyle müttefikler ve mihver devletler tarafından savaşa dahil edilmesi yönünde yoğun baskılara maruz kalmıştır. Bu süreçte izlenen dış politika, çelişkilerle dolu bir çizgi sergilemiş, ancak ana hedef olarak Türkiye'nin savaşa girmemesini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hiçbir taviz vermeden korumasını amaçlamıştır (Sarıay,1988:20). Savaş boyunca uygulanan stratejik yaklaşım, ülkeyi savaştan uzak tutma ilkesine dayanmıştır. Ancak Türkiye'nin savaşa katılmama politikası tamamen kendi iradesine bağlı bir tercih olmamıştır. Hükümet önce Mihver Devletlerin, daha sonra ise giderek artan bir baskı ile müttefikler tarafından savaşa dahil edilmesi yönünde zorlanmıştır.

Dünya'da yaşanan ekonomik krizlere ve sorunlara rağmen, Türkiye, vatandaşlarına güvenli ve özgür bir yaşam ortamı sunmayı amaçlamaktadır. Bunun üzerine İsmet İnönü: *“Dünyayı sarsan büyük buhrana rağmen Türkiye’de yaşayan herkes, bütün hak ve hürriyetlerine sahip ve bunlardan en geniş bir surette müstefid olmaktadır. Memleketin her tarafında emniyet ve sükûn, hale ve âtiye itimad mevcuddur. Türkiye serbesti ile nizamı telif eden bir hava için de vatandaşların huzurunu temin edebilen müstesna memleketlerden biridir”* ifadelerini kullanmıştır (Açılış Konuşması,1940).

İsmet İnönü'nün TBMM açılış konuşmasında yer alan bu ifadeleri anlayışın dayandığı ideolojik alt yapıyı ortaya koymaktadır. Küresel ölçekte yaşanan büyük buhrana rağmen Türkiye’de hak ve özgürlüklerin korunduğuna vurgu yapılması, devletin istikrar sağlayıcı rolünü arttırmaktadır. Böylece devlet, iç düzenin ve küresel ölçekte ayakta kalabilmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, konuşmada geçen *“serbesti ile nizam telif eden”* ifadesi, dönemin ideolojik yönelimini anlamak açısından dikkat çekici olmaktadır. Burada özgürlük ve düzenin bir arada var olabileceği iddiası üzerinden, Türkiye'nin otoriterlik ve kaos arasında bir denge kurduğu anlaşılmaktadır. Milli şef dönemi içerisinde iç politikada, bireysel hakların tamamen ortadan kaldırılmadığı, aksine bir düzen içinde korunduğu bir sistem olarak

belirtilmektedir. Bu söylem, dönemin otoriter ama halkçı devlet anlayışının ideolojik temellerini yansıtmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin “*müstesna*” bir ülke olarak tanımlanması, uluslararası sistemde kendine özgü bir konum edinmeye çalıştığını göstermektedir. Bu yaklaşım, dış politikada tarafsızlık ve bağımsızlık ilkelerini önceleyen anlayıştır. Devletin dış etkilerden uzak, kendi iç bütünlüğünü öncelikleyen yapısı, hem ideolojik hem de diplomatik bir tavır olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, savaşlardan ve ideolojik yapılanmalardan uzak, kendi çıkarlarını merkeze alan bir dış politika anlayışı ile ilerlemiştir.

“Türkiye, dünya buhranına rağmen tüm devletlerle ilişkilerini normal şekilde sürdürmüş, özellikle Sovyetler Birliği ile yaşanan geçici sorunlara rağmen dostane ilişkiler yeniden kurulmuştur. Türkiye-Sovyet ilişkileri, diğer etkilerden bağımsız olarak sürdürülmeli ve her iki tarafın da yararına devam etmelidir. Gelecekte insanlık adına zorlu dönemler yaşanabilir; bu süreçte hem çıkarlarımızı koruyacak hem de dostluk ve ittifaklarımıza bağlı kalacağız. İngiltere ile olan sağlam ittifakımız da bu zor dönemde önemini korumaktadır” (Açılış Konuşması, 1940).

İsmet İnönü'nün yukarıda belirtilen ifadeleri incelendiğinde, Türkiye'nin dış ilişkilerinde istikrarı ve sürekliliği ön plana alan bir dış politika anlayışını ortaya koymaktadır. Küresel kriz ortamına rağmen “*uzak ve yakın bütün devletlerle*” ilişkilerin normal seyrinde sürmesi, Türkiye'nin uluslararası sistem içinde denge ve tarafsızlık ile ilerlediğini göstermektedir. Bu söylem, dış politikanın ideolojik yönünü açığa çıkarmaktadır. Bu buhran içinde Türkiye kendini güvenilir bir aktör olarak konumlandırmaktadır. Sovyetler Birliği ile ilişkilere özel bir vurgu yapılması, dönemin jeopolitik durumu içinde önemli olmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin “*her iki tarafa da atfedilemeyecek buhranlara*” rağmen “*dostane mahiyetine*” dönmesi, Türkiye'nin dış ilişkilerinde sürekliliğe ve barışçıl bir çözüm arayışına önem verdiğini göstermektedir. Ancak bu yaklaşım ideolojik bir mesajı yansıtmaktadır. Türkiye, büyük güçler karşısında kendi bağımsız çizgisini koruyan ama pragmatik işbirliğine de açık bir devlettir. Bu da Türkiye'nin dış politikada tamamen bir bloka yanaşmadığını aksine bağımsızlık ve karşılıklı menfaat ekseninde hareket ettiğini göstermektedir.

İsmet İnönü'nün belirtmiş olduğu üzere, *“dünya siyasetinin ihtilafları içinde başlı başına bir mevcudiyet”* ifadesi Türkiye'nin dış politikasına yüklenen ideolojik anlamı açıkça yansıtmaktadır (Açılış Konuşması,1940).

Bu söylem, ülkenin küresel güçler arasındaki çatışmaların dışında durarak kendi çıkarları ve ilkeleri doğrultusunda politikalar yürütmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye, herhangi bir dış tesir altında kalmadan kendi dış politikasını belirleyecek bir siyasal iradeye sahip olduğunu göstermektedir. Bu dönemin ideolojik duruşu bağımsızlık, denge siyaseti ve milli egemenlik olduğunu görmekteyiz. İnönü'nün dış politika söylemleri arasında *“ittifaklara vefa”* ve *“hayati menfaatlere karşı hassasiyet”* vurguları dış politikada hem ideolojik hem de gerçek unsurların bir arada bulunduğunu göstermektedir. Türkiye bir taraftan dostluk ve ittifak ilişkilerini ahlaki bir sorumluluk olarak sunarken, diğer taraftan bu ilişkilerin sınırlarını milli çıkarların belirlediğini ifade etmektedir. Bu çift yönlü yaklaşım, Türkiye'nin dış politikasında görülen pragmatik bir duruşu temsil etmektedir. İngiltere ile olan ilişkilerin vurgulanması ve *“sarsılmaz ittifak bağları”* olarak belirtilen, Türkiye'nin Batı dünyası ile kurduğu ilişkinin ideolojik bir çerçeveye oturtulduğunu göstermektedir. Özellikle İngiltere'nin *“kahramanca bir mevcudiyet harbi”* verdiği ve bu ikili ilişkilerin güçlülüğünü vurgulaması, Batılı değerlere yönelik ideolojik değerlerini göstermektedir.

“Almanya ile ilişkilerimiz, Balkan olayları sırasında önemli bir sınavdan geçmiş, Hitler'in dostane mektubu ve karşılıklı yazışmalar sonucunda 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştır. Bu tarihten itibaren ilişkiler kesintisiz dostluk içinde sürmekte, yakın zamanda imzalanan Ticaret Anlaşması da bu güven ortamının bir sonucudur” (Açılış Konuşması,1941).

Bu dönemde uluslararası ortam giderek daha gergin bir hal alırken, Türkiye'nin bölgesel gelişmelere karşı tutumu da dikkatle şekillenmiştir. Buna istinaden İsmet İnönü TBMM açılış konuşmasında: Balkanlar'da başlayan olaylar, Irak, Suriye ve İran'ı da kapsayarak bölgeyi bir çatışma alanına dönüştürmüş; Almanya ile Sovyetler arasında savaş patlak vermiştir. Bu gelişmeler Türkiye açısından doğrudan bir tehdit oluşturmuş ve daha temkinli hareket etmeyi gerektirmiştir. Türkiye, uluslararası taahhütlerine bağlı kalarak hem onurunu zedelememiş hem de güvenliğini sağlamış; barışı esas alan bir dış politika

benimsemiştir. Ayrıca, Balkan milletlerinin bağımsızlığı da Türkiye'nin temel dış politika yaklaşımları arasında yer almıştır. İfadelerine yer vermiştir (Açılış Konuşması,1940).

Özellikle komşu ülkelerin hızla savaş alanına dönüşmesine rağmen Türkiye'nin bu gelişmeler karşısındaki tarafsızlık ve denge politikası söylemlerin merkezindedir. Bu denge siyaseti hem pratik bir tutum hem de güçlü bir ideolojik tercihi temsil etmektedir. Türkiye'nin komşu ülkelerinin uğradığı işgaller ve çatışmalar içinde Türkiye'yi “şeref” ve “emniyet” içinde barışı korumaya yönelttiği belirtilir. Bu noktada ideolojik vurgular öne çıkmaktadır. Türkiye, kendi bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. Türk dış politikasının temelini oluşturan milliyetçilik ile beslenen bir tarafsızlık ilkesinin ifadesi olmaktadır. Balkanlar'a özel olarak yapılan vurgu ise Cumhuriyet ideolojisinin dış politikaya nasıl yansıdığını göstermektedir. “*Balkan milletlerinin istiklâli, Cumhuriyet Türkiye'sinin takip ettiği siyaset temellerinden biridir*” ifadesi, Türkiye'nin komşularının bağımsızlığını savunma politikasının ideolojik bir temele dayandığını açıklar. Bu, anti-emperyalist ve milliyetçi bir dış politika söylemidir. Türkiye, kendi bağımsızlığını koruduğu kadar, komşu ülkelerin de özgürlüğünü destekleyen bir ilkeler bütününe sahiptir.

2.5.4. Savaşta Müttefiklerin Üstün Olduğu Dönem (1943-1945)

İkinci Dünya Savaşı boyunca hem Mihver hem de Müttefik Devletler, Türkiye'yi kendi safına çekmeye çalışmıştır. Özellikle Müttefikler, Casablanca, Quebec, Moskova, Kahire ve Tahran Konferanslarında bu konuyu gündeme alınmıştır. Casablanca Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa katılımıyla bir Balkan Cephesi açılması planlanırken, bu amaçla İngiltere Başbakanı Churchill, Ocak 1943'te Türkiye'yi ziyaret ederek İnönü ile görüşme sağlamıştır. Ancak İnönü, savaşın Türkiye için riskler barındırdığını, özellikle Sovyetler Birliği'nin güçlenmesinin tehdit oluşturabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, Türk Ordusunun yetersiz donanımına sahip olduğunu dile getirerek askerî yardım talebinde bulundu. Böylece süreci uzatarak Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasını sürdürmüştür. Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası Türkiye'ye karşı izlediği politikalar da bu tutumun gerekçeleri arasında yer almaktaydı (Uzman, 2018:118-119).

1943 yılında müttefikler, Türkiye'yi savaşa dahil etmek için yoğun çabalar harcamıştır. Churchill, Türkiye'nin askeri açıdan güçlendirilmesi ve toprak bütünlüğüne dair güvence verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu doğrultuda Stalin ve Roosevelt ile görüşerek Türkiye'nin müttefikler safında yer almasını sağlamaya çalışmıştır. Ocak 1943'te Kazablanka Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa katılması için gerekli hazırlıkların yapılması kararlaştırılırken ardından Adana Konferansı'nda Churchill, Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa girmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak İnönü, ordunun yeterince teçhiz edilmediğini ve Sovyetler Birliği'ne duyulan güvensizliği öne sürerek, öncelikle askeri yardımların tamamlanmasını talep etmiştir. Bu bağlamda Aralık ayında yapılan İkinci Kahire Konferansı'nda Türkiye prensipte savaşa katılmayı kabul etmiştir ancak askeri desteğin tamamlanmasını ve ortak harekât planının oluşturulmasını şart koşmuştur (Ünalp,2020:211-213).

1945 yılı, Türkiye'nin dış politikada yönelimini ve ideolojik duruşunu etkileyen bir dönüm noktası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte uluslararası sistem yeniden şekillenmeye başlamışken, bu dönüşümün ilk etkilerinden biri Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yaşanan kırılma olmuştur. Stalin'in Tahran ve Yalta konferanslarında Boğazlar konusunu gündeme taşıması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskılarını açıkça belirtmiştir. Bu süreçte Stalin, Montreux rejiminin geçerliliğini sorgulamış ve Karadeniz'e kıyıdaş büyük bir güç olarak kendilerine ayrıcalıklı haklar tanınmasını talep etmiştir. Bu talepler, Türkiye açısından egemenliğe yönelik ideolojik bir tehdit olmuştur. Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki yetkilerinin sorgulanması ve Kars ile Ardahan gibi stratejik bölgelerin istenmesi, ulusal bütünlüğü tehdit eden açık bir yayılmacı girişim olarak algılanmıştır. Sovyet taleplerinin, büyük güçlerin otoritesine dayalı yeni bir uluslararası düzen kurma niyetini yansıtmaması, Türkiye'nin bağımsızlık ve tarafsızlık eksenli dış politika ideolojisini doğrudan hedef almıştır. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Sovyetler tarafından tek taraflı olarak feshedilmesi, Türkiye'nin uzun zamandır koruduğu denge siyasetinin sürdürülebilirliğini zedelemiş ve dış politikada yeni bir yönelim ihtiyacını doğurmuştur (Öztürkci,2019:478-479).

Bu dönemde Türkiye, geleneksel olarak sürdürdüğü dengeli ilkesini artık güvenliğini sağlayacak bir araç olarak kullanmamıştır. Bunun yerine, kolektif güvenlik çerçevesinde Batı ile daha uyumlu bir ittifak arayışını girmiştir. Sovyetler

Birliği'nin talepleri, sadece bölgesel bir tehdit olmanın ötesinde Türkiye'yi kendi dış politika çizgisini yeniden tanımlamaya zorlayan ideolojik bir baskı unsuru haline gelmiştir. Bu baskı karşısında Türkiye, Batı ittifakı ile uyumlu bir güvenlik perspektifi geliştirmiştir (İzmir,2024:62). Bu bağlamda 1945 yılında, Türkiye'nin bir taraf değişikliği ile birlikte bir ideolojik kırılma noktasıdır. Egemenlik, toprak bütünlüğü ve bağımsızlık gibi ilkeler, bu dönemde güvenlik temelli realizm ile birleşerek Türkiye'yi Batı bloğuna yönlendiren belirleyici unsurlar haline gelmiştir. Böylece Türkiye, sadece bir dış politika tercihi yapmamıştır bununla birlikte kendini tehdit eden hegemonik baskılara karşı bir ideolojik tavır sergilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyetler Birliği, yayılmacı bir dış politikası izlemeye başlamıştır. Bu stratejinin bir parçası olarak Türkiye üzerinde baskı kurmaya yönelmiştir. 1945 yılında bu politik tutum resmîyet kazanmış ve Sovyetler Birliği, Türkiye'ye ilettiliği diplomatik nota ile Boğazlarda askeri üs kurulması ve Doğu Anadolu'daki Kars ve Ardahan şehirlerinin kendilerine bırakılması taleplerinde bulunmuştur. Türkiye'nin egemenliğini ciddi şekilde zedeleyen talepler karşısında, Sovyet tehdidini tek başına üstlenemeyeceğini anlayan Türkiye, destek arayışını Batı ülkelerine yöneltmiştir. Bu noktada, savaş sonrasında uluslararası arenada etkisini artıran Sovyet yayılmacılığından rahatsızlık duyan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türkiye için müttefik olarak ön plana çıkmıştır (Ertem,2010:263)

1945 sonrası yıllarda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemesi, Mussolini'nin Akdeniz kıyılarında savunmuş olduğu irredantist politikaların tarih dışı bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Bu talepler, Ermenistan ve Gürcistan adına dile getirilmiş olsa da bölgenin tarihsel ve demografik yapısı ile çelişmektedir. Stalin'in amacı, doğuya doğru göndermiş olduğu Sovyet orduları ile baskı kurarak Türkiye'yi boğazlar konusunda zorlamıştır. Fakat Türkiye'nin sert tutumu, bu taleplerin resmîyet kazanmasına engel olmuştur. Sovyet baskısı, Türk kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Bu dönemde Sovyetlere yakın olan isim ABD Dışışleri Bakanı Brynes'in yerine George Marshall'ın getirilmesi ile Amerikan dış politikası Türkiye lehine değişmiştir. Truman, Türkiye'nin stratejik önemini vurgulayarak Ortadoğu'da Amerika çıkarlarını güvence altına almak amacıyla Türkiye'ye destek verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Kars ve

Ardahan'a yönelik toprak talepleri, Türk Sovyet ilişkilerini derin biçimde etkilemiştir. Türkiye'nin dış politikasında Batı'ya yönelmesini hızlandırmış ve Soğuk Savaş geriliminin ilk adımlarını oluşturmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye'nin çok taraflı denge politikasını terk ederek Amerikan eksenli bir çizgiye geçişini de beraberinde getirmiştir (Özbilek,2023:32).

Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasının sebepleri arasında Kars, Ardahan ve Boğazlar talebi ile doğrudan ilişkilidir. Bu taleplerin sonucu olarak savaş boyunca Türkiye'nin izlemiş olduğu denge odaklı dış politika çizgisini terk ederek ABD merkezli bir dış politikaya yönelmiştir. Sovyet tehdidinin var olması ile Türkiye'nin açık biçimde anti-komünist bir politikaya odaklanmıştır. Aynı zamanda Batı ittifakına katılımın gerekçesini oluşturmuştur. Bu çerçevede Türkiye'nin dış politikası, Sovyet yayılmacılığına karşı ulusal güvenliği önceleyen bir ideolojiye sahip olmuştur.

2.5.5. Güvenlik Ekseninde Liberal İdeoloji (1945-1950)

1945 yılına gelindiğinde, Mihver Devletlerinin savaşı kaybedeceği, Müttefik Devletlerin savaştan yenik ayrılacağı büyük ölçüde belli olmuştu. Bu süreçte İngiltere, ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) liderleri Yalta'da toplanarak savaş sonrası düzeni şekillendirecek konuları görüşmüşlerdi. Konferansın önemli konularından biri, kurulacak olan Birleşmiş Milletler (BM) Teşkilatı'na kimlerin katılacağıydı. SSCB lideri Stalin, sadece Mihver Devletlerine 1 Mart 1945'e kadar savaş ilan eden devletlerin davet edilmesini istemişti. Bu doğrultuda, Türkiye'nin konumu da tartışmaları oldu. İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye'nin savaş boyunca dostane ve Müttefikler için faydalı bir politika izlediğini savunmuştur. Stalin ise, Türkiye'nin 1 Mart'tan önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi halinde davet edilebileceğini kabul etti. Bu gelişmenin ardından İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Peterson, Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile görüşerek Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na katılımı için savaş ilanının şart olduğunu bildirmişti. Türk Hükümeti bu gelişmeler üzerine TBMM'yi olağanüstü toplantıya çağırdı. 23 Şubat 1945'te yapılan oturumda hem Dışişleri Bakanı Saka hem de pek çok milletvekili Türkiye'nin her zaman barışı desteklediğini ve Müttefiklerle dayanışma içinde olduğunu ifade etti. Başbakan Şükrü Saraçoğlu da Türkiye'nin savaşa sembolik olarak katılarak insanlık, demokrasi ve medeniyet adına doğru tarafta yer alması

gerektiğini vurgulamıştı. Yapılan oylamada Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı kararı TBMM'de oybirliği ile kabul edildi. Bu kararla Türkiye, doğrudan çatışmaya girmese de savaş dışı politikasından vazgeçmiş ve BM'nin kurucu üyeleri arasında yer alma hakkı kazanmıştır (Arslan&Somel, 2020:1840-1842).

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği denge politikasından kontrollü bir şekilde çıkmıştır. Türk dış politikasının temel önceliği, savaşın doğurabilecek zararlarından uzak durmak ve ülkeyi mümkün olduğu kadar dış çatışmalardan korumaktır. Ancak savaşın sonucu netleşince, Türkiye yeni dünya düzeninde yer alma isteğini ön plana çıkarmıştı. Buradaki savaş ilanı, sembolik ve stratejiktir. Askeri anlamda bir angajman yoktur. Amaç savaş sonrası şekillenecek uluslararası düzende söz sahibi olmak ve BM içinde yer alabilmektir. Bu yaklaşım pragmatik realizm açısından ele alınabilmektedir. Türkiye bu dönemde Batı ittifakına yönelerek, hem Sovyet tehdidine karşı denge oluşturmak hem de çok taraflı diplomatik platformlarda görünür olmak istemiştir. İdeolojik açıdan bakıldığında, Türkiye'nin bu kararı, uluslararası meşruiyet arayışının ve savaş sonrası düzenin kazananları arasında olma isteğinin bir ürünüdür. Aynı zamanda savaşın sona ermesi ile birlikte ortaya çıkacak olan yeni liberal uluslararası düzenin bir parçası olma yönünde bir tercih olarak da görülebilir. Türkiye, savaşın yıkımına doğrudan katılmadan, barışın kurucu aktörlerinden biri olma stratejisini benimsemiştir.

1946'dan itibaren ABD, Türkiye ile ilişkilerini güçlendirme yönünde adımlar atmaya başladı. Bu çerçevede, 1947 yılında Başkan Truman, Türkiye ve Yunanistan'ın karşılaştığı askeri ve ekonomik sorunları gidermek amacıyla Amerikan Kongresi'ne bu ülkelere yardım yapılmasını önerdi. Kongrenin onayladığı bu teklif, Soğuk Savaş döneminin başlangıcını simgeleyen önemli gelişmelerden biri olmuştur. Aynı yıl Türkiye ile ABD arasında askeri yardım anlaşması imzalandı ve bu, özellikle Sovyetler Birliği'ne yönelik bir mesaj niteliği taşımıştır. Yardımın iki temel amacı bulunuyordu: Türkiye'nin askeri gücünü arttırmak ve ekonomik istikrarını sağlamaktır. Ayrıca aynı yıl, ABD Dışişleri Bakanı Marshall tarafından duyurulan ekonomik yardım planı kapsamında Türkiye'nin de yer aldığı 16 Avrupa ülkesine destek verilmesi kararlaştırıldı. Bu yardımlar, Türkiye'nin savunma kapasitesini geliştirirken, onu Batı Bloku'na daha da yakınlaştırdı. Türkiye'nin savaş sonrası Batı'ya yönelmesini yalnızca Sovyet tehdidiyle açıklamak eksik olur. Dönemin Türk

siyasi liderleri, ülkenin kalkınması için gerekli kaynakların içeriden sağlanamayacağını, bu desteğin ise Amerika'dan alınabileceğini düşünerek Batı yanlısı ve Sovyet karşıtı bir çizgiyi tercih etmiştir (İlyas&Turan, 2012:336-337).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yaşadığı ağır ekonomik yıkım karşısında ABD, Marshall Planı aracılığıyla bu bölgeye kapsamlı bir yardım programı başlatmıştır. Planın temel amacı, Avrupa ekonomilerini yeniden canlandırmak ve bu yolla komünizmin yayılmasını önlemektir. ABD, ekonomik destek vererek hem yeni ticaret pazarları kazanmayı hem de Sovyetler Birliği'nin etkisini sınırlamayı hedeflemiştir. Başlangıçta plana dahil edilmeyen Türkiye, sonraki girişimleriyle 1948-1951 yılları arasında yardım alan ülkeler arasına katılmış; bu süreçte hem mali destek hem de teknik yardım almıştır. Yardımlar kısa vadede ekonomik büyümeyi teşvik etmişse de uzun vadede Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığını artırmış, döviz kuru istikrarsızlığı ve cari açık gibi sorunlara zemin hazırlamıştır (Uzunkaya,2019:180-181).

1947 Truman Doktrini ve ardından gelen 1948 tarihli Marshall Planı, ekonomik ve askeri yardımı amaçlayan girişimler ile birlikte Soğuk Savaş'ın ideolojik kutuplaşmasını belirleyen temel yapı taşıdır. ABD, bu stratejiler ile Sovyet yayılmacılığına karşı koymak istemiştir. Aynı zamanda, kendi öncülüğündeki liberal, kapitalist ve demokratik sistemin küresel düzeyde düzenini sağlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'ye yapılan yardımlarda, iki kutuplu dünya düzeninde Türkiye'nin Batı kampına entegrasyonunu hızlandıran ve onu Atlantik ittifakının bir parçası haline getiren yatırımlardır. Türkiye, bu süreçte güvenlik gerekçeleri ve Batı'nın ekonomik ve siyasal değerlerini benimseyerek kendisini konumlandırmaya başlamıştır.

Türkiye açısından Batı kampına katılımında en uygulanabilir seçenek, Atlantik İttifakı'na tam üyelik hedefini benimsemektir. Bu, sadece güvenlik açısından bir kazanç sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda Türkiye'nin uzun süredir ulaşmak istediği Batı dünyasının bir parçası olma idealini de pekiştiriyordu. İsmet İnönü için bu, Türkiye'nin "*medenî dünya*"nın saygın bir üyesi olarak tanınması anlamına geliyordu. Bu hedef doğrultusunda önemli bir adım, Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne üyelik başvurusu oldu ve bu başvuru Ağustos 1949'da kabul edildi. O dönemde bu üyelik, insan hakları ve demokratik normlara bağlılık açısından gelecekte bazı etkiler doğuracak olsa da, Türkiye açısından Avrupa kimliğinin bir teyidi olarak

memnuniyetle karşılandı. Bu bağlamda, 4 Nisan 1949'da imzalanan Kuzey Atlantik Antlaşması ile Batı ittifakı şekillenirken, İtalya bu yapıya dahil edilmiş ancak Türkiye ve Yunanistan dışarıda bırakılmıştı. Bu durum, Türkiye'de hayal kırıklığına yol açtı. Dönemin Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson'a, Türklerin zihnini meşgul eden soruyu şöyle aktardı: *“Rusya Türkiye'ye saldırırsa, ABD buna karşılık verecek mi?”* Türk hükümeti, bu soruya güven verici bir yanıt almanın tek yolunu NATO üyeliğinde görüyordu. Ancak üyelik, bazı karmaşık nedenlerle üç yıl gecikti. En önemli engel, Truman yönetiminin Türkiye'yi Avrupa'dan ziyade Orta Doğu'nun bir parçası olarak değerlendirmesi ve bölgedeki Amerikan çıkarlarının sınırlı olduğunu düşünmesiydi(Hale,2021:110).

Türkiye'nin Atlantik Paktı üyeliği, Batı'ya yönelimin politikalarından biridir. Türkiye'nin güvenliğini sağlamanın ve uluslararası saygınlık kazanmasının tek yolunun Batı bloğuna ve NATO'ya tam üyelik ile mümkün olabileceği savunulmaktadır. Türk dış politikasında güvenlik ve askeri tehditler klasik realist bir yaklaşıma dayanmaktadır. Türkiye'nin NATO üyeliği isteği, SSCB tehdidine karşı güvence arayışı ile gerekçelendirilmişti. Bu bağlamda ulusal çıkarlar ve asker ittifaklar, devlet davranışlarını belirleyen temel unsurlar olarak sunulmuştur(Balcı,2019:257).

Dönemin Türk dış politikasının temelini oluşturan bu yaklaşım, hem ulusal çıkarları koruma hem de uluslararası barışı gözetme dengesine işaret etmektedir. *“Türkiye'nin, toprak bütünlüğünü, egemenlik haklarını sağlayan esaslar içinde, bütün ilgililerin meşru menfaatlerini gözönünde tutan değişimleri, geniş yürekle karşılayacağız”* (Açılış Konuşması,1946:88).

Türk dış politikasının temel yaklaşımı, antlaşmayla şekillenen statükonun korunması yönünde olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, Avrupa'da savaş sonrası ortaya çıkan dengenin devamını sağlamaya yönelik çabalara destek vermiştir. Lozan'ın ardından, Türkiye'nin komşu ülkelerle, Balkan devletleriyle ve Orta Doğu'daki ülkelerle kurmaya çalıştığı yakın ilişkiler, mevcut statükonun kabulü ve sürdürülmesi amacı taşımıştır. Bu bağlamda, Lozan Antlaşması sonrasındaki Türk dış politikasının öncelikli hedefleri, iki temel noktada şekillenmiştir. Bir yandan, Türkiye'ye yönelik olası askeri tehditlere karşı bölgesel bir güvenlik ağı oluşturmak, diğer yandan da uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan sorunları barışçıl yöntemlerle çözme yönünde

aba göstermek, dış politikanın ana eksenini oluşturmuştur. Bu bağlamda, ideolojik açıdan İsmet İnönü dönemi Türk dış politikası, ideolojik bağlılıktan ziyade g dengesi stratejisine dayanmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı küresel belirsizlik ortamında Türkiye, uluslararası konjonktürde kendisini en az riskli pozisyona yerleştirmeye çalışmıştır. Bu, realist dış politika anlayışına uygun bir tavır olmuştur. Devletin varlığını korumak ve ulusal güvenliği sağlamak adına, Batı ile ilişkileri güçlendirmekle birlikte Sovyetler Birliği'ni karşısına almaktan kaçınmıştır.

İsmet İnönü'nün Nazi Almanya'sı ve Faşist İtalya'yı *"fırsat bekleyen istila heveslisi"* olarak değerlendirmesi, faşist ideolojiyi ve otoriter yayılcılığı tehdit olarak algıladığını göstermektedir. Ancak bu tehdit algısı, yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda stratejik bir tercih olarak ortaya çıkmıştır. Faşizmin yükselişi karşısında, Batı dünyasıyla ittifak arayışına yönelmesi, Türkiye'nin uzun vadede Batı eksenine kaymasının dann açmıştır. İnönü'nün dış politikası, rejimin devamlılığını sağlama amacına dayanmaktadır. Türkiye'nin savaş dönemi politikası ideolojik anlamda bir izolasyon değil, mevcut siyasi düzenin ve bağımsızlığın korunmasına yönelik pragmatik bir tercihe dayanmaktadır. İnönü, Atatürk döneminden farklı olarak, tarafsızlığı daha uzun süre sürdürmeyi amaçlamakla birlikte savaşın sonlarına doğru Batı ittifakına daha fazla yaklaşmıştır. Savaş sonrası dönemde ise, Sovyetler Birliği'nin Boğazlarrdeki talepleri Türkiye'nin güvenlik politikalarında belirleyici olması ile birlikte Batı Bloku'na yönelmesini sağlamıştır. Bu bağlamda İnönü'nün dış politikası ideolojik olarak Batı yanlısı bir çizgiye oturmuştur. Ancak savaş boyunca Sovyetler Birliği ve Almanya ile saldırmazlık anlaşmaları yaparak dengeyi korumaya çalışması, tam anlamı ile bir batı bağımlılığına dönüşmesini engellemiştir. İnönü dönemi dış politikası, katı bir bağlılıktan ziyade realist ve pragmatik bir çizgide şekillenmiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını koruma amacı, güç dengesi stratejisi ile birleşmiş ve Batı ile yakın ilişkiler kurma eğilimini artırmıştır.

3. ÇOĞULCU DEMOKRATİK SİSTEMDE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA İDEOLOJİ

Türkiye'nin çoğulcu demokrasilere geçiş sürecinde iç dinamikler ve dış dinamikler belirleyici olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk döneminde “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” hedefi doğrultusunda başlatılan reform süreci, İkinci Dünya Savaşı sonrası şekillenen uluslararası siyasi gelişmelere kayıtsız kalamamıştır. Bu çerçevede, savaş sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin demokratikleşme sürecini doğrudan etkilemiştir. Özellikle Nazizm ve Faşizm rejimlerin savaşın kaybedenleri arasında yer alması, bu yönetim biçimlerinin prestij kaybetmesine yol açarken, demokrasiyi benimseyen devletlerin galip çıkması ve ABD'nin dünya genelinde demokrasiye öncülük etme misyonu üstlenmesi dikkat çekmiştir. Öte yandan, SSCB'nin savaş sonrası dönemde izlediği yayılmacı politika ve Türkiye'den toprak ile askeri üs talep etmesi, ülke yönetimini Batı güvenlik ittifakına yöneltmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ABD'den ekonomik ve askeri yardım alma girişimleri önem kazanırken, Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılma yönündeki siyasi irade de demokratikleşme sürecini pekiştiren unsurlar arasında yer almıştır (Çakmak ve Adalar:4).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya, iki kutuplu bir yapıya bürünmüş ve küresel siyasette yalnızca ABD ile SSCB belirleyici aktörler hâline gelmiştir. Bu ortamda Türkiye, Batı ittifakında kendisine bir yer bulma zorunluluğu hissetmiştir. Türkiye, son dönemlerden beri liberal demokrasiye bağlı bir ülke olmakla birlikte, aynı zamanda SSCB tarafından doğrudan tehdit edildiği için Batı blokuna katılmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, ideolojik bölünme, Batı ittifakının küçük ve orta ölçekli devletlerin bağımsızlığına saygı duyması, buna karşın Sovyetler Birliği'nin komünist ideolojisi gereği bu tutumu sergilememesi açısından Türkiye'nin dış politika tercihlerinde belirleyici olmuştur. Bu durum, güvenlik kaygılarını artırmış ve Türkiye'de tarihsel olarak Rusya'ya duyulan şüpheleri daha da pekiştirmiştir (Hale,2021:103).

Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçiş sürecinde, dış politika gelişmeleri belirleyici bir rol oynamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği ile ilişkilerin bozulması bu süreci hızlandıran temel dış etkenlerden biri olmuştur. 1945 yılında Sovyetler Birliği, Türkiye ile 1925'te imzalanan antlaşmanın artık geçerli olmadığını bildirerek,

Boğazlar rejiminin değiştirilmesini ve Türkiye'nin doğu sınırlarında kendi lehine düzenlemeler yapılmasını talep etmiştir. Bu talepler, Türkiye açısından bir tehdit unsuru oluşturmuş ve Batı bloğuna yönelme ihtiyacını artırmıştır. Batı ile yakınlaşmanın bir gereği olarak da demokratikleşme süreci, yani çok partili yaşama geçiş, kaçınılmaz hale gelmiştir. Aynı dönemde, Batı dünyasında özellikle ABD'de demokrasiye verilen önem artmış, Türkiye'ye sağlanacak dış yardımların demokratikleşme yönündeki adımlara bağlı olduğu yönünde bir algı oluşmuştur. Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın 1945'te San Francisco'daki Birleşmiş Milletler toplantısında yaptığı açıklamalar, Türkiye'nin rejimini Batılı demokrasilerle uyumlu göstermeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Almanya ve İtalya gibi ülkelerde tek parti rejimlerinin savaş sonunda çökmesi, Türkiye'deki muhalefet hareketlerini de cesaretlendirmiştir. Adnan Menderes'in 1946 yılında yaptığı bir konuşmada dile getirdiği üzere, tek parti yönetimlerinin savaşla birlikte prestij kaybetmesi, Türkiye'deki siyasal atmosferin değişmesini kolaylaştırmış ve yeni bir siyasal alternatifin, halk desteğini arkasına alarak başarıya ulaşabileceğine olan inancı pekiştirmiştir. Bu çerçevede, hem uluslararası gelişmeler hem de iç muhalefetin bu gelişmelerden esinlenerek güç kazanması, Türkiye'nin çok partili düzene geçişinde etkili olmuştur (Uzun,2020:11).

Bu bağlamda Türkiye'nin çok partili hayata geçişini bir iç siyasal evrimden ziyade dış baskılar ve güvenlik gerekçeleriyle açıklayan bir devlet merkezli, Batıcı, realist ve antikomünist ideolojik yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu bağlamda demokrasi, özsel bir hak ya da halkın iradesinin yansımaları olmamıştır. Uluslararası düzlemde konumlanmak için gerekli bir araç olarak sunulmuştur.

3.1. Demokrat Parti Dış Politikasında İdeoloji

1945 yılı sonunda İsmet İnönü, tek parti yönetimine son verme yönünde önemli bir karar alarak etkin bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. 1950 seçimleri sonucunda Demokrat Parti iktidara gelirken, Adnan Menderes Başbakan, Celal Bayar ise Cumhurbaşkanı olmuştur. İlk bakışta İnönü'nün bu kararı, doğrudan dış politika çıkarlarına bağlı bir adım gibi değerlendirilebilir. Nitekim özel konuşmalarında, dış politika unsurlarının kararında etkili olduğunu dile getirdiği görülmektedir. Ancak, bu süreçte Soğuk Savaş bağlamında Batı'nın

desteğini kazanma amacıyla bilinçli bir girişimden ziyade, Mihver Devletleri'nin yenilgisiyle birlikte dünyada diktatörlüklerin sona erdiği ve demokrasinin öne çıktığı yönündeki genel algının belirleyici olduğu söylenebilir (Hale,2021:104).

Demokrat Parti'nin kadrosu, toprak reformu ve tartışmalı bütçe tasarısı gündeminin etkisiyle şekillenmiştir. 12 Haziran 1945'te CHP'li dört milletvekili, daha sonra "Dörtlü Takrir" olarak anılacak önergeyi parti meclis grubuna sunmuştur. Bu önerge, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan tarafından imzalanmıştır (Karaca ve Yetkin,2018:120).

7 Haziran 1945 günü CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na verilen Dörtlü Takrir'in başlangıç kısmında:

"Daha kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı ilkesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerinin tam olarak uygulanması ile refah ve saadete kavuşacağı kanaatin bağlamış olan vatandaşların bütün memlekette ve özellikle partimizin mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaattir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik" olarak belirtmiştir (aktaran: Akandere,2003:9).

Bu bağlamda, 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na verilen Dörtlü Takrir'in giriş kısmında demokrasi prensibine duyulan inanç vurgulanarak Türk milletinin refah ve mutluluğa ancak bu ilkenin tam anlamıyla uygulanmasıyla ulaşabileceğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda, toplumda özlenen değişimin gerçekleşmesi için gerekli görülen adımların atılması gerektiği belirtilmiştir.

Ancak süreç içerisinde yaşanan gelişmeler, partide ayrışmalara yol açmıştır. Önce Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, ardından Refik Koraltan CHP'den ihraç edilirken, Celal Bayar partisinden istifa etmiştir. Bu süreçte, 1945 yılı aynı zamanda muhalefet hareketlerinin örgütlenmesi için uygun bir zemin oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın demokratik ülkeler lehine sonuçlanması, siyasal demokrasinin etkisini artırmış ve yönetici elitler arasındaki bölünmeler, halkı alternatif bir siyasi güç olarak öne çıkarmıştır. Tek parti yönetiminin yarattığı ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlardan bunalan geniş kesimler, seslerini duyurabilecekleri yeni bir platform arayışına girmiştir. Tüm bu gelişmelerin etkisiyle 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) resmen kurulmuştur (Şahin ve Tunç:34-35).

Tek parti döneminin sonlarında, Türkiye’de liberalleşme talepleri hem iç hem de dış dinamiklerin etkisi ile artmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD’nin küresel ölçekte serbest piyasa ekonomisini teşvik etmesi, Türkiye’yi de ekonomik ve siyasi anlamda liberalleşmeye yönelten önemli faktörlerden olmuştur (Ahmad, 2017:125-126). Özellikle ABD’nin Türkiye’de özel teşebbüsün etkisini artırma konusundaki talepleri, Cumhuriyet Halk Partisi içinde liberalleşme yanlısı görüşlerin güçlenmesine yol açmıştır. Ancak, parti içinde bu yöndeki taleplerin yanı sıra, devletçi politikaların devam etmesini savunan isimler de varlığını sürdürmüştür (Avcioğlu,2016: 359).

Demokrat Parti, kendisini tam anlamı ile liberal bir parti olarak tanımlamakla birlikte, ekonomik özgürlükler ve piyasa dostu politikalar konusunda CHP’den farklı bir tutum sergilemiştir. Demokrat Parti’nin yükselişi, halkın özgürlük talepleri ile birleşmiş ve CHP karşıtlığının da etkisi ile geniş bir destek bulmuştur (Ahmad,1996:100; Eroğul,2014:72). Türkiye’de demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesine yönelik ilgisi, Demokrat Parti’nin siyasi programına da yansımıştır (Eroğul,2014:74). Türkiye’de çok partili sisteme geçişin yalnızca dış baskılardan kaynaklanmadığı, aynı zamanda iç dinamiklerin de bu süreci hızlandırdığı bilinmektedir (Avcioğlu,2016:361-362).

Tek parti iktidarının son yıllarından itibaren, Sovyetler Birliği’nin etkisi ve komünizmin yayılma potansiyeli göz önünde bulundurularak, anti-komünizm giderek daha sistematik bir şekilde dönemin resmi ve milli ideolojisinin bir parçası haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası gelişmelerin etkisiyle çok partili hayata geçiş sağlanırken, demokrasi anlayışı da dar bir çerçevede şekillendirilmiştir. Sosyalizm ve komünizm tamamen yasaklanmamış olsa da, bu süreçte komünizm-demokrasi mücadelesinde ötekileştirilen bir konuma itilmiştir. Bu dönemde demokrasi ve özgürlük kavramları, komünizme karşı korunması gereken değerler olarak meşrulaştırılmıştır (Bora&Ünüvar,2015:159).

3.2. ABD İle İlişkilerin Derinleşmesi ve Askeri Yardımlar

Türkiye’nin çok partili hayata geçiş sürecinde uluslararası konjonktür belirleyici olmuştur. Batı bloğu ile daha yakın ilişkiler kurmak isteyen CHP, demokratikleşme adımları atarak dış yardımlardan faydalanmayı amaçlamıştır

(Zürcher,2000:302). Bu kapsamda, ABD'nin Türkiye ile Yunanistan'a yönelik stratejik ilgisi, Marshall Planı ve Truman Doktrini gibi gelişmeler, Türkiye'de ekonomik liberalleşme ve çok partili düzene geçiş sürecini hızlandıran etkenler arasında yer almıştır (Savran,2022:179-180). ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a ilgisi, bu ülkelerin demokrasiye bağlılıklarından ziyade, Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik bir hat oluşturma amacı taşımaktaydı (Avcioğlu,1976:519).

1946'dan itibaren uluslararası sistemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Batı arasında başlayan bloklaşma, Türkiye'yi uluslararası dengelerde yeni bir pozisyona yönlendirmiştir. SSCB'nin Türkiye'ye yönelik propaganda faaliyetleri ve Montreux Konvansiyonu'nu revize etme talepleri, Türkiye'nin ABD ile daha yakın ilişkiler kurarken, Batı yanlısı bir politika izlemiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin "*Hür Dünya*" içinde konumlanma çabası Batı ile olan ideolojik dayanışmasının yansımaları olmuştur. SSCB'nin Boğazlar üzerinde ortak savunma talebi Türkiye tarafından üs isteği olarak algılanırken, ABD bu duruma karşı çıkarak bölgesel düzenlemelerin uluslararası bir çerçevede ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda Türkiye Sovyetler Birliği'ni yalnızca bir güvenlik sorunu olarak değil, bir ideolojik tehdit olarak da değerlendirilmektedir. Türkiye'de yaşanan Sovyet propagandası ve bölgesel genişleme, komünist yayılcılığa karşı direnç geliştirmiştir. Böylece Batı'nın liberal demokratik değerleri ile daha fazla özdeşleşmiştir. Aynı dönemde, İran'daki kriz ve SSCB'nin Tahran'a yönelen askeri hareketliliği, Türkiye'de Sovyet saldırısı ihtimali üzerine yoğun tartışmalara yol açmıştı. Ancak, 1946 sonbaharında ABD yönetimi, SSCB'nin Türkiye'ye saldırı planı olmadığına ikna oldu ve kriz yatışmıştır. Buna rağmen, Türkiye ve ABD arasındaki askeri işbirliği ilerlemiştir. 12 Temmuz 1947'de imzalanan anlaşma ile Türkiye, ABD'nin askeri etkisi altına girerken, verilen silahların ABD onayı olmadan kullanılamayacağı hükme bağlanmıştı. Hür Dünya'nın SSCB'ye karşı korunması söylemi, Türkiye'nin Batı Bloğuna daha da yaklaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, Yunanistan ile de yakınlaşarak Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında Batı ittifakında yerini güçlendirmiştir (Uslu,2023:377-378).

1947'den itibaren Türkiye'de demokrasi anlayışı içinde sol düşünce ve komünizm, sistem karşıtı ve zararlı bir ideoloji olarak değerlendirilmiştir. Türkiye, komünizm karşıtı söylem ve uygulamalara yabancılık çekmemiş, zira Cumhuriyet'in

kuruluşundan itibaren, zaman zaman Sovyetler Birliği ile kurulan yakın ilişkilere rağmen, sol veya komünist hareketlere devletin ve toplumun geleneksel yapısı gereği mesafeli yaklaşmıştır. Bu düşünceler çoğunlukla tehdit unsuru olarak görülmüştür. Tek Parti yönetiminin son döneminde, özellikle ABD'nin etkisiyle anti-komünist söylem ve politikalar güç kazanmış, 1950'de Demokrat Parti'nin seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanmasının ardından ise bu politikalar sistematik bir devlet yaklaşımı hâline gelmiştir. Demokrat Parti iktidarıyla birlikte komünizme karşı sert bir mücadele başlatılmıştır (Sayılgan,1972:82-287).

3.3. Türkiye'nin NATO Üyeliği Ve Kore Savaşı

Türkiye, 4 Nisan 1949'da kurulan NATO'ya ilk etapta üye olarak kabul edilmemesine rağmen, üyelik çabalarını kararlılıkla sürdürmüştür. Türkiye'nin NATO'ya katılma konusundaki ısrarının ardında çeşitli nedenler bulunmaktaydı. Bunların başında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan Sovyet baskısı gelmekteydi. Türkiye, NATO'ya üye olması halinde ittifakın sağladığı güvenlik mekanizmalarından yararlanarak toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını Sovyet tehdidine karşı koruyabileceğine inanmaktaydı. Sovyet yayılmacılığı politikaları Türkiye açısından hem güvenlik hem de ideolojik bir tehdit olarak algılanmıştır. Türkiye Batı'nın temsil ettiği liberal demokratik değerler sistemine dahil olarak hem siyasal kimliğini netleştirmek hem de Sovyetler karşısında kolektif bir güvenlik çatısı altında bulunmak istemiştir. Bunun yanı sıra, NATO üyeliği Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu açısından önemli bir fırsat olarak değerlendirilmekteydi. Öte yandan, Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında sağlanan Amerikan yardımları ile ABD'nin siyasi desteği Türkiye'yi batı kampına yönelmesini kolaylaştırmıştır ve Türkiye'yi bir ölçüde Sovyet baskısına karşı rahatlatmıştı. Ancak Türkiye, uluslararası alandaki yalnızlığını daha hızlı aşmak amacıyla NATO'ya katılmayı stratejik bir hedef olarak görmeye devam etmiştir (Oran,2002:543-544).

14 Mayıs 1950'ye kadar Türkiye'nin NATO'ya katılımı bir istek olmaktan öteye gitmemiştir. NATO'nun kuruluş aşamasında Türkiye, pakta dahil edilmediğini öğrenmiş ve en azından Akdeniz'de ABD ile birlikte yer alabileceği bir bölgesel paktın oluşturulmasını istemiştir. Türkiye'nin NATO üyeliğine en çok karşı çıkan ülkeler arasında İngiltere, Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika bulunmaktaydı.

İngiltere'nin itirazının temelinde Ortadoğu'daki çıkarları yer almakta olup, Sovyetlerin bölgeye yönelik politikalarını kendi güvenliği açısından tehdit olarak görmekteydi. Bu nedenle, Türkiye'nin NATO üyeliğini ancak Ortadoğu savunma sistemine dâhil edilmesi şartıyla desteklemeye karar vermiştir. Hollanda, Belçika ve Danimarka gibi ülkeler ise Türkiye'nin NATO'ya katılmasının Sovyetler tarafından sert bir tepkiyle karşılanmasından çekiniyor ve bunu bir güvenlik riski olarak değerlendirmiştir(Armaoğlu,2018:395). İngiltere, Ortadoğu'daki çıkarlarını koruyabilmek amacıyla Türkiye ve Mısır'ı da kapsayan bir Ortadoğu komutanlığı oluşturmayı planlıyor ve bu savunma sistemine Türkiye'yi dâhil etmek istediği için NATO üyeliğine karşı çıkmıştır (Duman ve Birsnel,2012:307).

Türkiye'nin 11 Ağustos 1950 yılında NATO'ya ikinci kez üyeliği tekrar reddedilmiştir. Bu sırada ABD, NATO üyesi olmayan Türkiye, Yunanistan ve Mısır'ın yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın da yer alacağı bir "Akdeniz Paktı" kurulmasını önermiştir. Türkiye, bu fikri NATO üyeliğine giden yolda bir fırsat olarak değerlendirmiş ancak gerçekleşme ihtimaline dair şüpheyle yaklaşmıştır. Bunun temel sebebi, İngiltere ile Mısır'ın aynı ittifak içinde bulunmasının mümkün olmayacağını düşünmesi olmuştur (Oran,2001:548). DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte NATO üyeliği ve ABD ile yakın ilişkiler kurma hedefi, yalnızca Sovyet baskısı ve güvenlik kaygılarından değil, aynı zamanda iç politikada bir araç olarak görülmesinden de kaynaklanmıştır. DP liderleri, 1950 seçim sürecinde NATO üyeliğini, demokratik düzenin güvencesi olarak sunmuştur. Bu doğrultuda Menderes Hükümeti, radikal bir adım atarak Kore'ye asker göndermiştir. Bu karar kamuoyunda genel olarak olumlu karşılanırken, CHP sürecin TBMM onayına sunulmamasını Anayasa ihlali olarak eleştirmiştir (Bulut,2008:40).

Türkiye, Güney Kore'nin savunması için bir askeri oluşturdu ve bu birliğe I. Türk Tugayı adı verilmiştir. Tugayın komutanlığına Tahsin Yazıcı atanarak, 17 Ekim 1950'de Güney Kore'ye hareket etmiştir. "*Pahalı Karşılık*" olarak da anılan Kore Savaşı, Türkiye'nin NATO üyeliği sürecini hızlandırmış ve Batı ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği, Eylül 1951 tarihinde Ottawa'daki Atlantik Konseyi toplantısında kabul edildi ve 18 Şubat 1952'de TBMM tarafından onaylanmıştır. Türkiye'nin ideolojik bir tercih ile Batı'nın güvenlik mimarisine eklemlenme iradesini açıkça göstermiştir (Erkmen,2020:1035). Türkiye'nin

NATO'ya kabul edilmesinde, Boğazların denetimi, Anadolu'daki hava üslerinin Sovyet saldırıları sırasında kullanılabilmesi, Ortadoğu, Akdeniz ve Balkanlar'daki güvenliğe katkı sağlaması gibi stratejik faktörler etkili olmuştur. Ayrıca, NATO ve SSCB arasındaki askeri dengesizliği azaltma düşüncesi de bu süreci desteklenmiştir. Türkiye'nin NATO'ya katılmasındaki temel amaç Sovyet tehdidine karşı güvenlik sağlamak olmuştur. Bunun yanında, Demokrat parti yönetiminin çok partili demokratik rejimi yerleştirme çabaları, ekonomik kalkınma hedefleri ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyon ihtiyacı da önemli etkenlerden olmuştur (Duman ve Birsell,2012:309-310). Bu bağlamda bu sürecin ideolojik olduğu kadar stratejik bir yönü de vardır. Demokrat Parti yönetimi, çok partili demokratik sistemin daha sağlam olması ve Türkiye'nin Batı tipi siyasal rejimlerle uyumlu hale gelmesini dış politikanın temel bileşenlerinden biri haline getirmiştir. Bu çerçevede NATO üyeliği güvenlik garantisi sağlayan bir askeri ittifak ve Batı'nın siyasal, ekonomik ve ideolojik yapısına katılım anlamına da gelmektedir. Bu durum, Türkiye'nin Sovyet Sosyalizmine karşı duruşunu pekiştirirken Batılı değerler ile özdeşleşmeyi de beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin NATO'ya katılım süreci askeri ve stratejik bir tercihin ötesinde ideolojik saflaşmaları bağlamında da önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin Batı bloğu ile bütünleşme yönünde attığı bu adım, Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekmiş ve Türkiye'ye yönelik diplomatik baskılar artmıştır. Sovyetler, Türkiye'nin ABD ile askeri işbirliğini kendi güvenliğine yönelik bir tehdit olarak görerek, Türkiye'yi hedef alan notalar yayımlamıştır (Yeşilbursa,2010:73).Genel olarak Sovyetler, Ortadoğu'da nüfuz kazanarak Batı etkisini kırmayı hedeflemiş, bazı Arap ülkeleri de Batı karşıtı tutumları nedeniyle Sovyetlere yakınlaşmıştır. Özellikle Mısır ve Suriye, ulusal bağımsızlık ve Batı'ya karşı direniş temelli dış politika zamanla Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler geliştirmiştir (Yetener,2007:94).

3.4. DP Döneminde Ortadoğu İle İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel düzlemde yaşanan ideolojik kutuplaşmalar yaşanmıştır. Ortadoğu'da bazı devletler sömürge yönetimlerinden bağımsızlıklarını kazanırken, Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen 1945'te Arap Birliği'ni kurmuştur (Yetener,2007:93). Bu çerçevede kurulan

Arap Birliği, hem bölgesel dayanışmayı arttırmıştır hem de Batılı güçlere karşı ortak bir siyasal duruş almayı hedeflemiştir. Sadece ulusal bağımsızlık arayışı ile değil, Batı'nın liberal kapitalist düzenine karşı Arap milliyetçiliği ekseninde şekillenen bir ideolojik duruşun yansıması olmuştur.

Bu dönemde küresel düzeyde ABD, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin yayılmacı politikalarına karşı mücadele ederken, Başkan Eisenhower'ın "Yeni Bakış Stratejisi" doğrultusunda Sovyet tehdidine karşı caydırıcı adımlar atılmıştır (Oran,2001:563). Bu çerçevede Ortadoğu, enerji kaynakları ve jeostratejik konum açısından ve komünist ideolojiye karşı kapitalist değerlerin savunulacağı bir taraf olarak görölmektedir.

Soğuk Savaş'ın başlarında Avrupa devletleri Ortadoğu'daki etkilerini kaybederken, İngiltere bölgedeki rolünü ABD'ye devretmiş ve üslerini koruma stratejisi izlemiştir. ABD, hem bölgedeki stratejik önem hem de Sovyet etkisini sınırlamak amacıyla Ortadoğu'ya yönelmiş ve bu doğrultuda müttefikler arayarak bölgeye nüfuz etmeye çalışmıştır. İsrail'in 1948'de bağımsızlığını ilan etmesiyle Arap-İsrail savaşları başlamış ve Ortadoğu'daki dengeleri ideolojik düzlemde de belirlemiştir. Ancak sayıca üstün olmalarına rağmen Arap devletleri başarılı olamamıştır. İsrail, Batı'nın desteklediği bir devlet olarak, Filistin topraklarının büyük bir kısmına hâkim olurken, BM'nin kurduğu Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na Türkiye'nin destek vermesi, Batı bloğu ile ideolojik uyumunu pekiştirmiştir fakat Arap dünyasıyla ilişkilerinde mesafe yaratmıştır (Yetener,2007:94). Bu bağlamda Türkiye'nin bu dönemdeki dış politikası, büyük oranda Sovyet yayılmacılığına karşı Batı ile ideolojik dayanışmayı esas alırken, Arap milliyetçiliği ile arasında mesafeli bir ilişki biçimi geliştirmesine sebep olmuştur.

3.5. Kıbrıs Meselesi ve Milliyetçi Söylemlerin Yükselişi

Demokrat Parti dönemi dış politikası, Soğuk savaş bağlamında ideolojik dengelerin gözetildiği, pragmatik ve ihtiyatlı bir çizgide ilerlemiştir. Bu yaklaşım, Yunanistan ile iyi ilişkiler sürdürmeyi hedeflemiş ve Kıbrıs meselesini gündeme getirmekten kaçınmıştır. Bu dönemde ada, İngiltere'nin egemenliği altında olduğundan, DP hükümeti meseleyi uluslararası bir kriz haline getirmek istememiştir. Çünkü Türkiye Batı bloğu içindeki dayanışma ve NATO çatışı altındaki birliği

zedelemek istememiştir. Ancak hükümet yetkilileri, koşulların değişmesi durumunda Türkiye'nin de politikasını gözden geçireceğini belirtmiştir. Türkiye 1952 yılında NATO'ya katıldıktan sonra, güvenlik politikalarını Batı Bloku ile uyumlu hale getirmeye çalışmış ve bölgesel iş birliklerine ağırlık vermiştir. Bu bağlamda, Türkiye ile Yunanistan arasında Balkan İttifakı'nın oluşturulması sürecinde Kıbrıs meselesinin gündeme taşınması, Ankara'nın bölgesel dengeleri gözeterek ihtiyatlı davranmasına neden olmuştur (Kaya&Yeter,2018:217). Yunanistan, 1954 yılında Kıbrıs sorununu uluslararası arenaya taşımak amacıyla Birleşmiş Milletler'e başvurdu ve adadaki tüm halkların eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bu başvuru, Kıbrıs meselesinin BM Genel Kurulu gündemine alınmasına yol açmıştır. Türkiye ise, Andan Menderes'in "Kıbrıs asla Yunanistan'ın olmayacaktır!" sözleri ile sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Türkiye Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesine kesinlikle izin vermeyeceğini belirterek kararlı bir duruş sergilemiştir. Türkiye'nin bu konuda Batı içindeki pozisyonunu korumakla birlikte ulusal çıkarlarını önceleyen kararlı bir dış politika anlayışını yansıtmıştır. Türkiye'nin bu tutumu, Washington'a gönderilen resmi bir yazıyla daha ayrıntılı şekilde ABD'ye iletilmiştir. Yazıda, Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik politikasının Amerikan hükümetine bildirildiği ve Yunanistan'ın BM'ye başvurusu hakkında ABD'nin müdahale etmeyeceği ancak tarafsız kalacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin görüşlerinin ABD Büyükelçiliği'ne iletilerek bu görüşleri desteklemesi istenmiştir. Bu gelişmeler, dönemin uluslararası ilişkilerindeki dinamikleri ve Türkiye'nin dış politikasının yönünü göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin Batı ile kurduğu ideolojik ortaklığa rağmen, ulusal çıkarlarını koruma noktasında bağımsız hareket edebileceğini de ortaya koymaktadır (History and Historian,2024:37).

Sonuç olarak Demokrat Parti dönemi Türk dış politikası, Soğuk Savaş'ın etkileri, Batı Bloğu ile kurulan ittifaklar ve ekonomik kalkınma hedefleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu süreçte DP, ideolojik olarak liberal ekonomi ve Batı ile entegrasyonu önceleyen bir çizgi benimsemiş, dış politika kararlarında da bu yaklaşım belirleyici olmuştur. Demokrat Parti iktidarının temel dış politika önceliklerinden biri, Türkiye'yi Batı Bloğunun ayrılmaz bir parçası haline getirmek olmuştur. Bu bağlamda, 1952 yılında Türkiye'nin NATO üyeliği gerçekleşmiş, Batı ittifakıyla olan ilişkiler derinleşmiştir. Aynı zamanda, Kore Savaşı'na asker göndermek gibi adımlar ile Batı dünyasına bağlılık pekiştirilmiştir. Bu politikaların ardında, DP'nin ideolojik

olarak Batı yanlısı bir kalkınma modeli benimsenmesi ve Türkiye'nin güvenliği ABD müttefikleri ile işbirliği içinde olmaya yönelik bir anlayış yatmaktadır.

İdeolojik faktörler, DP'nin dış politikasında belirleyici bir rol oynamıştır. Parti, liberal ekonomi politikalarını benimseyerek Türkiye'yi dışa açık bir ekonomi modeline yönlendirmiş, bu da dış politikada Batı ile daha fazla bütünleşme çabalarına zemin hazırlamıştır. DP, anti-komünist bir tutum sergileyerek Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden uzak durmasını sağlamış ve bu doğrultuda ABD'nin öncülük ettiği Marshall Planı ve Truman Doktrini gibi girişimlerden maksimum düzeyde faydalanmaya çalışmıştır. Türkiye'nin 1946 sonrası dış politika yönelimi, ideolojik tercihler ve güvenlik kaygılarının iç içe geçtiği bir yapıda şekillenmiştir. Batı ile kurulan ideolojik ortaklık, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki yerini belirlemiştir. Bu tercih hem bölgesel iş birlikleri hem de kriz yönetimlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Türkiye'nin dış politikasında ideoloji, sadece bir yönlendirme aracı olarak değil, bununla birlikte meşruiyet üreten ve karar alma süreçlerini etkileyen bir araç olarak ön planda olmuştur.

Bununla birlikte, DP'nin Batı eksenli politikaları zaman zaman ulusal çıkarlarda çelişkilere de yol açmıştır. Özellikle Kıbrıs meselesinde Batılı müttefikler ile yaşanan anlaşmazlıklar, DP'nin dış politikada denge arayışlarına girmesine neden olmuştur. 1955 yılında yapılan Londra ve Zürich antlaşmaları sürecinde Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tutumu, uluslararası arenada diplomatik sınırlarını göstermiştir. Ancak DP, genel olarak Batı ittifakına sadık kalmayı sürdürmüş ve bu çerçevede dış politikasını şekillendirmiştir. En nihayetinde, Demokrat Parti dönemi dış politikası ideolojik olarak Batı ile uyumlu, ekonomik liberalizasyonu teşvik eden ve anti-komünist bir eksenle şekillenmiştir. DP'nin dış politika tercihleri, Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunu hızlandırmıştır. Ancak belirli konularda ulusal çıkarlarla Batılı müttefiklerin politikaları arasında denge kurma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin uluslararası sistemde kendine biçtiği rolü yeniden tanımladığı ve ideolojik faktörlerin dış politika kararlarına yön verdiği önemli dönemlerden biri olmuştur.

1960–1980 Arasında Türkiye’nin Dış Politikasında İdeoloji Ve Strateji

1960–1980 dönemi, Türkiye’nin dış politikasında ideolojik yönelimlerle stratejik zorunlulukların sık sık çatıştığı, askeri müdahalelerin belirleyici olduğu ve Batı ile ilişkilerin yeniden sorgulandığı kritik bir zaman dilimidir. 27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayan bu süreçte, Türkiye’nin özellikle ABD ile kurduğu yakın ilişkiler, askeri çevrelerce eleştirilmiş ve bu durum dış politikada daha temkinli, ideolojik denge arayışına dayalı bir yaklaşımı beraberinde getirmiştir. U-2 Krizi gibi olaylar, Türkiye’nin Soğuk Savaş ortamında Batı bloğundaki konumunu pekiştirirken, aynı zamanda Sovyetler ile ilişkilerde ciddi gerginlikler yaratmıştır.

Kıbrıs Meselesi ise bu dönemde ideolojik ittifakların sınırlarını açıkça ortaya koymuştur. 1964’te ABD Başkanı Johnson’ın mektubu, Türkiye’nin NATO müttefiki olarak beklediği desteği göremeyeceğini göstermiş ve dış politikada daha çok yönlü, ulusal çıkarlara odaklı bir stratejinin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Bu kırılma, ilerleyen yıllarda Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler geliştirmesine, Batı ile olan güven bağlarını sorgulamasına ve dış politikasını çeşitlendirmesine neden olmuştur.

1970’li yıllarda Demirel hükümetleri ve ardından Ecevit liderliğindeki CHP-MSP koalisyonu döneminde dış politika hem ideolojik hem de pragmatik çizgiler taşıyan bir yapıya bürünmüştür. Haşhaş krizi gibi olaylar, ekonomik zorunluluklar ile Batı’dan gelen baskılar arasında denge kurma ihtiyacını doğurmuştur. İslam Konferansı Örgütü gibi platformlar ise Türkiye’nin laiklik ilkesiyle bölgesel dayanışma arasında nasıl bir pozisyon aldığına dair önemli ipuçları vermiştir. Özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, Türkiye’nin ideolojik söylemlerle desteklenen bağımsız ve kararlı bir dış politika çizgisine yöneldiğini ortaya koymuştur.

Bu başlık altında ele alınacak alt bölümler, askeri müdahalelerin dış politikaya etkisi, ideolojik bağlılıkların kırılma noktaları, ekonomik ve stratejik gerekliliklerin dış politika kararlarını nasıl şekillendirdiği gibi konuları ayrıntılı biçimde analiz ederek, Türkiye’nin bu dönemde geçirdiği dış politika dönüşümünü bütünlüklü şekilde değerlendirecektir.

3.6.1. 1960 Darbesi İle Türk Dış Politikasında İdeolojik Dönüşüm

27 Mayıs 1960 sabah saat 04:36'da Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in Ankara Radyosu'ndan yaptığı "Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır" açıklaması, Adnan Menderes ve beraberindeki heyet Kütahya'ya doğru yol alırken duyulmuştur. Bu esnada Menderes'in yanında bulunan General Tahsin Yazıcı, ordunun Cumhuriyet Halk Partisi adına hareket etmediğini belirtmiş, zira Türkeş'in CHP iktidarı döneminde çeşitli zorluklarla karşılaştığını ifade etmiştir (Ahmad,Turgay, Ahmad, 2021:211).

27 Mayıs 1960 darbesi, Türkiye'de siyasi, toplumsal ve ekonomik birçok önemli sonuca yol açmıştır. Darbe sonrasında, Cemal Gürsel liderliğinde oluşturulan Milli Birlik Komitesi (MBK), ülkeyi yönetime almıştır. Gürsel, basına yaptığı açıklamalarda seçimlerin üç ay içinde yapılacağını ve askeri yönetimin geçici olduğunu vurgulamıştır. Darbe yönetimi, demokratik özgürlüklerin yeniden tesis edileceğini, basına uygulanan sansürün kaldırılacağını ve sosyal, ekonomik reformların hayata geçirileceğini ilan etmiştir. Aynı zamanda, DP bağlantılı bürokratlar görevden alındı ve devlet mekanizmasında köklü değişiklikler yapılmıştır.

Siyasi açıdan darbe, çok partili demokratik sistemin kırılğanlığını gözler önüne sermiş ve askerlerin siyasal sürece doğrudan müdahale edebileceğini göstermiştir. Demokrat Parti kadroları tasfiye edilmiş, Başbakan Adnan Menderes ve bazı bakanlar da idam edilmişti. DP'nin önde gelen isimleri ise çeşitli hapis cezaları almıştır. Bu durum, Türkiye'de askeri vesayetin güçlenmesine ve ilerleyen yıllarda benzer müdahalelerin daha rahatlıkla yapılmasına zemin hazırlamıştır.

1960 Mayıs'ında ABD'ye ait U-2 casus uçağının Sovyetler tarafından düşürülmesi, Soğuk Savaş döneminin büyük istihbarat krizlerinden biri olarak uluslararası gerilimi tırmandırmıştır. Bu gelişme, iki süper gücün rekabeti ve bu bloklar içinde konumlanmış ülkelerin dış politika tercihlerini ve ideolojik bağlılıklarını etkilemiştir. Türkiye, Norveç ve Pakistan gibi ülkelerin ABD'ye bu operasyonlarda üs sağladığının açığa çıkması, bu devletlerin Sovyetler ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Özellikle Türkiye, ABD ile askeri işbirliği çerçevesinde sağladığı üslerin Sovyetler tarafından bir tehdit olarak görülmesi nedeniyle Moskova'nın ideolojik bir cepheleşmenin parçası olarak tepkisini çekmiştir. Bu durum Türkiye'nin dış politikasında Batı yanlısı yönelimin doğrudan

bir sonucu olarak, Sovyetlerle ikili ilişkilerde ciddi bir gerilim yaratmıştır. Olayın zamanlaması da büyük önem taşımaktadır. Tam da ABD ile Sovyetler arasında belirli alanlarda yumuşama sinyalleri verilmeye başlanmışken patlak veren bu kriz, ilişkileri yeniden sertleştirmiş ve dünya siyasetinde büyük yankı uyandırmıştır. Türkiye'nin bu süreçte ABD ile olan stratejik ortaklığı nedeniyle hedef haline gelmesi, Sovyetler ile ilişkilerinde yeni bir krize yol açmış, iki blok arasındaki çekişmenin bölgesel yansımalarını daha da belirgin hale getirmiştir. Böylece U-2 krizi sadece iki süper güç arasındaki rekabeti değil, ideolojik aidiyetler doğrultusunda şekillenen dış politika yapılarının da kırılganlığını ortaya koymaktadır (Kıyanç,2018:542-544).

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler, yalnızca iç dinamiklerle değil, aynı zamanda uluslararası konjonktürle de yakından ilişkilidir. Özellikle ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki güç mücadelesi, Türkiye'nin dış politikasına ve iç siyasetinde yaşanan olaylara doğrudan etki etmiştir. Bu bağlamda, 27 Mayıs 1960 darbesi de yalnızca ülke içindeki sosyo-politik faktörlerle değil, dış aktörlerin stratejik hamleleriyle de değerlendirilmelidir (Akça ve Kıyanç,2018:543-544). NATO üyesi olarak Batı bloğunda konumlanan Türkiye, özellikle 1950'li yıllarda Demokrat Parti hükümeti döneminde, ABD ile ilişkilerini derinleştirmiştir. Bu süreçte Türkiye'nin güvenlik politikaları Batı kampının çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir. Aynı zamanda, bu dönemde iç siyasette yaşanan otoriterleşme eğilimleri ve toplumsal kutuplaşmalar, dış aktörler tarafından da dikkatle izlenmiştir.

1960 ve sonrası dönem, Türk dış politikasında ideolojinin belirleyici rol oynadığı, Soğuk Savaş'ın etkisi altında şekillenen bir dönemdir. Demokrat Parti'nin 1950'li yıllarda Batı ile kurduğu yakın ilişkiler, Türkiye'nin Sovyetlere karşı güvenlik kaygılarını gidermeye yönelik bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Bu dış yönelim, içerde özellikle askeri bürokrasi tarafından eleştirel bir yaklaşım ile izlenmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye'nin Batı ile olan bu ilişkisi, içerideki askeri ve siyasal güçlerin, özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, Batı'nın etkisi altındaki bir uydu olarak algılamalarına neden olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi, bu dışsal baskılara karşı iç politikada bir reaksiyon olarak gelişmiş ve askeri vesayetin güçlenmesine yol açmıştır. Darbenin ardında yatan gerçekler, sadece Demokrat Parti'nin iç yönetimindeki hatalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinin askeri çevreler tarafından tepki ile karşılanması ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki stratejik rolü

de önemli bir etken olmuştur. Bu dönemde dış politika, ideolojik tercihlerin de ötesine geçerek, Türkiye'nin güvenlik kaygıları ve bölgesel denge arayışları ile şekillenmiştir. Türkiye'nin ABD ile olan stratejik ortaklığı, Soğuk Savaş'ın kutuplaşan dünyasında Türkiye'nin yalnızca iç politikasını değil, dış ilişkilerini de belirleyen temel bir faktör olmuştur. Soğuk Savaş koşullarında ABD ile sürdürülen stratejik ortaklık, sadece dış politika da değil iç politikada da belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Türkiye'nin Batı bloğu içerisindeki konumu, ideolojik bağlılıktan ziyade jeopolitik çıkarlar temelinde sorgulanmıştır. Dış politika kararları, içindeki aktörlerin ideolojik tutumları ile çeliştiğinde, bu çelişkiler askeri müdahaleler olarak ortaya çıkmıştır.

3.6.2. Kıbrıs Meselesi Ve İdeolojik Dış Politikanın Sarsılması

1964 yılına kadar NATO bünyesinde genel olarak olumlu seyreden Türkiye-ABD ilişkileri, Kıbrıs meselesi nedeni ile ciddi bir krize girmiştir. Türkiye Kıbrıs'ta yaşanan olaylara askeri bir müdahale ile karşılık vermeyi planlamış ve bu doğrultuda 7 Haziran 1964 tarihinde bir harekât düzenlemeyi öngörmüştür. Ancak Türkiye, 5 Haziran'da ABD Başbakanı Lyndon B. Johnson tarafından Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderilmiş önemli bir diplomatik belge ile karşılaşmıştır. Bu diplomatik belge, Türkiye'nin müdahale kararına yönelik sert ifadeler içermekte ve tehditkâr bir üslup taşımaktadır. Mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik müdahale hakkının henüz doğmadığını belirterek, Garanti Antlaşması'nın tam olarak işletilmeden askeri harekâta geçilmeyeceği öne sürülmüştür. İlginç bir şekilde, o zamana kadar Kıbrıs meselesine doğrudan müdahil olmaktan kaçınan ABD, bu noktada hem siyasi hem de hukuki bir yorum getirerek çelişkili bir tutum sergilemiştir (Armaoğlu,2006:594). Bu gelişme, ideolojik yakınlık temelinde inşa edilen dış politika ilişkilerinin, ulusal çıkarlar çatıştığında ne denli kırılgan hale gelebildiğini ortaya koymaktadır. Türkiye açısından Batı ittifakı içinde yer almak, otomatik olarak ulusal güvenlik kaygılarına karşı destek görmeyi garanti etmemiştir. Aksine, ABD'nin çıkarları ile çatıştığında, Türkiye'nin meşru güvenlik kaygılarının baskılanabileceği görülmüştür. Bu bağlamda Johnson Mektubu, Soğuk Savaş'ın çift kutuplu yapısında, ideolojik ortaklığın egemenlik sınırlarında nasıl bir gerilime evrildiği bir örnektir. Bu kriz sonrası Türkiye'nin çok yönlü dış politika arayışı sadece ideolojik bağlılıkla değil, bununla birlikte ulusal çıkar eksenli olduğunu da ortaya koymaktadır.

Soğuk savaş boyunca Batı bloğunun bir parçası olarak konumlanan Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler, ideolojik müttefikliğe dayalı stratejik bir zeminde ilerlemiştir. Ancak Kıbrıs krizi, Türkiye ile ABD arasındaki olumlu seyreden ilişkileri kısa sürede zora sokmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki dış politikası ile ABD'nin yaklaşımı örtüşmemiş ve bu durum iki ülke arasında ciddi bir anlaşmazlığa yol açmıştır. ABD, Türkiye'nin askeri müdahale planlarına karşı çıkarak sert bir tutum sergilemiş ve diplomatik bir nota ile tepkisini ortaya koymuştur. Bu ilişkinin ideolojik bağlardan ziyade çıkar temelli bir karaktere sahiptir. Bu gelişmeler sonucunda Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ancak 1974 yılında gerçekleşebilmiştir. ABD'nin tutumu, askeri hareketin yaklaşık on yıl ertelenmesine neden olmuştur. 1974'teki Kıbrıs Barış Harekatı'nın ardından ABD, Türkiye'ye karşı silah ambargosu kararı almıştır. Türkiye ise bu ambargoya tepki olarak İncirlik Üssü'nün ABD tarafından kullanımını sınırlandırmıştır. Bu kısıtlama, diplomatik bir tepki ile kalmamıştır aynı zamanda dış politika bağımlılığına karşı bir direnç göstergesi olmuştur. ABD'nin bu süreçteki politikaları, Türkiye'nin dış politikasında belirli kısıtlamalara yol açmış ve NATO'ya duyulan güveni zedelemiştir. Türkiye, Kıbrıs krizinde NATO'nun kendisini her koşulda desteklemeyeceğini tecrübe etmiş ve bu durum ittifaka yönelik kuşku artmasına neden olmuştur. Böylece, Türkiye'nin hem ABD'ye hem de NATO'ya yönelik güven algısında ciddi bir değişim yaşanmıştır (Demir,2002:13). Bu süreçte, ideolojik temelli ittifakların pratikte ne denli esnek ve kırılabilir olduğunu ortaya koymaktadır. NATO bünyesinde yer alan Türkiye, kendi güvenlik taleplerinin ittifak tarafından karşılanmadığını görerek kurumsal bağlılığa dair kuşkularını da arttırmıştır. Böylece, Kıbrıs krizi bölgesel çatışmalar ve Türkiye'nin Batı ittifakına yönelik güven algısında bir dönüşüm yaratmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki güç dengesi içinde yer almak zorunda kalmıştır. Güvenlik ve rejim tercihleri açısından Batı bloku ile uyumlu bir çizgi izlemiştir. Batı blokunu tercih eden Türkiye, 1952'de NATO'ya üye olduktan sonra ABD ile müttefik ilişkisini güçlendirmiştir. Bu süreçte ABD ile ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişirken, Sovyetler Birliği Türkiye'ye mesafeli yaklaşarak Kıbrıs meselesinde Rumları desteklemiştir. Ancak bu ideolojik saflaşma, zamanla Türkiye'nin dış politika alanını daraltmıştır. Kıbrıs, Sovyetler için stratejik bir konumdaydı ve bu nedenle İkinci Dünya Savaşı sırasında komünist Rumların desteklenmesiyle Sovyet yanlısı bir yönetim oluşturulmaya çalışılmıştır. Türkiye ise

Kıbrıs konusunda daha aktif bir politika izlemeye başlamış, 1960'lı yıllarda ABD'den gelen baskılar karşısında dış politikasında çeşitliliğe gitmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilerini geliştirirken NATO üyeliğini de sürdürmüştür (Derman ve Kurban,2016:466). Bu bağlamda Türkiye, Batı ittifakına bağlılığını sürdürmekle birlikte Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilerini artırarak dış politikasında dengeleyici bir yaklaşım benimsemiştir. Böylece Türkiye, Soğuk Savaş'ın katı ideolojik kutuplaşması içinde, kendi ulusal çıkarlarını gözetken daha esnek bir dış politika çizgisine yönelmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin dış politikasında ideolojinin tek belirleyici olmadığını, güvenlik ve ekonomik bağımsızlık ve bölgesel istikrar arayışlarının da dış politika davranışını yönlendiren unsurlar haline geldiğini göstermiştir. Kıbrıs meselesi ise bu çok yönlü dış politika anlayışının hem nedeni hem de sonucu olmaktadır.

1964 yılında ABD Başkanı Johnson'ın Türkiye'yi Kıbrıs konusunda uyararak mektubu, Türkiye-ABD ilişkilerinde ilk ciddi kırılmayı yaratmış ve Türkiye'yi Batı Bloku dışındaki ülkelerle ilişkilerini güçlendirme yoluna itmiştir. Bu süreçte Türkiye, daha bağımsız bir dış politika benimseyerek Ortadoğu ve Doğu Bloku ile temaslarını artırmıştır. Bu dönemdeki diplomatik temaslar, Türkiye'nin dış politikasında çok yönlülüğün güçlü işaretlerini de ortaya koymaktadır. 1974'te gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı ise uluslararası alanda büyük yankı uyandırmış ve Batı ülkeleri tarafından eleştirilmiştir. Batılı devletler, Kıbrıs'ta Rumlara yönelik desteğini sürdürürken, Türkiye'ye yönelik ambargo uygulamıştır. Türkiye, bu ambargoya rağmen Kıbrıs politikasından taviz vermemiş ve bağımsız hareket edebileceğini göstermiştir. Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin dış politikasında Batı'ya bağımlılığını sorgulamasına neden olmuş ve ülkenin daha dengeli, çok yönlü bir dış politika izlemesini sağlamıştır. Sonuç olarak, Türkiye Kıbrıs meselesi sayesinde dış politikasında daha bağımsız bir çizgiye yönelmiş, ulusal çıkarlarını ön planda tutan stratejiler geliştirmiştir. Bu süreçte Kıbrıs Türkleri de Türkiye'yi bir kurtarıcı olarak görmüş ve Türkiye'nin desteğini arkasına almıştır (Derman& Kurban,2016:473-474). Türk dış politikasında, ideolojik bağlılık yerini ulusal çıkarlara dayalı, daha pragmatik dış politika anlayışına bırakmıştır. Türkiye, Batı ile kurmuş olduğu müttefik ilişkisinin mutlak bir güvence sağlamadığını deneyimlemiş böylece dış politika stratejilerini çeşitlendirme ve bağımsız hareket etme yönünde bir dönüşüm geçirmiştir. Kıbrıs Türklerinin Türkiye'yi koruyucu bir güç olarak görmesi bu dönemde Türkiye'nin bölgesel liderlik iddiasını

güçlendirmiştir. Sonuç olarak Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin dış politikasında sadece bölgesel bir kriz olarak değil, aynı zamanda ideolojik bağımlılık ile stratejik özerlik arasındaki dengeyi de tanımlamıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin çok yönlü ve çıkar odaklı bir dış politika çerçevesi geliştirmesine zemin hazırlamıştır.

3.6.3. Demirel Hükümeti ve Yeni Dış Politika Paradigmasında İdeoloji

5 Haziran 1967 tarihinde İsrail Hava Kuvvetleri'nin Mısır, Suriye ve Ürdün hava üslerini hedef alarak başlattığı saldırılar üzerine, TSK alarm durumuna geçmiştir. Aynı gün TBMM Genel Kurulu'nda düzenlenen oturumda, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, bölgede yaşanan gelişmeler hakkında bilgi verdi. Çağlayangil, yaşanan bu gerginliğin büyük çaplı çatışmalara dönüşmeden kısa sürede sona ereceği yönündeki umut vermiştir. Bu dönemde Başbakan Süleyman Demirel ise krizin başında Arap ülkelerinin liderlerine bir mesaj göndererek, Türkiye'nin bu ihtilafta Arapların yanında olduğunu ve onların davasında başarılı olmaları için destek sunmaya hazır bulunduğunu bildirmişti. Bu mesaj Türkiye'nin Ortadoğu krizinde, Arap devletleri ile dayanışma içinde olduğunu ifade etmiştir. ABD, savaş sırasında birçok Arap devletiyle diplomatik ilişkilerini kaybetmişti. Bu nedenle, İsrail yanlısı politikalarını sürdürebilmek amacıyla Türkiye üzerinden diplomatik temaslarını sürdürmek istedi. Ancak Türkiye, Arap dünyası ile ilişkilerini gözeterik bu teklifi reddetti. Hem kamuoyu hem de siyasi çevrelerde hakim görüş, eğer bir taraf tutulacaksa, bu tercihin kesinlikle Arap devletlerinden yana olması gerektiğiydi. İsrail'e yönelik olumlu bir tutum sergilenmediği gibi, gerek dini, gerekse emperyalist güçlerle iş birliği yapması gibi nedenlerle olumsuz değerlendirmelere maruz kalmıştır (Gürpınar,2008:14).

İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), 1969 yılında Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın yakılmasının ardından, İslam dünyasının ortak tavır koymak amacı ile düzenlenen Rabat Zirvesi'nde temelleri atılan uluslararası bir örgüttür. Türkiye, bu dönemde laik devlet yapısını koruma kaygısı ile konferansa katılım konusunda temkinli bir yaklaşım benimsemiştir. Çünkü bu dönemde din temelli bir dayanışma olmanın yanısıra ideolojik ve diplomatik bir sınav niteliği taşımıştır. Soğuk Savaş bağlamında Batı bloğu ile uyumlu bir çizgi izleyen Türkiye, iç politikada ise 1961 Anayasası sonrası laiklik ilkesini temel bir devlet politikası olarak korumaya devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu vurgulayarak,

doğrudan bir İslami organizasyona katılmanın uygun olmayacağını belirtmiş; ancak hükümetin bu konuda yetkili olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklama, asker kökenli bürokratik elitin laiklik konusunda hassasiyetini sürdürdüğünü ve dış politika kararlarının iç siyasal rejimin temel ilkeleri ile uyumlu olmasını önlediğini göstermektedir. Öte yandan daha pragmatik bir dış politika yaklaşımı benimseyen Başbakan Süleyman Demirel ise toplantının dini değil, siyasi bir nitelik taşıdığını belirterek Türkiye'nin dış politika menfaatleri doğrultusunda gözlemci statüsünde katılım sağlanacağı açıklanmıştır. Rabat'taki zirvede, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi yönünde kararlar alınırken, İslam ülkelerinin dışişleri bakanlarının düzenli toplanmasını sağlayacak bir Daimi Sekreterlik kurulması kararlaştırılmıştır. Türkiye, konferansın genel kararlarına, özellikle Birleşmiş Milletler kararı ile uyumlu olanlarına destek veriş, ancak İsrail ile diplomatik ilişkileri kesme yönündeki önerilere katılmamıştır. Bu durum, Türkiye'nin Arap dünyasında Batı ekseninde hareket eden bir ülke olarak görülmesine neden olmuş, özellikle Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) gibi Batı yanlısı ittifaklara üye olması nedeni ile eleştirilere maruz kalmıştır (Oran,2001:792-793).

Türkiye, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma hedefi doğrultusunda kurulmuş ve bu amaç, iç ve dış politikanın temelini oluşturmuştur. Modernleşme süreci Batı ile yakın ilişkileri gerektirmiş, bu durum dış politikaya da yansımıştır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye, güvenlik kaygıları ve ulusal çıkarları doğrultusunda Batı Bloku'nda yer almıştır. Ancak 1960'lardan itibaren özellikle Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin dış politikasında değişimlere neden olmuş ve ABD ile ilişkilerini daha iyi değerlendirmesine imkân tanımıştır. Bu süreçte Türkiye, Batı'ya bağlılığını korumakla birlikte, kültürel ve tarihsel bağlara dayanarak İslam dünyasıyla da yakınlaşma eğilimi göstermiştir. Dini ve kültürel benzerlikleri yumuşak güç unsuru olarak kullanarak İslam ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Ancak Soğuk Savaş koşullarında, Türkiye'nin İslam dünyasıyla kurduğu ilişkiler daha çok yüzeysel ve konjonktürel bir düzeyde kalmıştır (Gülbay,2019:186).

Arap-İsrail Savaşı ve İKÖ süreci, Türkiye'nin dış politikasında ideolojik temeller ve pragmatik çıkarlar arasında bir denge kurma arayışını yansıtmaktadır. Laiklik ve Batıcılık, Türkiye'nin dış politikasının temel ideolojik eksenleri olmaya devam ederken, İslam dünyası ile ilişkilerde zaman zaman dini-kültürel dayanışma

söylemi öne çıkarılmıştır. Bu durum, Türk dış politikasının Soğuk Savaş döneminde ideolojik olarak ikili bir karakter taşıdığını ve iç politika dinamikleriyle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir. Türkiye, bu dönemde ne tam anlamıyla İslamcı bir dış politika izlemiş ne de ideolojik kayıtlardan tümüyle arınmış bir realizm sergilemiştir. Aksine, iç ve dış faktörlerin etkisiyle şekillenen karma bir dış politika çizgisi benimsemiştir.

3.6.4. 12 Mart 1971 ve ABD Eksenine İdeolojik Dönüş

12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları, emir-komuta zinciri içinde hareket ederek, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne verilen Cumhuriyeti koruma ve kollama yetkisini gerekçe göstererek Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis Başkanlığı'na bir muhtıra sundu. Bu muhtırada, Parlamento ve hükümetin ülkeyi kaos ve iç çatışmalara sürüklediği öne sürülerek, anayasanın öngördüğü reformları hayata geçirecek, partiler üstü bir hükümetin kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Aksi takdirde, ordunun yönetime doğrudan müdahale edeceği uyarısında bulunulmuştur (Keskin,2020:793). 12 Mart'ta gerçekleşen bu muhtıra, sadece Adalet Partisi'ni (AP) değil, pek çok siyasi aktörü etkilemiştir. 1973'e kadar süren ara rejim dönemi, bu etkinin en belirgin şekilde hissedildiği süreç olmuştur. İsmet İnönü, Muhtıraya destek vererek askerlerin kuracağı hükümete bakan vermeyi kabul ederken, Bülent Ecevit buna karşı çıkmıştır. Bu görüş ayrılığı CHP içinde bir bölünmeye yol açmıştır. Ecevit, genel sekreterlik görevinden istifa etti ve 1972'de yapılan olağanüstü kurultayda İnönü'yü geride bırakarak CHP genel başkanı olmuştur. Böylece, 12 Mart muhtırası, dolaylı olarak İnönü'nün siyasi sahneden çekilmesine neden olmuştur. 1973 yılında, askerlerin Genelkurmay Başkanı Faruk Güler'i Cumhurbaşkanı yapma girişimi, siyasi liderler tarafından engellenmiştir. 14 Ekim 1973 seçimlerinden birinci çıkan CHP, Milli Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon kurarak ara rejimin son bulmasını sağlamıştır (Ertem, 2018:671).

12 Mart 1971 Muhtırası, bir askeri müdahale olmanın ötesinde, Türkiye'de ideolojilerin devlet aygıtı ve siyaset üzerindeki etkisini görünür kılan bir kırılma noktası olmuştur. Bu dönemde ideoloji, siyasal aktörlerin pozisyonlarını belirleyen temel eksen haline gelmiştir. Özellikle CHP içinde yaşanan dönüşüm, sol değerlerin kurumsal temsilini güçlendirmiştir. Askeri vesayet, kendisini ideolojiler üstü bir konuma yerleştirmiştir. Fakat müdahalenin yarattığı siyasal iklim, farklı ideolojik

eğilimlerin yeniden tanımlanmasına ve partilerin kendi kimliklerini netleştirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla 12 Mart süreci, ideolojinin iç politikada yalnızca söylemsel değil, yapısal bir güç olarak nasıl etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin demokratikleşme mücadelesinde ideolojik çatışmaların yön verici rolünü göstermiştir.

3.6.5. İdeo-Politik Bir Ürün Olarak Haşhaş

1971-1973 yılları arasında Türkiye'nin dış ilişkilerinde en dikkat çeken konulardan biri, haşhaş üretimi nedeniyle ABD ile yaşanan diplomatik anlaşmazlıktı. Haşhaş, özellikle Afyon başta olmak üzere birçok Türk çiftçisi için önemli bir gelir kaynağıydı ve tıbbi amaçlı ağrı kesicilerin üretiminde kullanılıyordu. Ancak Nixon yönetimi, ABD'de artan uyuşturucu bağımlılığı karşısında endişeli bir tutum sergileyerek, yasa dışı ticareti önlemek amacıyla Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanmasını talep etti. Oysa Türkiye açısından haşhaş yalnızca bir tarım ürünü olarak değil, özellikle Anadolu'nun bazı bölgelerinde geçim kaynağı ve yasal, kontrollü biçimde tıbbi sektör içinde üretiliyordu (Hale,2003:140).

Başbakan Süleyman Demirel, haşhaş ekimi konusunda ABD'den gelen baskılar karşısında temkinli bir tutum benimsenmiş, özellikle haşhaş ekiminin yoğun olduğu ve Adalet Partisi'nin güçlü destek aldığı bölgeleri dikkate alarak kararlar almıştır. 22 Haziran 1970'te Bakanlar Kurulu kararı ile haşhaş ekimi bazı bölgelerde sınırlandırılmış, bazı illerde tamamen yasaklanmıştır. Tüm bu sınırlamalara rağmen 1971 yılında afyon üretiminde dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), 1970'te 63 ton afyon satın almışken, 1971'de bu miktar 149 tona yükselmiştir. Haşhaş ekim alanlarının azalmış olmasına rağmen üretimin artması, Türkiye aleyhine yapılan kaçakçılık iddialarını güçlendirmiştir. Ancak bu artışın temel nedeni, 1972'de yasaklamanın tamamen yürürlüğe gireceğinin ilan edilmesi ve üreticilere verilecek tazminatın belirlenmesinde TMO'ya teslim edilen ürün miktarının esas alınacağına duyurulması olmuştur. Bu açıklamalar, radyo yayınları aracılığıyla çiftçilere sık sık iletilmiştir ve üreticilerin son kez ürün teslim etmek üzere harekete geçmesine yol açmıştır (Tekin & Dokuyan,2022:52-53).

1971'de Nihat Erim'in liderliğindeki partiler üstü hükümet, Batı ittifakı ile uyumu önceleyen ve güvenlik eksenli bir dış politika çizgisi izlemiştir. ABD ile

ilişkilerde sorun yaşanmaması için, 1972 sonbaharından itibaren haşhaş üretimini tamamen durdurmayı kabul etti(Hale,2003:140). Nihat Erim ve ABD Başkanı Richard Nixon komuoyu açıklamalarında haşhaş kaçakçılığının ülkeyi zor durumda bıraktığını ve haşhaş yasağının Türkiye'nin prestiji için gerekli olduğunu belirtti. Nixon ise Türkiye'nin bu karar ile örnek olduğunu ve ABD'nin teknik ve ekonomik destek sağlayacağını açıkladı. Nihat Erim, yasağın temel amacının ABD'deki uyuşturucu krizine karşı insani bir sorumluluk üstlenmek olduğunu ve bu kararla Türkiye'nin hem ekonomik destek alacağını hem de uluslararası saygınlık kazanacağını düşündüğünü ifade etmiştir. Ayrıca, haşhaş üretiminin zaten dört ile kadar sınırlandırıldığını ve bu illerin ekonomik olarak geri kaldığını, modern tarım sistemleri ile kalkındırılmalarının mümkün olduğunu vurguladı. ABD ile ilişkilerin bu vesileyle iyileştiğini, yardım ve işbirliği olanaklarının arttığını belirtti (Yıldız,2021:62).

14 Ekim 1973'de yapılan seçimlere sekiz siyasi parti katılmıştır. En çok oyu alan parti %33,3 ile 185 milletvekili çıkaran CHP olmuştur. Onu %29,8 oy ile 149 milletvekili kazanan Adalet Partisi (AP) izlemiştir (Kaynar & Kalkan,2022:71).

11 Ocak 1974'te Bülent Ecevit, hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı'dan aldı ve *“temelde İslamcı nitelikleri ağır basan bir parti hüviyetinde”* olan *“parti ideolojisini ‘Milli Görüş’ adı altında doktrine eden”* MSP ile görüş birliğine varmıştır. 1973 seçim bildirgesinde CHP, "ulusal güvenlik ve dış politika" başlığı altında benimsedikleri dış politika anlayışını açıklamıştır. *“Bütün uluslararası ilişkilerde ve uygulamalarda olduğu gibi, içinde bulunduğumuz ortak savunma örgütlerinde de eşitlik, ulusal bağımsızlık ve barışçılık ilkelerine titizlikle uyulmalıdır”* ifadelerine yer verilmiştir (CHP Seçim Bildirisi,1973:219) .

CHP'nin 1973 seçim bildirgesinde bahsetmiş olduğu “eşitlik, ulusal bağımsızlık ve barışçılık” vurgusu Bülent Ecevit'in liderliğinde partinin dış politikada sol-milliyetçi ve anti-empyralist çizgisinin yansıması olmuştur. Türkiye'nin dış politikada kendi çıkarlarını öncelemesi gerektiğini ve dış baskılara karşı bağımsız hareket etmesini gerektiği anlaşılmaktadır. MSP ile ortak görüşe dayanan “Milli Görüş” doktrini ile Batı karşıtı, İslam dünyasına yakınlığı vurgulamıştır. Bu dönemde izlenen dış politika, pragmatik ve Batı yanlısı tutumun, ekonomik ve toplumsal gerçeklerle ne kadar uyumsuz olabileceğini göstermiştir. Bu karar, halk arasında büyük tepki topladı çünkü meşru ve ekonomik açıdan önemli bir üretim alanının feda

edildiği düşünülüyordu. Ancak ideolojik yaklaşım farkı, CHP'nin göreve gelmesi ile dış politikada belirginleşmiştir. Bülent Ecevit, ulusal egemenlik ve ekonomik bağımsızlık ilkelerini öne çıkaran bir dış politika anlayışı benimsemiştir.

1973 seçim beyannamesinde “Ekonomik Düzen” başlığı altında “bölgeler arasında sosyal adalet” ifadelerine yer vermektedir. CHP iktidarlığı ile birlikte haşhaş meselesini farklı bir noktaya farklı bir noktaya taşımıştır. Bu çerçevede CHP'nin görüşü; Türkiye’de dış baskılar sonucu haşhaş ekimi ve afyon üretiminin yasaklanması üzerine, bu karardan olumsuz etkilenen ve geçimini büyük ölçüde haşhaş ile bu üründen elde edilen yan gelirlerle sağlayan dar gelirli köylüler için verilen tazminat oldukça yetersiz kalmıştır. Mevcut imkânlar bile, haşhaş ekiminden mahrum kalan köylülerin yaşadığı ağır ekonomik sıkıntıları hafifletmeye yetmemiştir. CHP, iktidara geldiğinde uluslararası hassasiyetleri göz önünde bulundurarak etkili bir denetim sistemi çerçevesinde haşhaş ekimini yeniden düzenlemeyi ve bu alana bağlı sanayi tesislerinin kurulmasını hedefleyecek; ayrıca haşhaş ekiminin yasaklandığı bölgelerde yaşayan halkın kalkınması için özel planlama çalışmaları yürütecektir (CHP Seçim Bildirisi,1973:44) .

MSP ise seçim beyannamesinde “müstakil, şahsiyetli ve müştakâr” bir dış politika uygulamayı vadederken tarım politikasının unsurlarından birini de *“çiftçimizin mahsulünü değer pahasına satmasını engelleyen şartları [ortadan] kaldırmak”* olarak belirtmiştir (MSP Seçim Beyannamesi,1973:83).

Muhalefet partisi olarak Adalet Partisi, dış politika yaklaşımını Türkiye'nin dış güvenliğinin sağlanması ve uluslararası ilişkilerin karşılıklı çıkar dengesi çerçevesinde geliştirilmesi şeklinde tanımlamıştır. Tarım politikası ise, Türk köylüsünün ekonomik olarak güçlendirilmesini ve onu rejimin temel dayanaklarından biri haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, köylüye yeni gelir kaynakları kazandırmak, alım gücünü artırmak ve onu ekonomik yönden bağımsız bir birey haline getirmek temel hedef olarak benimsenmiştir. Parti beyannamesinde ayrıca, köylünün gelirini kısa sürede iki katına çıkarmak, çiftçi kazançlarını çeşitlendirmek, artırmak ve bu gelirleri istikrarlı hale getirmek gibi hedefler de ön plana çıkarılmıştır (AP Seçim Beyannamesi,1973).

12 Mart döneminden sonra, ABD'nin baskılarıyla uygulamaya konulan haşhaş ekim yasağı, Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümetinin çabaları sonucunda kaldırılmıştır. Bu karar, hem ilgili bölgelerin hem de genel olarak Türkiye ekonomisinin canlanmasına katkı sağlamıştır. Haşhaş ekiminin yeniden başlamasıyla birlikte, afyon kaçakçılığına karşı etkin önlemler alınmış ve bu alanda ciddi bir mücadele yürütülmüştür. Dışişleri Bakanı da bu süreçte aktif rol üstlenmiş, ulusal çıkarları zedelemeyecek dengeli bir dış politika izlemiştir. Ecevit hükümeti, haşhaş meselesinde ülke menfaatini ön planda tutarken, diğer devletlerle olan ilişkileri de gözeterik diplomatik bir denge kurmuştur. Bu bağlamda, Türk Dışişleri Bakanı'nın ABD Kongresi üyeleriyle bir bakan kimliğinden çok bir milletvekili olarak temas kurması, ulusal egemenliğe verilen önemin bir göstergesi olmuştur. Aynı zamanda Ecevit'in süreç boyunca yaptığı açıklamalarda bağımsız, insan odaklı ve ilkeli bir yaklaşım sergilediği açıkça görülmüştür (Ünal, 2022:96).

1960-1980 dönemi, Türkiye'nin hem iç politikası hem de dış ilişkileri açısından önemli bir dönüşüm sürecini yansıtmaktadır. Soğuk Savaş'ın etkisi altındaki bu dönemde, ideolojik eğilimler, Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren başlıca faktörlerden biri olmuştur. Hem iç siyasetteki gelişmeler hem de uluslararası konjonktür, Türkiye'nin stratejik tercihlerinde önemli rol oynamıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi, sadece Demokrat Parti'nin yönetimindeki hataların değil, aynı zamanda Türkiye'nin Batı ile olan yakın ilişkilerinin, özellikle de ABD ile olan stratejik ortaklığının, askeri çevreler tarafından olumsuz bir şekilde algılanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1960'lı yıllarda Kıbrıs'ta ABD'nin Türkiye'nin müdahale planlarına karşı sert bir tutum takınması, Türkiye'nin hem NATO'ya hem de Batı dünyasına olan güvenini sarsmış ve sonuç olarak Türkiye'nin dış politikasında daha fazla çeşitliliğe gitmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de güçlendirmiş ve Batı'dan gelen ekonomik yardımların azalması ile Sovyetler'den mali ve teknik destek alma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda, dış politika yapım sürecinde ideolojik bağımlılıktan çok, daha esnek, çok yönlü ve çıkar temelli bir yaklaşımın ön plana çıkmasına neden olmuştur. Dış politikadaki bu değişim, Türkiye'nin iç politikasında da yansımalarını bulmuş; askeri vesayet, devletin işleyişine ve yönetim anlayışına etki etmiş, 12 Mart 1971 Muhtırası gibi askeri müdahalelerle devam

etmiştir. Bu dönemde, iç siyasi ilişkilerdeki gerilimler de artmış; CHP içindeki bölünmeler, ülkedeki ideolojik kutuplaşmalarla paralel olarak daha da belirginleşmiştir. Türkiye, siyasi istikrarını sağlamak adına, ekonomik, sosyal ve politik reformlarla yapısal değişiklikler gerçekleştirmeye çalışırken, dış politika stratejilerini de sürekli olarak yeniden şekillendirmiştir.

3.6.6 Ecevit Dönemi ve Dış Politikada İdeoloji

1965-1971 döneminde Adalet Partisi iktidarında Süleyman Demirel, küresel vizyonu kapsayan bir dış politika yürütmüş, ancak hükümet ortağı MSP nedeni ile Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğu üyeliğine dair gerekli adımları atmamıştır. Dış politikada yaşanan bazı krizler dışında yetkiyi Dışişleri Bakanlığı'na bırakarak, iç kamuoyu tepkisini azaltmaya çalışmıştır. Soğuk Savaş'ın etkileri ile şekillenen Türkiye'nin dış politikası, NATO üyeliğine ivme kazanmış, iç politik gelişmeler dış politika kararlarını da etkilemiştir. 1973 seçimlerinde CHP Genel Başkanı olarak meclise giren Bülent Ecevit, 1974'te güvenoyu alarak başbakan olmuştur. 1974-1979 yılları arasında aralıklı olarak iktidarda kalmıştır. Ecevit'in dış politikası, bağımsızlık ve anti-emperyalizm vurgusu ile şekillenmiştir ve Kıbrıs Barış Harekâtı bu çizginin önemli bir göstergesi olmuştur. Ecevit, ideolojik nedenler ile hareket etmekten uzak durarak Türkiye'nin çıkarlarını ön planda tutmuştur ve dış politikada pragmatizmi benimsemiştir. Haşhaş ekimi, ekonomik krizler gibi dış politika olaylarında dengeli ve yapıcı bir tutum izlemiştir (Yıldırım,2022:69).

15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta gerçekleşen darbenin ardından, Türkiye'nin müdahalesi giderek olası hale gelse de uluslararası kamuoyu, Türkiye'nin harekâttan vazgeçeceğini düşünmekteydi. Ancak, Başbakan Bülent Ecevit'in Londra'dan dönüşünden kısa bir süre sonra TBMM toplandı. Türk hükümeti, müdahaleyi uluslararası antlaşmalardan doğan bir hak olarak değerlendirdiği için harekât için meclisten önceden yetki alınmadı; bu durum geçmişte, 1964'te İnönü döneminde de benzer şekilde yaşanmıştı. Bülent Ecevit, radyodan yaptığı açıklama ile Türkiye'nin yalnız Türkler için değil, Rumlar için de adaya barış getirmek amacı ile müdahalede bulunduğunu duyurdu. Harekâtın gerekçesi, Kıbrıs'ta gerçekleşen darbeyle oluşan fiili ve hukuk dışı durumu ortadan kaldırmak olarak açıklandı. Ecevit, bu kararı alırken hem iç hem dış kamuoyuna karşı sorumluluk taşıdığını, savaşın önlenmesi için beş gün boyunca diplomasiyi zorladığını ifade etmiştir. Müdahalenin, barışçıl

yöntemlerin tükenmesinden sonra ve zorunluluk sonucu gerçekleştiğini vurgulamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yalnızca mecbur kaldığında karşılık verdiğini, sivil halkı koruma konusunda da hassas davrandığını belirtmiştir. Rumlara yönelik mesajlarında ise geçmişteki düşmanlıkların unutulması ve birlikte özgür bir Kıbrıs inşa edilmesi çağrısında bulunmuştur (Ediş,2018:82-83).

Kıbrıs Barış Harekâtı, bir askeri müdahalenin ötesinde dönemin siyasi ve ideolojik koşulları ile şekillenmiş bir dış politika olayıdır. Kıbrıs için söylem çerçevesi demokrasiyi savunma, ulusal egemenliği koruma ve insan haklarına koruma gibi değerler ile örülmüştür. Bu yönü ile Türkiye, askeri müdahaleyi uluslararası hukuka dayandırırken, iç politikada toplumun farklı kesimlerini ortak bir ideolojik zeminde buluşturmaya çalışmıştır. Ecevit'in liderliğinde gerçekleştirilen bu operasyon, Türkiye tarihinin hem siyasi hem de ideolojik açıdan belirleyici bir dönüm noktasıdır.

3.7. Post-Darbe Düzeninde Dış Politika: 1980–2000 Yılları Arasında İdeolojik Yönelimler Ve Siyasal Değişim

1980–2000 dönemi, Türkiye'nin dış politikasında ideolojik yönelimlerin iç siyasal değişimlerle birlikte yeniden tanımlandığı, çok boyutlu ve dinamik bir süreçtir. 12 Eylül 1980 darbesiyle kurulan otoriter düzen, Batı ile daha uyumlu bir çizgi izlemeye çalışırken, içeride ideolojik kutuplaşmaları bastıran bir güvenlikçi yaklaşım benimsemiştir. Bu dönemde dış politika, askeri yönetimin anti-komünist çizgisiyle Batı'ya daha sıkı entegre olmuş, ancak aynı zamanda yeni ekonomik açılımların da zeminini hazırlamıştır.

Turgut Özal ile birlikte ideolojik yaklaşımlara pragmatizm ve ekonomik çıkar odaklılık eşlik etmiştir. Batı ile entegrasyon sürerken, İslam dünyası ve Orta Asya ile kültürel bağlara dayalı ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye, Orta Asya'da “Türk Dünyası” vizyonu üzerinden ideolojik açılımlar hedeflemiş; ancak bu söylem çoğu zaman somut sonuçlar doğurmamıştır.

1990'lı yıllarda Refah Partisi'nin iktidara gelişiyle İslamcı tonlar dış politikada daha görünür olmuştur. Ancak Avrupa Birliği ile başlayan adaylık süreci, Türkiye'nin Batılı normlara olan bağlılığını yeniden vurgulamıştır. Böylece bu dönemde dış

politika, Batıcılık, İslamcılık ve milliyetçilik arasında gidip gelen çok boyutlu bir ideolojik hat üzerinde ilerlemiştir.

3.7.1. 12 Eylül Darbesinin ideolojik kökenleri

Ülkede uzun süredir devam eden siyasi istikrarsızlık, ekonomik kriz ve artan şiddet olayları nedeni ile 12 Eylül 1980 tarihinde, Türkiye’de bir askeri darbe gerçekleşmiştir. 12 Eylül 1980 sabahı saat 04.30’da, ordu yönetimi adına yapılan ilk açıklamada, devlet kurumlarının işlemez hale geldiği gerekçesiyle yönetime el konulduğu duyurulmuştur. Bu darbe, Türkiye’nin iç siyasi düzenini sert bir şekilde yeniden biçimlendirirken dış politika ekseninde de belirgin ideolojik yansımaları olmuştur. Darbenin ardından uygulamaya konulan sıkı tedbirler, Türkiye’nin Batı dünyası ile olan ideolojik uyumunu pekiştirmeyi ve içerdeki aşırılıklardan arındırılmış bir toplumsal yapı kurmak amaçlanmıştır. Bu bildiride, parlamentonun feshedildiği, bakanlar kurulunun görevine son verildiği ve milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığı belirtilmiştir. Hemen ardından, tüm siyasi partiler ile sosyalist DISK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve aşırı sağcı MISK (Yeniden Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) sendika konfederasyonlarının faaliyetleri durdurulurken, parti liderlerinden Alparslan Türkeş haricindekiler gözaltına alındı; Türkeş ise iki gün sonra teslim olmuştur. 12 Eylül 1980 darbesiyle ordu yönetime el koyarak parlamentoyu feshetmiş, siyasi partileri kapatmış ve belediye yönetimlerini görevden almıştır. Tüm yetki, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren liderliğindeki Milli Güvenlik Konseyi’ne geçmiştir. Sivil siyaset tamamen devre dışı bırakılırken, basın, sendikalar ve sivil toplum üzerinde ağır baskılar uygulanmıştır. Siyasi tartışmalar yasaklanmış, eski parti arşivleri imha edilmiş ve geçmişle köklü bir kopuş hedeflenmiştir. Darbe sonrası süreçte, askeri yönetim siyasal düzeni yeniden şekillendirdi ve eski siyasetçileri tasfiye etmeye çalışmıştır (Zürcher,2018:319-320). Bu dönemde, Türkiye’nin dış politikasında ideolojik yönelim daha belirgin hale gelmiş, anti-komünist duruş, iç güvenlik ile birlikte uluslararası ittifak sistemine katılım açısından da temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Askeri yönetim, Batı değerlerine biçimsel düzeyde bağlılık göstererek, iç politikalarda baskıcı bir düzen kurarken, dış politika da ideolojik uyumu sürdürmeye çalışmıştır.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin nedenlerini değerlendirirken, iç faktörlerin yanı sıra uluslararası gelişmelerin de belirleyici olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu

dönemde ideolojik kutuplaşma hem iç politikada hem de dış politikada yönlendirici unsurlar olarak çıkmıştır. Üç yıl süren askeri yönetimin ardından, 1983'te iktidara gelen ve darbenin sivil yüzü olarak görülen Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) hükümetleri, iç politikada *"kontrollü ılımlı İslam"* anlayışının yayılmasına zemin hazırlarken, dış politikada Türkiye'yi Avrupa'dan uzaklaştırarak ABD ile daha sıkı bir ilişkiye yönlendirilmiştir. Bu süreçte Türkiye, 1950'lerde olduğu gibi Orta Doğu'da daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Ancak 1980'lerdeki temel fark, 1983 sonrası Özal'ın ekonomi odaklı yaklaşımıyla birlikte ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine verilen önemin artması olmuştur. Türkiye'nin uyguladığı ekonomik reformlar, Irak ve Suudi Arabistan gibi petrol zengini Arap ülkeleriyle iş birliğinin genişletilmesini gerektirmiştir. Özal'ın Arap dünyasına bakışı daha girişimci, pragmatik ve sonuç odaklı olmuştur. Türkiye'de geleneksel yönetim anlayışından farklı olarak, toplumun kültürel dinamiklerini dikkate alan bir yaklaşım sergilemiştir. Arap ülkeleriyle ilişkilerin karşılıklı çıkar temelinde yürütülmesi gerektiğini öngören Özal, bu doğrultuda dış politikayı şahsi inisiyatifiyle yönlendirme eğiliminde olmuştur. Özal'ın şahsi vizyonu, seküler devlet yapısıyla dinî değerleri bir arada tutmaya çalışan bir anlayışla, dış politikada kimlik temelli ama pragmatik bir çizginin oluşmasına katkı sağlamıştır. Böylece Türkiye'nin dış politika tercihleri, sadece güvenlik ve ekonomi gibi geleneksel parametrelerle değil, ideolojik yönelimler ve kimlik kurguları üzerinden de şekillenmiştir (Bostancı,2016:655). Özal dönemi, Türk-İslam sentezi düşüncesinin daha belirgin hale geldiği bir süreçtir. Özal, milliyetçilikle birlikte İslam'ın önemini vurgulamış, bu yaklaşımıyla İslamcıları devletle, yani resmi ideolojiyle uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu çaba, belirli bir ölçüde başarılı olmuştur.

1980'li yılların ilk yarısında, Türkiye'nin dış politikası, özellikle süper güçlerle ilişkiler açısından, Batı ittifakıyla yeniden yakınlaşma dönemine girdi. Bu yakınlaşma Türkiye'nin güvenlik eksenli bir tercih ve ideolojik bir yönelimdir. Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerilimler azalmaya başladı, Türkiye'nin NATO içindeki rolüyle ilgili tartışmalar duruldu ve Türk-Sovyet ilişkilerinde eski şüpheler yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Batı ittifakıyla yakınlaşmanın uluslararası ve ulusal pek çok nedeni olmuştur. 1970'lerin sonlarına doğru, küresel gelişmeler süper güçler arasındaki gerginlikleri arttırmış ve Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini güçlendirmiştir. Liberal demokratik değerler üzerinden şekillenen Batı Bloğu ile

otoriter- sosyalist ideoloji ile hareket eden Sovyetler Birliği arasındaki m¼cadele Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşması, kendi siyasal rejimini ve toplumsal yapısını Batı'nın ideolojik bir parçası haline getirmiştir. 1979'daki İran Devrimi, Türkiye'yi Batı'nın kuzeydeki tek m¼tfeiki haline getirmiştir. Sovyetler'in Orta Doğu'ya ilerlemesinin önünde bir engel olarak Türkiye'nin stratejik önemini artırmıştır. 1979'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, bölgedeki güvenlik kaygılarını derinleştirmiştir. Amerikan politikacıları, özellikle Jimmy Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski, Türkiye'nin doğusunda gelişebilecek krizlerin büyük önem taşıdığını vurgulamıştır. O dönemde, İran'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesi ya da içeriden kontrol edilmesi, büyük bir olasılık olarak gör¼lm¼ştür. Bu bağlamda, Türkiye'nin iç politikasındaki değişiklikler, küresel gelişmelerin etkilerini bir ölç¼de gecikmeli olarak takip etmiştir, ancak yine de dış politikanın yönünü değiştirmede önemli bir rol oynamıştır (Hale,2003:149).

3.7.2. Özal Liberalizmi ve Batıya Entegrasyon Politikaları

1970'lerden itibaren liberalizm, aile, din ve gelenek gibi değerleri ön plana çıkaran muhafazakâr düşünceyle sentezleyerek liberal-muhafazakârlık anlayışı ile yeniden gündeme gelmiştir. Liberalizmin sınırlı devlet ve piyasa ekonomisi anlayışı ile muhafazakârlığın toplumsal istikrara verdiği önem birleşerek yeni bir siyasal ve ekonomik yönelim oluşturmuştur. Bu düşünce, 1970'lerin sonunda ABD'de Reagan, İngiltere'de ise Thatcher liderliğinde uygulanmaya başlanmış ve neo-liberal politikalar hayata geçirilmiştir. Türkiye de bu sürecin dışında kalmamış ve 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı ile benzer politikaları benimsemeye başlamıştır (Uluç,2014:108). 24 Ocak Kararları, 1970'li yıllarda giderek belirginleşen neo-liberal politikaların bir yansıması olarak ortaya çıkmış ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası tarafından borç krizi yaşayan az gelişmiş ülkelere sunulan istikrar ve yapısal uyum programlarının bir örneğini teşkil etmiştir.

Bu doğrultuda ilk adımı Turgut Özal, hem ekonomi hem de siyaset alanında liberal yaklaşımları benimsemiş ve 24 Ocak kararları çerçevesinde atmıştır. 1983'te iktidara geldikten sonra da bu politikaları daha da güçlendirmiştir. Turgut Özal'ın iç politika ve dış politika açısından yönelimleri ideolojik bir dönüşümü yansıtmaktadır. Devletçi anlayışa karşı çıkarak liberal düşünceyi savunmasına rağmen, bu kavramı doğrudan kullanmaktan kaçınmıştır. Bunun yerine, Serbest piyasa ekonomisi,

teşebbüs özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ve anayasal demokrasi gibi kavramlara ağırlık vermiştir. Özal'ın serbest piyasa ekonomisini esas alan politikaları, Batı dünyası ile daha bütün bir Türkiye hedefinin göstergesi olmuştur. Özal, liberal ekonomi politikalarıyla devletin ekonomideki rolünü azaltmayı, bireyin hak ve özgürlüklerini ise daha güçlü bir hukuki temele oturtmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, devleti toplumsal düzenin üzerinde bir otorite olarak görmek yerine, topluma hizmet eden bir araç haline getirmeye çalışmıştır. Uyguladığı politikaların, Türkiye'nin mevcut koşullarına uygun bir serbest piyasa ekonomisi oluşturmayı hedeflediğini dile getiren Özal, bu doğrultuda müdahaleci ekonomi anlayışını modern bir piyasa ekonomisine dönüştürme çabası içinde olmuştur (Tatlısı,2017:60). Dış politikanın ideolojik çerçevesi sadece güvenlik müttefiki olarak değil, siyasal değerler ve ekonomik açıdan da Batı'nın bir parçası haline getirmiştir.

1980 darbesinin ardından, Bülent Ulusu Hükümeti ile birlikte ABD ve NATO ile ilişkileri düzeltmek amacı ile Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nı (SEİA) onaylanmış ve ekonomik işbirliğini artırma yoluna gitmiştir. Bu adımlar sonucunda ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardım, 1981'de 350 milyon dolar iken 1985'e kadar 900 milyon dolara yükselmiştir. Bu dönemde Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'da Sovyet etkisini sınırlandırmak amacı ile kurmak istediği Çevik Kuvvet (Rapid Deployment Force) projesine dahil olma konusunda isteksiz davranmıştır. Burada ideolojinin mutlak belirleyici olmadığını, jeopolitik kaygılar ile birlikte esnekliğe de yer verildiğini göstermektedir. Türkiye bu noktada, Batı ile ideolojik uyum içinde olmakla birlikte, bölgesel hassasiyetlerini koruma konusunda dikkatli davranmıştır. Türkiye, bölge ülkeleriyle kurduğu iyi ilişkileri koruma amacındaydı ve bu nedenle projeye destek vermemiştir (Dokuyan ve Narbahçe,2018:2906-2907). Türkiye'nin Batı ile yeniden bütünleşme süreci, sadece ekonomik çıkarların veya güvenlik ihtiyaçlarının sonucu değildir. Darbe sonrası şekillenen anti- komünist, otoriter ama batıya yakın ideolojik çerçevenin yansıması olmaktadır.

Bu dönemin ideolojik açıdan en önemli sonucu, Türkiye'nin Batı Bloku içindeki konumunu korurken, zaman zaman ABD'nin baskılarına karşı direnç gösterebilmesidir. Ancak, ekonomik bağımlılık ve askeri işbirliği mekanizmaları, Türkiye'nin tamamen bağımsız bir politika izlemesini zorlaştırmıştır. 1980 askeri darbesi sonrası iktidara gelen yönetimlerin ABD ile ilişkileri düzeltme çabaları,

Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünyasında Batı ittifakı içindeki yerini muhafaza ettiğini göstermektedir. Ancak, bu süreçte Türkiye'nin kendi çıkarlarını Batı'nın talepleri karşısında koruyabilme kapasitesi, liderlerin politik duruşuna ve iç siyasi dinamiklere bağlı olarak değişmiştir.

Askeri yönetim, Türkiye'nin geleneksel Batı yanlısı dış politika çizgisini sürdürmeyi amaçlamış, bu doğrultuda Avrupa ile ilişkilerin devam edeceğini vurgulamıştır. Darbenin gerekçelerinden biri de Batı ile bağları sorgulayan siyasi hareketlerin güç kazanması olmuştur. Ordu, Kemalist mirası sahiplenilen bir yapı olarak dış politikada istikrarı korumayı doğal bir sorumluluk olarak görmüştür. Ayrıca, Avrupa nezdinde meşruiyet kazanmak askeri yönetim için kritik bir konu olmuştur. ABD'nin desteği açık olsa da Avrupa'nın tutumu belirsizdi. Ekonomik açıdan ise, Türkiye'nin mali yardım ve kredilere olan ihtiyacı, Avrupa Topluluğu (AT) ve Avrupa ülkeleriyle ilişkileri sürdürmesini zorunlu kılmıştır. 12 Eylül öncesinde imzalanan 4. Mali Protokol, bu yardımlar açısından büyük önem taşıymaktaydı. Buna ek olarak, Yunanistan'ın AT üyeliğinin kesinleşmesi, Türkiye için yeni diplomatik zorluklar doğurabilirdi. Bu nedenle Türkiye, Avrupa ile ilişkilerini koruma çabasını sürdürerek tüm AT üyelerini karşısına almamaya özen göstermiştir (Gökhan,2015:39).

Turgut Özal'ın dış politika anlayışı, Türkiye'nin jeostratejik konumunu aktif bir şekilde değerlendirmeyi esas almıştır. Özal, Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politikasını pragmatik, aktif ve cesur olarak değerlendirirken, İsmet İnönü'nün politikalarını statükocu ve değişime kapalı olarak tanımlamıştır. Özal'a göre, Dışişleri Bakanlığı da tek parti rejiminin alışkanlıklarından ötürü pasif bir tutum sergilemiş, olaylara müdahale etmek yerine yalnızca gelişmeleri izlemekle yetinmiştir. Bu nedenle, Özal dış politikada daha aktif ve çok boyutlu bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini savunmuştur. Özal'ın dış politika anlayışının üç temel unsuru bulunuyordu: ekonomi merkezli, çok boyutlu ve aktif dış politika. Ekonomiyi birincil öncelik olarak gören Özal, dış politikaya bir iş adamı gibi yaklaşarak Dışişleri Bakanlığı'nın geleneksel yapısını aşan, doğrudan karar verici bir rol üstlenmiştir. Bu tutumu, Türk dış politikasında önemli reformları beraberinde getirdi ve Türkiye'nin uluslararası alandaki bakış açısını değiştirmiştir. Ancak bu yaklaşımı, partisinde de çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Sonuç olarak, Özal, dış politikayı ekonomik

boyutuyla şekillendiren ve Türkiye'nin küresel vizyonunu dönüştüren bir lider olarak öne çıkmıştır (Atmaca,2023:23).

Turgut Özal'ın dış politikası, Türkler tarih boyunca Avrupa ile çeşitli etkileşimlerde bulunmuş ve kendilerine has bir medeniyet anlayışı geliştirmişlerdir. Dolayısıyla, Türkiye'nin Avrupalı olabilmesi için Batılı kimliğini tamamen benimsemesi gerekmemektedir. "Avrupa'da Türkiye, Türkiye'de Avrupa" anlayışını savunan Özal, Türk modernitesinin Batı'dan farksız olduğunu ve Avrupalıların, Türkleri oldukları gibi kabul etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Özal'ın Batı'ya entegrasyon vizyonu sadece kültürel değil, aynı zamanda ekonomik ve siyasi boyutları da kapsamıştır. Ona göre, Türkiye'nin güvenliği ve istikrarı, Batı ile entegrasyon sayesinde sağlanabilirdi. Avrupa Topluluğu'na tam üyelik, hem ekonomik kalkınmanın önünü açacak hem de demokrasi ve hukuk sisteminin daha da kurumsallaşmasını sağlayacaktı. AT'nin kurucu ülkeleri arasındaki savaşların sona ermesi gibi, Türkiye de bu entegrasyon sayesinde iç ve dış politikada daha istikrarlı bir yapıya kavuşacaktı. Bununla birlikte, Özal'ın Batı ile entegrasyon anlayışı, seküler kimliği tamamen benimseyen bir model yerine, din ile modernitenin uyumlu olabileceğini savunan bir yaklaşımı kapsıyordu. Ona göre, Türk İslamı, Arap veya İran İslam'ından farklı bir karaktere sahipti ve Batı ile ortak bir yaşam alanı oluşturabilirdi. Laikliğin elden bırakılmadığı, ancak dini değerlerin de toplum içinde birleştirici bir unsur olarak varlığını sürdürebileceği bir model geliştirilebileceğini düşünmüştür. Bu bağlamda, Gazali'nin akıl ve inancı ayıran düşüncesine referansla, Türklerin hem inanca sahip olup hem de laik bir düzeni benimseyebileceğini öne sürmüştür (Laçiner,2009:165).

Özal döneminde Ortadoğu ile ilişkiler açısından 1973 ve 1978 yıllarında yaşanan petrol krizleri, Ortadoğu'nun Batı dünyası açısından kritik bir bölge olduğunu bir kez daha ortaya koymuş, bu durum NATO'nun Avrupa merkezli savunma stratejilerinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu hale getirmiştir. ABD, Sovyetler Birliği'ne karşı geliştirdiği askeri stratejilerde Orta Doğu'ya daha fazla odaklanmaya başlamış, özellikle İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, Washington'un bölgedeki güvenlik endişelerini artırmıştır. İran'daki rejim değişikliği yalnızca bu ülkeyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda devrimci yönetim, İslami değerleri esas alan bir modelin komşu ülkelere yayılmasını

hedeflemiştir. Bu gelişmeler sonucunda, ABD Orta Doğu'daki en önemli müttefiklerinden birini kaybetmiş ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisini artırma çabaları karşısında yeni bir strateji geliştirme gerekliliği duymuştur. Bu bağlamda, "Yeşil Kuşak" adı verilen politika ortaya çıkmış ve İran'ın benimsediği "radikal İslam" anlayışına karşı bir denge unsuru olarak, Suudi Arabistan merkezli "ılımlı İslam" anlayışının desteklenmesi öngörülmüştür. Böylece hem Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisinin sınırlandırılması hem de radikal İslam'ın yayılmasının önlenmesi amaçlanmıştır. Yeşil Kuşak stratejisinde Pakistan, Suudi Arabistan, Bahreyn, Umman, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve Mısır gibi ülkeler önemli roller üstlenmiştir. Türkiye'nin bu yapıda özel bir yeri olduğu düşünülmüş, bölgede yaşanabilecek olası krizlerde ABD'nin Türkiye'deki askeri üsleri kullanması planlanmıştır. Ancak Türkiye, geçmişte yaşadığı deneyimlerin etkisiyle, özellikle ABD'nin 1978'e kadar uyguladığı silah ambargosunu unutmamış ve 1950'lerden itibaren benimsediği politikalar doğrultusunda Körfez güvenliğinin esas olarak bölge ülkeleri tarafından sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenle Türkiye, Körfez'e yönelik askeri müdahalelerde kendi topraklarındaki üslerin kullanılmasına izin vermeyeceğini açıklamıştır. ABD açısından bakıldığında ise, bölgedeki ülkelerin istikrarlı yönetimlere sahip olması, bu yönetimlerin demokratik olup olmamasından daha önemli görülmüştür. Nitekim, 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe, ABD'nin bölgedeki çıkarlarına uygun bir ortam oluşturmuştur (Oran,2020:124).

1980 sonrası Türk dış politikası, hem uluslararası gelişmelerin hem de iç politikadaki ideolojik dönüşümlerin etkisi ile yeniden şekillenmiştir. Soğuk Savaş ortamında Batı ile yakınlaşma güvenlik eksenli olsa da, Turgut Özal döneminde dış politikaya ideolojik bir derinlik kazandırılmış, liberal ekonomi, anayasal demokrasi ve kültürel özgünlük temelinde yeni bir dış politika vizyonu geliştirmiştir. Türkiye, Batı ile entegrasyonu isterken, bu süreci tek taraflı bir kimlik değişimi olarak almamıştır. Kendi değerleriyle uyumlu bir işbirliği şeklinde kurgulamıştır. Ortadoğu politikalarında ise, ABD'nin güvenlik stratejilerine mesafeli bir tutum sergileyerek ulusal çıkarlarını ve bağımsız karar alma kapasitesini korumaya özen göstermiştir. Böylece dış politikada ideoloji, yalnızca kimliksel bir unsur değil, aynı zamanda stratejik tercihleri yönlendiren bir çerçeve olarak işlev görmüştür.

3.7.3 Soğuk Savaş Sonrası Dış Politikada İdeoloji: Kimlik ve Aidiyet

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla ve ardından gelen Sovyetler Birliği'nin dağılması, Doğu Avrupa'da büyük siyasi değişimler yaşanmış ve uluslararası dengeleri kökten değiştiren bir süreç başlamıştır. Türkiye açısından bakıldığında, bu değişim dış politikada ideolojik aidiyetlerin yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Komünizmin çöküşü, Türkiye'nin Batı bloğundaki konumunu yalnızca güvenlik ortaklığı ile sınırlı olmaktan çıkarıp, yeni bölgesel ve ideolojik alanlara yönelme fırsatı doğurmuştur. Sovyetler Birliği'nin bölgedeki askeri etkisinin zayıflaması, Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin çözülmesine yol açmıştır. Aynı dönemde, SSCB lideri Mihail Gorbacov'un başlattığı Perestroyka ve Glasnost politikaları, ekonomik ve siyasi reformları hedeflemiş ancak beklenen başarıyı sağlayamamıştır. 1991 yılına gelindiğinde, bu reformların başarısız olması Sovyetler Birliği'nin dağılmasına neden olmuştur. Böylece, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan süreç, 1991'de SSCB'nin çöküşüyle tamamlanmış ve İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünya düzeni sona ermiştir (Çolakoğlu,2021:1508). Bu süreçte Türk dış politikasında ideoloji, güvenlik ve ekonomik çıkarlar ile birlikte kimlik, değerler ve tarihsel bağlar üzerinden de kurgulanmaya başlanmıştır. Türkiye bir yandan Batı ile olan stratejik bağlarını sürdürürken, diğer yandan Sovyet sonrası coğrafyada yeni bir dış politika kimliği inşa etmeye çalışmıştır.

1990'lı yıllar, dünya genelinde Soğuk Savaş sonrası yeniden yapılanma ve ekonomik büyüme dönemi olarak anılsa da, Türkiye için krizlerle dolu bir süreç olmuştur. Bunun temel sebeplerinden biri, NATO'nun cephe ülkesi olarak Türkiye'nin stratejik öneminin azalmasıyla birlikte eski sorunların tekrar gündeme gelmesi ve ülkenin uluslararası alanda ihmal edilmesidir. İç politikada ise, Sovyetler Birliği'nin güçlü olduğu dönemde ulusal güvenlik gerekçesiyle bastırılan kimlik temelli meseleler, tehdit ortadan kalkınca gün yüzüne çıkmıştır. Bu süreçte, iç karışıklıklar ülkenin enerjisini tüketmiş, değişen küresel düzene uyum sağlamakta zorlanan siyaset kurumu ise bocalamıştır. Türkiye'nin bu sorunlarla yüzleşebilmesi ve yeni bir dış politika geliştirebilmesi için belirli bir olgunluk ve özgüven kazanması gerekmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye için yeni fırsatlar ortaya çıkmış, ancak ülke bu değişime hazırlıksız yakalanmıştır. Kamuoyunda coşkulu söylemler

öne çıkarken, Turgut Özal tarafından "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" gibi ifadeler sıkça kullanılmıştır. Türkiye, bağımsızlığını kazanan Türki Cumhuriyetlerle kurduğu "abi-kardeş" ilişkisi kurulmuştur (Tamtürk,2019:170). Batı eksenli seküler ulus-devlet paradigmasının yanında, etnik kültürel dayanışmayı esas alan yeni bir dış politika kimliğini de gündeme taşımıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politikasında ideolojinin sadece güvenlik merkezli bir unsurdan ziyade, kimlik ve aidiyet üretme aracı olarak kullandığını göstermektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, ortaya çıkan yeni jeopolitik boşluk, Türkiye'ye hem tarihsel hem ideolojik düzlemde yeni bir dış politika vizyonu geliştirme imkânı sunmuştur. Orta Asya ve Kafkasya'da beş bağımsız Türk devleti ortaya çıktı: Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan. Türkiye, bu yeni cumhuriyetleri tanıyan ilk ülke oldu ve süreç boyunca diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkileri güçlendirmek için aktif bir politika izlemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye kapsamlı bir Orta Asya politikası geliştirilmiştir. Yeni cumhuriyetlerle çeşitli alanlarda iş birliği anlaşmaları yapılmıştır. Sivil havacılık, vergi düzenlemeleri, ticaret, eğitim ve kültürel değişim programlarını içeren 300'den fazla anlaşma imzalandı. Üç kez "Türk Devletleri Zirvesi" düzenlendi, ayrıca Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurularak bu süreçte koordinasyonu sağlanmıştır. Ekonomik alanda da önemli adımlar atıldı; bankacılık ve finans sektöründe ortak girişimler kurulmuştur. Eğitim alanında ise Orta Asya ve Azerbaycan'dan binlerce öğrenciye Türkiye'de burslu öğrenim görme fırsatı tanınmıştır. Sonuç olarak, Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında güçlü bağlar kurulsa da, bölgenin tarihi, ekonomik ve siyasi dinamikleri, Türkiye'nin etkisinin sınırlı kalmasına yol açmıştır. Türkiye, bölgede etkili olabilmek için çeşitli projeler geliştirse de, Orta Asya devletleri Rusya ve Çin gibi küresel güçlerle de dengeli ilişkiler kurmaya yönelmiştir (Zürcher,2018:352). Türkiye'nin modernleşmiş, seküler ve kültürel mirasını sahiplenen bir kimlikle bölgedeki liderlik iddiasını pekiştirmeye dönük bir araç haline gelmiştir. Ancak Türkiye'nin bu ideolojik açılımı, bölgedeki Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin nüfuz alanları ile karşı karşıya geldiğinde sınırlarına ulaşmıştır.

Abdullah Cevdet'in Batıcı düşünce akımı çerçevesinde dile getirdiği, "Bizi geride bırakan ve bırakmaya devam eden etken, dünya işlerini kontrolü altına alan

din-devlet birleşimi sistemidir” şeklindeki görüşüne atıfla, Müslüman toplumların geri kalmasının temel sebeplerinden birinin çağın getirdiği yenilikleri göz ardı etmeleri olduğu vurgulanabilir. Müslüman toplumlar, değişen dünya koşulları içinde dinlerini yeniden yorumlamaktan kaçınmış ve ona modern bağlamda yeni anlamlar kazandıramamışlardır. Berkes’e göre bir diğer önemli sebep ise, İslam dininin ve şariat kurallarının, Müslüman toplumların ulusal kültürleri üzerinde baskın hale gelerek ümmet temelli bir hukuk sistemi oluşturmasıdır. Bu durum, İslam uygarlığının modern uygarlık karşısında gerilemesiyle, Müslüman toplumları ulusal kimlikten yoksun bırakmış ve onları bağımsız bir şekilde varlık gösteremez hale getirmiştir (Berkes,2012:412-414). Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren benimsenen Batıcı modernleşme çizgisi, dış politikada da yönünü Batı’ya çevirmiş, bu tercih dini aidiyetlerden ziyade seküler ve ulus temelli bir dış politika anlayışını beraberinde getirmiştir. 1980 sonrasında ise, özellikle Özal döneminde, bu seküler temelin yanında İslam’ın toplumsal dinamikleri dış politika araçlarına eklemelenmeye başlanmıştır. Ancak bu ideolojik kayma, tamamen dini referanslara dayalı bir yönelim değil, İslam’ın modern dünyaya uyum sağlayabileceği pragmatik bir yorum çerçevesinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Türkiye dış politikasında İslam’ı ne Batı karşıtı bir direniş ideolojisi olarak kullanmış ne de onu tümüyle dışlamıştır; bunun yerine İslam’ı kültürel bir köprü olarak konumlandırarak hem Batı ile hem de Müslüman ülkelerle dengeli ilişkiler kurma hedefi gütmüştür. Bu çaba, hem seküler ulus kimliğini koruma hem de bölgesel açılım politikalarını meşrulaştırma amacı taşımıştır.

3.7.4. Erbakan Hükümeti ve Dış Politikada İslamcı Tonlar

Türkiye, 1946 yılında çok partili siyasi hayata geçiş yaptıktan sonra, İslami kesimler merkez-sağ partiler etrafında şekillenen bir seçmen kitlesi oluşturmuştur. Özellikle cemaatler ve tarikatlar, bu süreçte DP ve AP gibi partilerle yakın ilişki kurarak siyasi alanda etkili olmanın yollarını aramışlardır. Bu yapılar, temsil edilme imkânı bulabilmek için merkez-sağ partileri bir araç olarak görmüştür. Ancak, 1970 yılına kadar İslami kesimlerin kendi düşüncelerini ve ideolojilerini doğrudan ifade edebilecekleri bağımsız bir siyasi platform oluşmamıştır. Bu boşluk, Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan Milli Nizam Partisi (MNP) ile ilk kez doldurulmuş ve İslamcı siyasal hareket kurumsal bir kimlik kazanmıştır (Hayal,2015:142).

Milli Görüş hareketi, Türkiye'nin çok partili siyasi tarihinde devlet merkezli İslami siyaset anlayışını benimseyen ana akım hareketlerden biri olmuştur. Hareket, maddi kalkınmanın yanı sıra ahlaki ve manevi kalkınmayı da temel bir gereklilik olarak gören bir ideolojiye sahiptir. Milli Görüş kavramı, hareketin benimsediği temel ilkeleri ve hedefleri ifade etmek için kullanılmıştır. Milli Görüş hareketinin başlangıcı, kurucusu ve lideri Necmettin Erbakan'ın 1969 parlamento seçimlerine bağımsız aday olarak katılmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu dönemde Erbakan, hareketin temel ilkelerini şekillendirmeye başlamış ve Ocak 1970'te Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur. MNP, Milli Görüş ideolojisini benimseyen ilk siyasi parti olarak, Erbakan liderliğinde Türkiye'deki İslamcı siyasetin kurumsallaşmasında önemli bir adım olmuştur (Tuğrul,2017:617). Milli Görüş, Türkiye'nin dış politikasında ideolojinin belirleyici rolünü ve İslamcı söylemlerin siyasi pratiklere nasıl yansıdığını göstermesi açısından kritik bir örnek teşkil etmiştir.

Türkiye, kuruluşundan itibaren Batı yanlısı bir dış politika benimsemiş olmakla birlikte, Soğuk Savaş sonrası dönemde stratejik konumunu yeniden değerlendirme çabasına girmiştir. Değişen uluslararası dinamikler içinde yerini anlamaya yönelik bir arayış içinde olmuştur. Bununla birlikte, Türkiye her zaman Batı ile yakın ilişkilerini sürdürmeyi amaçlarken, İslam dünyasında da etkili bir konumda bulunmayı ve ağabey rolü üstlenmeyi istemiştir. Bu eğilimin arka planında, 1517'de Osmanlı'ya geçen Halifelik makamı ve Osmanlı padişahlarının yaklaşık dört asır boyunca İslam dünyasında siyasi bir otorite olarak varlık göstermesi yatmaktadır. Bu tarihsel miras, Türkiye'nin dış politikada benimsediği yaklaşımları şekillendiren unsurlardan biri olmuştur (Bağcı,2011:3).

Batı'nın tarihsel sürecinde ortaya çıkan modernliğin, zaman içinde Batı dışındaki toplumları da etkileyerek dinin siyasal ve toplumsal alandaki rolünü önemli ölçüde azaltacağı yönünde yaygın bir beklenti oluşmuştur. Nitekim, bağımsızlığını kazanan birçok Üçüncü Dünya ülkesi, Batı'nın tarihsel deneyimlerinden süzülen modernliğin değer ve kurumlarını kendi siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılarıyla bütünleştirmeye çalışarak modernleşme sürecine girmiştir. Bu çerçevede, modernliğin temel unsurlarından biri olan sekülerizm, Üçüncü Dünya ülkelerinde rejimlerin meşruiyetini sağlama konusunda önemli bir araç haline gelmiştir. Özellikle siyasal elitler, sömürgecilik karşıtı mücadele döneminde önemli bir işleve sahip olan dini

sembol ve değerlerin, modernleşme sürecinde seküler normlarla yer değiştirerek zamanla kamusal hayattaki etkisini yitireceğini öngörmüştür (Hayal,2015:96).

Türkler tarih boyunca İslam'la güçlü bir bağ kurmuş olsa da, Türkiye'nin "İslam dünyası" olarak adlandırılan ülkelerle ilişkilerinde çeşitli zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Bu ülkeler arasındaki siyasi ve mezhepsel anlaşmazlıklar, iş birliğini zorlaştıran unsurlar arasında yer alırken, aynı zamanda bu devletlerin ve toplumlarının İslam'ı ne ölçüde temsil ettiği konusunda da belirsizlikler yaşanmıştır. Diğer bir ifadeyle, İslam dünyasının dini ve kültürel anlayışı ile Türk-İslam geleneği arasında zaman zaman uyumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Öte yandan, Türkiye'nin Orta Doğu'da bir model ülke olarak benimsenmesi de çeşitli nedenlerden dolayı güçlüklerle karşılaşmıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra ve Soğuk Savaş dönemiyle birlikte Türkiye'nin izlediği Batı merkezli dış politika, Orta Doğu'da tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin müttefik olarak gördüğü Batılı ülkeler, Orta Doğu halkları tarafından tarihsel olarak sömürgeci ve emperyalist güçler olarak algılanmıştır. Bu perspektiften bakıldığında, Türkiye'nin Batı ile yakın ilişkisi, bölgedeki bazı toplumlar tarafından eleştirilmiş ve Türkiye zaman zaman "Batı'nın temsilcisi" olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Arap dünyasında tam anlamıyla kabul görüp görmeyeceği konusunda da şüpheler oluşmuştur. Arap toplumlarında Türkiye, halkı Müslüman olsa da yönetimi seküler bir ülke olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle bazı Arap devletleri Türkiye ile olan iş birliğini sınırlı düzeyde tutmayı tercih etmiştir (Gülbay,2019:170).

Dönemin önemli gelişmelerinden Aydınlar ocağı ve bununla birlikte Türk-İslam sentezi önemli bir yer almıştır. Aydınlar Ocağı, 14 Mayıs 1970 tarihinde İstanbul merkezli olarak kurulmuş bir düşünce kuruluşudur. Derneğin temel amacı, milli kültür ve şuuru güçlendirerek Türk milliyetçiliği fikrini yaymak, toplumda meydana gelen fikir karmaşası ve ideolojik çatışmalarla mücadele etmek olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda Aydınlar Ocağı, milli değerleri korumak ve güçlendirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmayı hedeflemiştir. Dernek, siyasetle doğrudan ilgilenmeyeceğini belirtmekle birlikte, muhafazakâr ve milliyetçi düşünceleri savunan bir çizgide şekillenmiştir. Türkiye'de 1960'lı yılların sonlarında artan ideolojik kamplaşma ve toplumsal huzursuzluklar, Aydınlar Ocağı'nın ortaya çıkışında etkili olmuştur. O dönemde sol ideolojilerin güç kazanması ve buna karşılık

sağ düşünceye mensup bireylerin bir araya gelme ihtiyacı, derneğin oluşum sürecini hızlandırmıştır (Özcanbaz,2013:63-65).

Aydınlık Ocağı'nın düşünsel üretimi sonucu ortaya çıkan Türk-İslam sentezi anlayışı, günümüzde hala etkisini sürdüren ve muhafazakâr entelektüel çevrelerde varlığını koruyan bir düşünce sistemidir. Siyasal alanda bazı aktörler bu geleneğe bağlı kalarak politika üretmeye devam ederken, devlet de değişen koşullara bağlı olarak bu düşüncenin unsurlarını söylemlerinde kullanmayı sürdürmektedir. Geçmişe dönüp bakıldığında, özellikle 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında ortaya çıkan siyasal ve toplumsal atmosferin, Türk-İslam sentezini baskın ve belirleyici bir konuma taşıdığı söylenebilir (Dursun,2002:23).

Türk-İslam sentezinin, Milli Kültür Raporu'na da yansıyan ideolojik yapısı beş temel ilke üzerine inşa edilmiştir.

Bunalımın Nedeni: Türkiye iç ve dış düşmanların kültürel saldırısı altındadır. Batı emperyalizmi milli kültürümüzü yıkmaya çalışmaktadır. Atatürk'ten sonra izlenen Batılılaşma politikasında milli kültüre sahip çıkılmadığı için, emperyalizm ve çarpık kentleşme milli kültürü zayıflatmıştır. Milli Kültür çözülünce, 12 Eylül (1980) bunalımına düşülmüştür. Bunalımdan çıkmak için milli kültür planı yapılmalı, bu plan devlet eli ve gücüyle uygulanmalıdır.

Kültür'ün Özü: Milli Kültür, bireyleri bağlayan bütünleştiren bir öz ve toplumları birbirinden ayıran tarihi fakat değişmeyen niteliklerden oluşur. Türk milliyetçiliği kültüre dayalı olduğu için, toplumumuzun kültürü milli olmalı; bu kültür bütün bireylere yeknesak biçimde verilip yaygınlaştırılmalıdır. Bu yapılmazsa milli birlik korunamaz.

Öz Değerler ve İslam: Milli kültürümüzün iki temel (orta) direği, Orta Asya'dan getirdiğimiz "öz değerler" ve İslamiyet'tir. Türk seciye ve tabiatına en uygun din İslam'dır. Türkler başka dinlerde yapamamışlar, deneyenler kimliklerini yitirmişlerdir. Ancak Türk-İslam Sentezi konusunda karşıt görüşler vardır. Millileştirme dinle başlar dinle tamamlanır. Anadolu önce Müslümanlaştırılmış sonra Türkleştirilmiştir.

Gelişme/Batı'ya Yetişme: Çağdaş Uygarlık düzeyine ulaşmak için Batı'nın sadece teknik ve medeniyetini almak yeterlidir. Batı Kültürü gerekmez. Batı kültürü medeniyet yönündeki yolculuğumuzu ancak sekteye uğratar. Milli Kültür değişmez, özü aynı kalarak zenginleşir. Japon kalkınması da esasen aynen böyle olmuştur.

Devlet Eliyle Onarım: Bozulmuş olan milli kültürü, milli kültür planı uyarınca Devlet eliyle onarmak ve Devlet gücüyle korumak gerekir. Milli varlığın bekâsı için bu şarttır. Onarım ve korumada özgürlük ve insan hakları gibi demokratik sorunlar çıkmaz. Çünkü önemli ve öncelikli olan kişi -birey değil, millet- devlet gerçeğidir. Kaldı ki kültürüne ve bağımsızlığına sahip çıktığı sürece Türk milletinin özgürlük sorunu olmamıştır, olmayacaktır” (aktaran:Güvenç,1991:43-44).

1970'lerde Türkiye'de artan ideolojik kamplaşma, Aydınlar Ocağı gibi muhafazakâr-milliyetçi düşünce kuruluşlarının ortaya çıkmasını ve etkili hale gelmesini sağlamıştır. Aydınlar Ocağı'nın düşünsel ürünü olan Türk-İslam sentezi, bu dönemde sağ ideolojinin temel paradigması haline gelmiş ve özellikle 12 Eylül 1980 darbesi sonrası devlet politikalarına da yön vermiştir. Türk-İslam sentezinin ortaya koyduğu beş temel ilkeye bakıldığında, bu ideolojinin milli kültürün korunması ve güçlendirilmesi üzerine inşa edildiği görülmektedir. Batı emperyalizminin milli kültüre tehdit oluşturduğu görüşü, bu ideolojinin anti-Batıcı yönünü güçlendirmektedir. Ancak bu anti-Batıcılık, teknolojik ve bilimsel ilerlemenin reddedilmesi anlamına gelmemekte, aksine Batı'nın teknik birikiminin alınmasını fakat kültürel değerlerinin benimsenmemesini savunmaktadır. Japon kalkınma modeline yapılan atıf, bu düşüncenin temel dayanaklarından biri olmuştur. Türk-İslam sentezinde, milli kimliğin İslam ve Orta Asya'dan gelen öz değerler üzerine inşa edildiği kabul edilir. Bu yaklaşım, İslam'ı Türk kimliği için vazgeçilmez bir unsur olarak konumlandırmaktadır. Sonuç olarak, Türk-İslam sentezi ideolojisi, dönemin sağ siyasetinde belirleyici olmuş, milli kimliği İslam ile bütünleştiren ve Batı karşısında milli kültürü korumayı öncelikli hedef olarak belirleyen bir düşünce yapısını temsil etmiştir. Devletin ideolojik yönelimi açısından da bu düşünce, özellikle 1980 sonrası dönemde toplumsal ve siyasal yapıyı şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur (Duman,2015:38-44).

Sonuç olarak, 1980 sonrası Türk dış politikasında ideolojinin belirleyici etkisi, özellikle Türk-İslam sentezi bağlamında kendini göstermiştir. Aydınlar Ocağı'nın düşünsel zeminde şekillendirdiği bu sentez, Türkiye'nin iç siyasal yapısında muhafazakâr-milliyetçi bir yönelimi kurumsallaştırırken, dış politikada da kimlik temelli bir vizyonun gelişmesine katkıda bulunmuştur. 12 Eylül askeri darbesiyle birlikte devletin resmi söyleminde daha görünür hale gelen Türk-İslam sentezi, Türkiye'nin İslam dünyasıyla ilişkilerini dinî ve kültürel ortaklıklar üzerinden yeniden tanımlama çabasına ideolojik bir dayanak sunmuştur. Bu anlayış, Türkiye'nin özellikle Orta Doğu ve Orta Asya politikalarında hem tarihsel bağlara hem de dinsel aidiyete vurgu yaparak, dış ilişkilerde daha “anlamlı” ve “yakın” bir söylem geliştirmesini sağlamıştır. Böylece dış politika, yalnızca çıkar temelli bir düzlem olmakla birlikte medeniyet ve kültür ekseninde ideolojik bir yön kazanmıştır. Türk-İslam sentezi bu yönüyle, Türkiye'nin dış politikasında duygusal aidiyetler ile jeopolitik gerçeklikleri harmanlayan bir çerçeve sunmuş; dış politika karar alma süreçlerinde seküler rasyonaliteyle birlikte kültürel ve dini kimliğe dayalı bir meşruiyet zemini üretmiştir.

3.7.5. Helsinki Zirvesi ve AB Bağlamında Batıcılık

1980-1983 döneminde Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasındaki ilişkiler, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası farklı aşamalardan geçmiştir. Türkiye, Batı ittifakı içinde kalmaya devam etmek istemiştir. Darbenin ardından AT, Türkiye ile ilişkileri hemen askıya almamış ancak üye ülkeler arasında görüş ayrılıkları yaşanmıştır. İngiltere ve Almanya darbeyi olumlu karşılayarak demokrasinin yeniden tesis edileceğini savunurken, Danimarka, Hollanda ve Fransa olumsuz bir tutum sergilemiştir. AT Konseyi, Türkiye'nin demokrasiye dönüş taahhüdünü dikkate alarak ilişkileri tamamen kesmemiş ancak demokratik bir rejimin varlığının ilişkilerin devamı için şart olduğunu vurgulamıştır. Türkiye, 5 Haziran 1981'de AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuş ancak demokratikleşme şartı öne sürülmüştür. Demokratikleşme şartı, Türkiye'nin Batı değerleri ile normatif uyum çabasında kullanılmıştır. Dış politikada, ideolojinin yalnızca söylemsel değil stratejik bir kaynak olarak kullanılmıştır. Aynı dönemde, Türkiye'nin onayıyla NATO'nun askeri kanadına dönen Yunanistan, 1 Ocak 1981'de AT'ye üye olmuş ve Türkiye'nin üyelik sürecine

karşı olumsuz bir tutum almıştır. AT, Türkiye ile ekonomik ilişkileri devam ettirmiş ve mali yardımları sürdürmüştür. Ancak Uluslararası Af Örgütü, Ermeni-Rum lobileri, Yunanistan ve sosyalist grupların baskıları sonucunda Mart 1982'de Türkiye ile ilişkiler askıya alınmıştır (Bostancı ve Uysal 2023:1412). Bu bağlamda, dış politikada ideolojinin yumuşak güç unsuru olarak kullanılmasının etkileri de görülmüştür.

1990'lı yıllarda Türkiye-AB ilişkileri, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Avrupa'daki birleşme sürecinin hızlanmasıyla şekillenmiştir. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, Avrupa'nın güvenlik, ekonomi ve siyaset alanlarında önemli değişimlere yol açmıştır. Bu süreçte, Türkiye'nin Batı'daki stratejik önemi tartışılır hale gelmiştir. Bu dönemde Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen temel gelişmeler yaşanmıştır. İlk olarak, Orta ve Doğu Avrupa'daki eski sosyalist ülkeler demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine yönelmiştir. Avrupa Birliği, bu ülkeleri desteklemek amacıyla "Avrupa Anlaşmaları"nı imzalayarak genişleme sürecini hızlandırmıştır. İkinci olarak, 1992 Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği (AB) resmen kuruldu ve siyasi bütünleşme süreci ivme kazanmıştır. Üçüncü olarak, AB içinde Türkiye'nin Avrupa kimliğine dair tartışmalar yoğunlaşmıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri AB'ye entegre edilirken, Türkiye'nin üyeliğine kültürel ve tarihsel nedenlerle mesafeli yaklaşılmıştır. Dördüncü olarak, insan hakları konusunun uluslararası alanda daha fazla önem kazanması, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Beşinci olarak, Türkiye'nin yaşadığı siyasal ve ekonomik istikrarsızlık, Kürdistan İşçi Partisi (PKK) terörü, Yunanistan ile yaşanan anlaşmazlıklar ve Kıbrıs sorunu gibi meseleler ilişkileri etkilemiştir. Son olarak, Türkiye tam üyelik hedefini sürdürse de AB, 1990'ların sonuna kadar Türkiye'yi ortaklık çerçevesinde değerlendirdi. Bu farklı yaklaşımlar, ilişkilerde gerilime yol açmıştır (Oran,2001:326-327).

1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi, Avrupa Birliği'nin genişleme süreci açısından oldukça kritik kararların alındığı bir dönüm noktası olmuştur. Zirvede, aday ülkelerin üyelik müzakerelerindeki ilerlemelerinin, her iki ülkenin kendi performansı doğrultusunda değerlendirileceği ve bu ilerlemenin müzakerelerinin seyrini belirleyeceği vurgulanmıştır. Bu zirvede Türkiye, resmi aday ülke ilan edilmiştir. Ancak aday olarak kabul edilmesine rağmen, 13 aday ülke arasında sadece Türkiye ile tam üyelik müzakereleri başlatılmıştır. Türkiye'nin

adaylık statüsünün Helsinki Zirvesi aracılığı ile tanınması, uzun süredir devam eden “Avrupalılık kimliği” tartışmalarına da önemli ölçüde açıklık getirmiştir. Zirve sonunda yayımlanan Sonuç Bildirisi, Türkiye’nin aday ülke olarak sorumluluk ve taahhüt altına girdiğini ortaya koymaktadır. Helsinki Zirvesi’nin en dikkat çekici yönlerinden biri, Türkiye’nin diğer aday ülkelerle eşit koşullarda değerlendirileceğinin ve tam üyelik müzakerelerine hazırlanacağının açık bir biçimde ifade edilmesidir(Tanrıverdi,2020:16).

Helsinki Zirvesi, Avrupa Birliği’nin genişleme politikasının sadece teknik ya da siyasi bir mesele olmadığını, aynı zamanda kimlik ve ideolojik bir olgu olduğunu göstermiştir. Türkiye’nin adaylık süreci, AB’nin kendisini asıl tanımladığı, kimin “Avrupalı” kabul edildiği ve hangi değerlerin gerçekten evrensel olduğuna dair temel soruları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda Helsinki Zirvesi, AB’nin ideolojik sınırlarını açığa çıkarmıştır.

3.7.6. Çiller Hükümeti Dış Politikasında Milliyetçilik

Tansu Çiller, 1993 yılında Türkiye’nin ilk kadın başbakanı olmuştur. 1990 yılında Doğru Yol Partisi’ne (DYP) katılan Çiller, 1991 genel seçimlerinden sonra kurulan Doğru Yol Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümetinde Ekonomi Bakanı olarak da görev almıştır. 1993’te Turgut Özal’ın vefatının ardından Başbakan Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Çiller 25 Haziran 1993’te hem DYP Genel Başkanı hem de Türkiye’nin ilk kadın başbakanı oldu (Kıran, 2025:360). Tansu Çiller’in başbakanlığı döneminde izlediği politikalar, özellikle güvenlik ve ulusal çıkarlar konusunda sergilediği söylemler ile milliyetçi bir çizgide olduğunu göstermektedir. 1990’lı yıllar, Türkiye’nin hem PKK terörü ile mücadelesinin yoğunlaştığı dönem hem de dış politikada Kıbrıs ve Ege konularının ön plana çıktığı dönem olmuştur.

Ege’de yaşanan Kardak Kayalıkları Krizi ile birlikte dış politikada karar alma sürecinde çoklu yapının ve yetki dağınıklığının belirginleştiği görülmüştür. Başbakan Tansu Çiller, Dışişleri Bakanı Deniz Baykal ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Kardak’a ilişkin farklı tonlarda açıklamaları, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerilimi daha da tırmandırmıştır. Ocak 1996’da, Cumhurbaşkanı Demirel ile yaptığı görüşme sonrası bir açıklama yapan Başbakan Çiller, Kardak Kayalıkları’nın

Türkiye'ye ait olduğunu ifade etmiş ve "Türkiye, kendi toprağında yabancı asker bulunmasına izin veremez. Bu bayrak indirilecektir, bu askerler buradan gidecektir. Farklı düşünenler varsa, bu konu müzakereyle ele alınabilir. Türkiye her zaman barışçıl bir yaklaşım içinde olmuştur. Ancak bir oldubittiye de göz yummayacaktır." sözleriyle Türkiye'nin kararlılığını vurgulamıştır. Çiller'in Kardak'ı Türk toprağı olarak görüp Yunan askerî birliğinin çıkışını doğrudan saldırı şeklinde değerlendirmesi ve askeri müdahaleye yeşil ışık yakması, diplomatik çözüm arayışlarını zora sokmuştur. Buna karşın, anayasal olarak yürütme sorumluluğı olmamasına rağmen, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, krizin barışçıl yollarla çözülmesi için diplomatik süreci ön plana çıkaran bir tutum benimseyerek tansiyonun düşürülmesinde etkili bir rol oynamıştır (Aksu,2008:199). Bu bağlamda incelendiğinde, Tansu Çiller'in söyleminde güvenlik merkezli, realist bir dış politika anlayışı öne çıkmaktadır. Türkiye'nin egemenlik haklarını savunma adına, ulusal toprakların korunması temel ilke olarak benimsenmiştir. Krizin çözümünde askeri güç kullanma olasılığı ise bir zorlayıcı diplomasi örneğidir.

Tansu Çiller başbakanlık görevine geldiği ilk dönemde Kürt meselesine dair daha özgürlükçü bir yaklaşım sergilemiştir. Bask Modeli ile müzakere olmadan gelen özerklik gibi önerilerini gündeme getirmiş ve Kürtçenin kamusal alanda kullanımına dair olumlu mesajlar vermiştir. Ancak Süleyman Demirel, Çiller'e doğrudan bir yanıt ileterek, terör sona ermeden kültürel hakların gündeme getirilemeyeceğini ifade etmiş ve siyasi çözüm arayışlarına mesafeli olduğunu açıkça dile getirmiştir. Bu yoğun baskılar sonucunda Çiller, Kürt sorununa dair demokratik çözüm girişimlerinden vazgeçerek konuyu tamamen güvenlik perspektifiyle ele almaya başlamıştır. Demirel'in reformlara dair eleştirel yaklaşımı da bu süreci pekiştirmiştir. Artık Kürt meselesi, hükümetin gözünde yalnızca terörle mücadele kapsamında değerlendirilmekte; devletin kaynakları ve politikaları bu doğrultuda şekillenmektedir. Çiller, bu aşamadan itibaren Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ve İçişleri Bakanı Mehmet Ağar ile sıkı bir işbirliği sürecine girmiştir. PKK ile mücadele adı altında uygulamaya konulan sert güvenlik politikaları, ciddi toplumsal sonuçlar doğurmuştur (Demirkürek,2011:167-168). Bu bağlamda, Tansu Çiller Döneminde Kürt Sorununa yönelik izlenen politikalar, Türkiye'nin iç siyasetinde ideolojik ayrışmaların ve devlet aklının sınırlarının belirginleştiği bir süreçtir. Bu süreç, devletin

geleneksel güvenlik merkezli ideolojik yapısı ile örtüşmemiştir. Bu noktada, ideolojik çatışma, güvenlik ve milliyetçi devlet refleksidir.

1990'lı yıllardan sonra Türkiye'nin Türk Dünyası'na yönelik milliyetçi retorikleri gelişmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle Türkiye, tarihi ve kültürel bağlara dayanarak yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Bu süreç belirli bir stratejiye dayanmaktan çok, yeni kurulan devletlerin güçlenme arayışlarıyla Türkiye'nin bölgesel etkisini artırma çabalarının kesişiminde şekillenmiştir. Türkiye, bu bölgeye yönelik dış politikasını ilk etapta üç dönemde yürütmüştür. İlk dönem (1991-1993), Türkiye'nin yeni dünya düzeninde bölgesel bir aktör olma hedefiyle hareket ettiği, milliyetçi unsurlar kadar ekonomik ve siyasi çıkarların da belirleyici olduğu bir süreçtir. İkinci dönem (1993-1995), Rusya'nın bölgede yeniden güç kazandığı ve Türkiye'nin zayıf yönlerinin ortaya çıktığı yıllardır. Üçüncü dönem ise 1995'ten sonra başlamış ve Türkiye'nin daha temkinli, çıkar odaklı bir yaklaşım benimsediği bir dönem olmuştur. Başlangıçta Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan ile olumlu ilişkiler kurulurken; Özbekistan ve Türkmenistan ile ilişkiler çeşitli nedenlerle bozulmuştur. Özbekistan'da muhalefetin Türkiye ile bağlantılı görülmesi ve Türkmenistan'ın tarafsız dış politika tercihi bu kopuşa neden olmuştur. Ayrıca, Azerbaycan'da Türkiye yanlısı lider Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılması da Türkiye'nin bölgedeki sınırlı etkisini gözler önüne sermiştir. Buna rağmen, Elçibey sonrası göreve gelen Haydar Aliyev yönetimiyle ilişkiler yeniden olumlu bir zemine oturtulmuştur (Bölükbaşı,2023:476).

Türk dış politikasında Sovyet dönemi sonrası benimsenen yaklaşımın ideolojik temelleri incelendiğinde, milliyetçilik ve realizm çizgisi ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ülkelerine yönelik ilk dönem politikası güçlü bir milliyetçi ideolojiyi yansıtmaktadır. Ayrıca bölgesel ve küresel dengeler karşısında bu idealist çizgi yerini realist ve pragmatik bir dış politika anlayışına bırakmıştır. İlk aşamada kimlik temelli bir dış politika öne çıkarken, Türkiye'nin eksik kaldığı yönler açısından, Rusya'nın yeniden yükselişi ve bölge ülkelerinin kendi öncelikleri, Türkiye'yi ulusal çıkar temelli, çok boyutlu bir yaklaşım benimsemeye itmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde izlediği dış politikayı ideolojik yönleriyle ele alarak, özellikle İslamcılık, Türk

milliyetçiliği ve modernleşme gibi düşünsel temellerin dış politika kararları üzerindeki etkisini incelenmiştir. Dış politika, yalnızca güvenlik ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillenen bir alan olarak kalmayıp, toplumsal ideolojiler, siyasi aktörlerin dünya görüşleri ve tarihsel arka planın yön verdiği çok katmanlı bir süreç olmuştur.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında yükselen Türk-İslam sentezi ideolojisinin, dış politikada yeni bir yönelim oluşturduğu görülmektedir. Bu sentez, bir yandan iç politikada toplumun muhafazakâr değerleriyle uyumlu bir zemini güçlendirirken, diğer yandan dış politikada İslam coğrafyasına açılma isteğini meşrulaştıran bir araç işlevi görmüştür. Turgut Özal dönemiyle birlikte bu ideolojik yönelim dış politikada daha görünür hale gelmiş; ekonomik açılım stratejisi ile birlikte Türkiye, Orta Doğu ve Orta Asya'ya yönelik girişimci, pragmatik ve kültürel temelli bir dış politika izlemeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ise Türkiye için yeni bir tarihsel fırsat yaratmış; bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile "abi-kardeş" ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte dil, din, tarih ve kültür ortaklığı gibi unsurlar, dış politikanın meşruiyet zeminine ideolojik dayanaklar sunmuştur. Ancak, hem İslam dünyasında yaşanan mezhepsel ve siyasi bölünmeler hem de Türk-İslam sentezinin idealize ettiği birlik tahayyülünün gerçekçi temellere oturmaması, Türkiye'nin bu bölgelerde arzu edilen düzeyde etkili olmasını sınırlandırmıştır.

Öte yandan, modernleşme ideolojisinin etkisiyle seküler bir yapıya sahip olan Türkiye'nin, hem İslami hem milliyetçi düşünceyi harmanlayan dış politika yaklaşımları zaman zaman tutarsızlıklar doğurmuştur. Türkiye, bir yandan Batı ile entegrasyon hedefini sürdürürken, diğer yandan İslam dünyasında liderlik iddiası taşıyan söylemleri benimsemiştir. Bu çelişkili durum, özellikle Orta Doğu'da Türkiye'nin "Batı'nın temsilcisi" olarak görülmesine ve bazı Arap ülkeleriyle ilişkilerde mesafe oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca, Aydınlar Ocağı ve benzeri düşünce kuruluşlarının etkisiyle sistemleşen Türk-İslam sentezi, devletin ideolojik yönelimine katkı sağlasa da, dış politikanın uygulanmasında zaman zaman idealizm ve gerçekçilik arasında gerilimler yaratmıştır. Türkiye'nin dış politikası, yalnızca jeopolitik ya da ekonomik gerekçelerle değil; aynı zamanda iç siyasette egemen olan ideolojik yönelimler doğrultusunda da şekillenmiştir. Türk-İslam sentezi başta olmak üzere milliyetçi-muhafazakâr ideolojiler, dış politikada yeni açılımlar üretmiş ancak

bu yönelimin sahadaki etkisi, uluslararası sistemdeki güç dengeleri, bölgesel aktörlerin çıkarları ve Türkiye'nin kurumsal kapasitesiyle sınırlı kalmıştır. Bu nedenle, ideolojik referansların dış politikadaki rolü, bir yönlendirici veya meşrulaştırıcı unsur olarak değerlendirilmeli; ancak dış politika yapım sürecinin çok boyutlu doğası içinde gerçekçi analizlerle desteklenmelidir.

4. SONUÇ

1919'dan 2000 yılına kadar geçen seksen yıllık zaman dilimi, Türk dış politikasının yalnızca uluslararası gelişmelere tepki veren bir devlet pratiği olarak ve iç siyasal dinamiklerle bütünleşen ve ideolojik çerçevelerle şekillenen bir alan olduğunu açıkça göstermiştir. Bu çalışma, Türk dış politikasının tarihsel gelişimini yalnızca diplomatik belgeler ve uluslararası krizler üzerinden değil; aynı zamanda bu tercihleri yönlendiren düşünsel arka plan, kurumsal refleksler ve iktidar yapılarına ait ideolojik tercihler üzerinden inceleyerek, dış politikanın çok katmanlı yapısını ortaya koymuştur. Sonuç olarak, Türkiye'nin dış politikasını anlamak, aynı zamanda Türkiye'nin siyasal kültürünü, rejim tercihinin, toplumsal dönüşüm süreçlerini ve ideolojik mücadele alanlarını analiz etmekle mümkündür.

Dış politika, klasik anlamda bir devletin sınır ötesi eylemlerinin toplamı olarak tanımlansa da, bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, Türk dış politikasının iç siyasal düzenin sürdürülebilirliği, iktidar yapılarının meşruiyet üretme pratikleri ve toplumsal mühendislik projeleriyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda dış politika, bir araçsal etkinlik ve ideolojik inşa süreçlerinin dışa yansıyan boyutu olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de ideolojik yönelimler, sadece iç siyaseti değil, dış politika tercihlerinde de belirleyici olmuştur. Farklı dönemlerdeki hükümetler, uluslararası sistemi algılayış biçimlerine ve kendi iktidarlarını kurma stratejilerine bağlı olarak dış politika çizgilerini belirlemişlerdir.

Özellikle Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren Atatürk'ün liderliğinde inşa edilen Batıcılık, statükoculuk ve gerçekçilik eksenli dış politika anlayışı, yeni rejimin meşruiyet temelini uluslararası tanınma, çağdaşlaşma ve egemenlik ilkelerine dayandırmıştır. Bu dış politika çizgisi, bir uluslararası yönelim ile birlikte içeride laiklik, milliyetçilik ve ulus-devlet inşasını meşrulaştıran bir ideolojik çerçeve olarak da işlev görmüştür. “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi barışçıl bir diplomatik tercih olmanın ötesinde içerideki dönüşüm süreçlerini kesintiye uğratmadan tamamlamayı hedefleyen stratejik bir vizyonun ifadesi olarak değerlendirilmelidir. Dış politikanın bu dönemde kurumsallaşma süreci de dikkat çekicidir. Özellikle Dışişleri Bakanlığı'nın profesyonel diplomasi anlayışıyla şekillendirilmesi, Türk dış politikasının bireysel aktörlerin ötesinde devlet aklıyla yürütüldüğünü göstermektedir.

Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin dış politikası, güvenlik eksenli paradigmanın baskın hale geldiği, ideolojik çeşitliliğin sınırlandığı ve kurumsal yapının yeniden tahkim edildiği bir dönem olmuştur. NATO üyeliği ve Batı ittifak sistemine entegrasyon, Sovyet tehdidine karşı savunma stratejisi ve çok partili rejimin istikrarını korumak için bir güvenlik işlevi görmüştür. Bu dönemde dış politika, içerideki rejimin meşruiyetini tahkim eden bir kalkan olarak değerlendirilmiştir. Özellikle 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin Batı'yla geliştirilen ilişkileri iç siyasette bir başarı göstergesi olarak sunması, dış politikanın artık doğrudan bir iç siyasal araç olarak kullanılmaya başladığını göstermektedir. Dış politika, artık uluslararası dengeleri gözeten bir diplomatik alan ve içerde toplumsal desteği mobilize eden ve iktidarın söylemini güçlendiren bir meşruiyet alanı haline gelmiştir.

1960 sonrası dönemde yaşanan askeri müdahaleler ve vesayet rejimi, dış politikayı yeniden güvenlik merkezli bir çerçeveye oturtmuştur. MGK, Genelkurmay ve Dışişleri Bakanlığı gibi kurumlar dış politika yapımında daha belirleyici aktörler haline gelmiştir. Siyasal iktidarların dış politikadaki ideolojik çeşitlenme potansiyeli, bu kurumsal aktörler aracılığıyla sınırlandırılmıştır. Böylece dış politika, seçilmiş hükümetlerin kısa vadeli ideolojik yönelimlerinden arındırılarak daha “devletçi” bir çizgiye çekilmiştir. Bu yapı, bir yandan dış politikanın istikrarını sağlarken, diğer yandan demokratik katılım ve siyasal çoğulculuk açısından sorunlu bir alan yaratmıştır. Kurumsal yapıların sürekliliği, dış politika kararlarının aniden radikal bir biçimde değişmesini engellemiş; ancak bu durum, aynı zamanda demokratik meşruiyet sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, dış politika Türkiye'de yalnızca bir hükümet fonksiyonu değil, bir “devlet politikası” olarak algılanmıştır.

1970'li yıllar, Türk dış politikasının hem iç siyasal bölünmelerden hem de küresel sistemdeki değişimlerden doğrudan etkilendiği, ideolojik çeşitliliğin arttığı ancak kurumsal istikrarın sınındığı bir dönem olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde yaşanan siyasal istikrarsızlıklar, koalisyon hükümetleri ve art arda gelen ekonomik krizler, dış politikanın sürekliliğini tehdit eden unsurlar haline gelmiştir. Özellikle dış politika alanında sağ ve sol ideolojik yönelimler arasındaki belirgin farklılıklar, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde zaman zaman yönsüz ve edilgen bir aktör olarak algılanmasına neden olmuştur. Sol partilerin bağlantısızlık ve bağımsızlık vurgusu, sağ partilerin Batıcı ve Atlantikçi çizgisiyle çatışmıştır.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ise, dış politikanın ideolojik referanslara ve ulusal çıkarlar, güvenlik gereklilikleri temelinde nasıl şekillenebileceğini gösteren istisnai bir örnek teşkil etmiştir. Bu gelişme, farklı siyasal eğilimlerden gelen toplumsal ve siyasal aktörlerin dış politika bağlamında ortak bir zeminde buluşabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Kıbrıs Harekâtı bir dış müdahale ve iç politikada meşruiyet üreten, ulusal birlik duygusunu tahkim eden ve siyasi iktidara destek sağlayan bir dış politika pratiği olarak değerlendirilmelidir. Özellikle sol eğilimli Ecevit hükümetinin liderliğinde gerçekleştirilen bu operasyon, milliyetçi söylemlerle bütünleşerek geniş bir toplumsal destek üretmiştir. Bu bağlamda dış politika, ideolojik sınırların ötesine geçen bir ulusal refleks alanı olarak kendini göstermiştir.

Bu dönemde yaşanan gelişmeler, dış politikanın kurumsal yapılarla ve devlet aklıyla uyum içinde yürütüldüğünde hem iç siyasal bütünlük hem de dışsal etkinlik sağlayabildiğini göstermiştir. Ancak bu başarıya rağmen, 1970’li yılların genel karakteri, dış politikada net bir yönelim belirleyemeyen, iç siyasal çekişmelerin dış politika söylemlerini etkilediği ve ideolojik kırılmaların dış ilişkilerde süreksizlik yarattığı bir dönem olarak tanımlanabilir. Seçilmiş hükümetlerin dış politika üretim kapasitesi, askeri bürokrasi ve diplomatik kurumsallık tarafından zaman zaman kısıtlanmış; bu durum, dış politikanın demokratikleşmesinin önünde engel teşkil etmiştir. Dış politika, bu yönüyle ideolojik çeşitliliğin ve kurumsal vesayetin etkili olduğu bir alan olarak şekillenmiştir.

1980 askeri darbesi sonrasında oluşan siyasal yapı, dış politikada ideolojik çeşitliliği sınırlandıran, güvenlik odaklı ve Batı ile uyumlu bir çizgiyi kurumsallaştıran bir yapı ortaya koymuştur. Bu dönemde dış politika, bir kez daha askerî ve bürokratik yapıların belirleyiciliğinde, sivil siyasetin etkisinin zayıfladığı bir ekseninde yürütülmüştür. Ancak 1983 sonrası Turgut Özal liderliğinde kurulan sivil hükümet, dış politikada önemli bir paradigma değişikliğini beraberinde getirmiştir. Özal’ın neoliberal ekonomi anlayışı, iç ekonomik politikaları ve dış politika söylemini de dönüştürmüştür. Türkiye’nin dış politika öncelikleri, güvenlik merkezli tehdit algılarından ziyade, ekonomik çıkarların ve küresel entegrasyonun ön plana çıktığı bir çizgiye kaymıştır.

Bu dönemde dış politika, pragmatizm ile ideolojik açıklık arasında salınan bir yapıya bürünmüştür. Batı ile ilişkiler sürdürülürken, aynı zamanda Orta Doğu, Orta

Asya, Balkanlar ve Afrika gibi bölgelere yönelik ekonomik ve diplomatik açılımlar geliştirilmiştir. Bu yeni yönelim, dış politikanın tek yönlü, katı ideolojik çerçevelerle sınırlandırılmayacağını ve değişen uluslararası koşullara uyum sağlamak için çok yönlü stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Turgut Özal döneminde dış politikanın ekonomikleşmesi, aynı zamanda dış ilişkilerde kültürel ve kimliksel unsurların da daha fazla yer bulmasına neden olmuştur. Bu çerçevede dış politika, jeopolitik çıkarlar, kültürel diplomasi ve yumuşak güç stratejileriyle de örülmeye başlanmıştır.

1990'lı yıllar ise Türk dış politikasının ideolojik dönüşümler, stratejik kırılmalar ve kimlik temelli açılımlar açısından dinamik dönemlerinden biri olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan çok kutuplu uluslararası yapı, Türkiye için hem tehdit hem de fırsat barındıran yeni bir jeopolitik ortam yaratmıştır. Bu süreçte pan-Türkizm, İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi ideolojik yönelimler dış politika söylemlerinde daha belirgin hale gelmiştir. Siyasal aktörler, dış politikayı hem uluslararası açılım aracı hem de içerde toplumsal kimlik üretimi alanı olarak kullanmışlardır. Refah Partisi'nin hükümet ortağı olduğu süreçte dış politikada İslam dünyasıyla yakınlaşma söylemleri, Türkiye'nin geleneksel Batı merkezli yöneliminden sapma tartışmalarını gündeme getirmiştir. Ancak bu yönelimin kurumsal yapılar tarafından sınırlandığı, MGK ve Dışişleri Bakanlığı gibi kurumların ideolojik radikalleşmeyi sınırlayan bir rol oynadığı görülmüştür.

1990'lı yıllarda dış politika, sistem içi uyum ile sistem dışı arayışlar arasında gidip gelen bir yapıya bürünmüştür. Özellikle Türk Dünyası'na yönelik açılımlar, pan-Türkist söylemlerle beslenmiş ancak bu politikaların somut başarılar üretmesi sınırlı kalmıştır. İran, Irak ve Ermenistan ile yaşanan diplomatik krizler, dış politikanın çatışma ve iş birliği dinamiklerini aynı anda barındıran bir karmaşa alanı olduğunu ortaya koymuştur. Bu karmaşa, Türkiye'nin dış politika vizyonunun netleştirilmesini zorlaştırmıştır. İdeolojik yönelimlerin, stratejik gerekliliklerle her zaman örtüşmeyebileceğini göstermiştir. Öte yandan, bu dönem, dış politikanın kurumsal yapılarla olan ilişkisini de daha açık biçimde ortaya koymuştur. Siyasi iktidarın ideolojik tercihlerine rağmen dış politika çizgisinin radikalleşmemesi, Türkiye'de dış politikanın bir devlet politikası olma özelliğini koruduğunu göstermiştir.

Türk dış politikasının 1919'dan 2000 yılına uzanan dönüşüm süreci değerlendirildiğinde, tarihsel olaylar dizisinin, ideolojik yapıların, kurumsal reflekslerin ve iç siyasal düzenin biçimlendirici etkisinin giderek daha görünür hâle geldiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın en önemli katkılarından biri, dış politikanın bir bütün olarak yalnızca dışsal faktörlerle değil iç siyasal yapılar, rejim tercihi ve ideolojik hegemonya mücadeleleriyle birlikte okunması gerektiğini göstermesidir. Devletin uluslararası alandaki yönelimi, tehdit ve fırsatlar tarafından ve iktidarda bulunan siyasal kadroların dünyayı algılayış biçimleri, toplumla kurdukları meşruiyet bağlamı ve uzun vadeli seyri tarafından da şekillendirilmektedir.

Bu bağlamda Türk dış politikasının ideolojik ekseninde değerlendirilmesi, uluslararası ilişkilerde çoğu zaman göz ardı edilen bir boyutu merkeze çekmek anlamına gelmektedir. Realist yaklaşımların devlet davranışlarını çıkar maksimizasyonu ve güvenlik arayışıyla sınırlayan anlayışı, Türkiye gibi karmaşık siyasal ve kültürel tarihsel arka plana sahip devletlerin dış politikasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Türkiye örneği, inşacı kuramların ve ideolojik analizlerin dış politika yapım sürecinde anlamlı katkılar sunabileceğini göstermektedir. Çünkü bu çalışmanın gösterdiği üzere, Türkiye'nin dış politika tercihleri çoğu zaman rasyonel çıkarlardan ziyade siyasal kimlik üretimi, rejimi sağlamlaştırma ve iç kamuoyunun yönlendirilmesi gibi ideolojik gerekçelerle örtüşmüştür. Bu durum, ideoloji ile strateji arasındaki ayrımın her zaman keskin olmadığını, kimi durumlarda bu iki unsurun iç içe geçerek dış politikanın yönünü belirlediğini ortaya koymaktadır.

Dış politika yapım süreçlerinde kurumsal yapıların ve bürokratik geleneklerin belirleyici rolü, bu çalışmanın vurguladığı bir diğer önemli temadır. Türkiye'de dış politika hiçbir zaman yalnızca siyasal iktidarların mutlak kontrolünde bir alan olmamıştır. Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay, MGK gibi kurumlar dış politikada sürekliliği ve rasyonelliği sağlamak üzere dengeleyici roller üstlenmiştir. Bu kurumsal yapılar, dış politikanın ideolojik savrulmalara karşı dirençli kalmasını sağlamış; özellikle kriz dönemlerinde devlet aklıyla uyumlu, teknik uzmanlık temelli politikaların uygulanmasına olanak tanımıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, bu bağlamda dış politikanın ideolojik farklılıklar ötesinde ortak bir ulusal refleks etrafında şekillenebileceğinin en çarpıcı örneklerinden biri olmuştur. Aynı şekilde 1990'lı yıllarda yaşanan yön arayışları ve kimlik temelli açılımlar, Türkiye'nin dış

politikasında radikal dönüşümler yaratmak yerine sınırlı değişikliklere yol açmıştır. Kurumsal yapıların dengeleyici işlevi sayesinde bu açılımlar kontrollü biçimde yönlendirilmiştir.

Bu noktada ideolojinin dış politikadaki işlevine ilişkin daha geniş bir değerlendirme yapmak gerekmektedir. Türkiye örneğinde ideoloji, iç kamuoyunu birleştirme aracı ve uluslararası sistemde bir duruş biçimi, bir yönelim manifestosu olarak da işlev görmüştür. Atatürk döneminin Batıcı ve laik çizgisi, Demokrat Parti'nin liberal-muhafazakâr yönelimi, Özal'ın neoliberal açılımları ve Refah Partisi'nin İslamcı söylemi; her biri dış politikada farklı ideolojik katmanları yansıtmıştır. Bu çeşitlilik, dış politikada zaman zaman yön kaymalarına yol açsa da, ortak paydada buluşan nokta, dış politikanın hiçbir zaman ideolojiden tümüyle arınmış bir alan olmadığıdır. Her dönem, kendi siyasal-ideolojik vizyonunu dış ilişkilerde yeniden üretmiştir. Bu bağlamda dış politika, iç siyasetin devamı olduğu kadar, onun görünür kılınma alanı hâline gelmiştir.

Bu yönüyle Türk dış politikası, klasik “*yüksek siyasal*” (high politics) tanımının ötesine geçerek, ideolojik mücadelelerin, kimlik politikalarının ve iç meşruiyet krizlerinin dışa yansıtıldığı bir sahne haline gelmiştir. Örneğin, Refah Partisi döneminde İslam dünyasına yönelik açılımlar, yalnızca dış ticaret ya da diplomatik stratejiyle açıklanamaz. Bu yönelim aynı zamanda içerideki İslami tabanı birleştirme ve laik-bürokratik yapıya karşı bir siyasal duruş üretme amacı taşımaktadır. Bu örnek, ideolojinin dış politikadaki etkisini doğrudan görünür kılmakta ve devletin dış yönelimlerini uluslararası sistemin dinamiklerine, iç siyasal denklem ve toplumsal karşılıklarla birlikte okumayı zorunlu kılmaktadır.

Dış politikada yönelim değişimlerinin her zaman kurumsal dirençle karşılandığı, ancak bu dirençlerin mutlak olmadığını da belirtmek gerekir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ideolojik yönelimlerin dış politika kararları üzerindeki etkisi giderek artmıştır. Batıcılık karşısında İslamcılık, seküler milliyetçilik karşısında kültürel kimlik politikaları alternatif söylemler olarak ön plana çıkmıştır. Ancak bu çeşitliliğin tamamen özgürce uygulanabildiği bir alan da oluşmamıştır. Türkiye'nin dış politika çizgisi, çoğunlukla NATO, ABD ve Avrupa Birliği gibi ittifak sistemleriyle uyumlu kalmaya özen göstermiştir. Dışsal baskı ve sistemsiz zorunluluklar, ideolojik açılımların sınırlarını çizmiştir. Bu durum, Türkiye'nin dış politika yapımında ikili bir

yapının varlığını düşündürmektedir. İktidarların ideolojik tercihleriyle şekillenen yönelimler ile devletin kurumsal refleksleri arasındaki gerilimli denge olarak varlığını göstermektedir. Bu çifte yapının Türk dış politikasında hem esneklik hem de direnç oluşturduğu söylenebilir. Bir yandan farklı hükümetlerin farklı yönelimleri uygulamasına imkân tanıyan demokratik bir çeşitlilik söz konusuysa, diğer yandan bu yönelimlerin radikal sapmalara dönüşmesini engelleyen bir kurumsal omurga mevcuttur. Bu ikilik, dış politikanın hem değişime açık hem de istikrara odaklı bir karakter kazanmasına neden olmuştur. Dış politika böylelikle bir yön bulma çabası olmamıştır, bir yön koruma mücadelesine dönüşmüştür.

Bu çalışmada ulaşılan temel bulgulardan biri, Türk dış politikasının yalnızca dönemsel yönelimlerle açıklanamayacak kadar derin ideolojik katmanlara ve yapısal sürekliliklere sahip olduğudur. 1919'dan 2000'e kadar olan süreçte iktidarlar değişmiş, uluslararası sistem dönüşmüş, iç siyasal denge defalarca yeniden şekillenmiş olsa da, dış politika kararlarının arkasında belirli bir mantıksal süreklilik ve kurumsal refleks yapısının varlığını sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Bu süreklilik, kimi zaman Batıcılık üzerinden, kimi zaman güvenlik eksenli statükoculuk, kimi zaman ise ekonomik liberalizm ya da dini referanslarla meşrulaştırılmış yeni yönelimler üzerinden yeniden inşa edilmiştir. Her durumda dış politika, değişen ideolojik çerçevelerin taşıyıcısı olduğu kadar, devletin süreklilik ilkesinin de görünür olduğu bir alan olarak şekillenmiştir.

Bu bağlamda Türk dış politikası, klasik bir kırılma-süreklilik ikilemiyle açıklanamaz. Aksine, bu politika alanı çok katmanlı, çoğu zaman çelişkili görünen ancak pratikte birlikte var olabilen yönelimlerin mekânı olmuştur. Batı ile entegrasyon süreçleri devam ederken İslam dünyasıyla duygusal bağlar kurulmuş, milliyetçi söylemler yükselirken küreselleşmeye uyum politikaları eş zamanlı olarak sürdürülmüştür. Bu çoklu yönelim yapısı, dış politikayı ideolojiler arası mutlak çatışma alanından ziyade çoğu zaman ideolojik melezleşmenin yaşandığı ve dış politika dilinin esnekliğinin stratejik olarak kullanıldığı bir zemin hâline getirmiştir. Böylece ideoloji hem yön veren hem de dış politikanın söylem çerçevesini esneten bir unsur olarak da işlev görmüştür.

Bu çok katmanlılık durumu, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunu da eş zamanlı olarak hem belirlemiş hem de belirsizleştirmiştir. Bir taraftan NATO

üyeliği, ABD ile stratejik ortaklıklar ve Avrupa Birliği süreci gibi somut yönelimlerle Batılı kimlik inşası sürdürülürken, öte taraftan pan-Türkist, İslamcı ya da Avrasyacı söylemler aracılığıyla alternatif kimlikler ve yönelimler de gündeme gelmiştir. Bu eş zamanlılık, Türkiye'nin dış politikada zaman zaman "*çok yönlülük*" olarak değerlendirilen pragmatizmini beslemiştir. Ancak aynı zamanda dış dünyada "*istikrarsızlık*" ve "*belirsizlik*" algısının oluşmasına da neden olmuştur. Türkiye'nin dış politika kimliği, tam da bu ideolojik çeşitlilik ve yönelim içinde şekillenmiş ve iç siyasetteki dönüşümler, dış dünyadaki yön tayinini doğrudan etkilemiştir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bir başka önemli çıkarım, dış politikanın karar alma düzeyinde ve söylem üretme düzeyinde de ideolojik olduğu yönündedir. Özellikle kriz anlarında dış politika söylemi, iktidarların toplumu mobilize etme, karışıklık üretme ve meşruiyet sağlama araçlarından biri olarak devreye sokulmuştur. 1974 Kıbrıs Harekâtı'ndan 1990'lı yılların pan-Türkist söylemlerine kadar pek çok örnek, dış politikanın iç siyasette kullanışlı bir araç haline geldiğini, özellikle toplumsal kutuplaşmaların yaşandığı dönemlerde dışsal tehdit ya da fırsatların siyasal dil aracılığıyla yeniden yapılandırıldığını göstermektedir. Bu durum, dış politikanın stratejik değil ve sembolik bir alan olduğunu da ortaya koymaktadır. Uluslararası ilişkilerde atılan adımlar kadar bu adımların nasıl sunulduğu, hangi tarihsel referanslarla ilişkilendirildiği ve ne tür kimliklere bağlandığı da önem kazanmaktadır.

Bu çalışma, dış politikanın ideolojik yönelimlerle şekillendiğini öne süren yaklaşımların geçerliliğini Türk örneği üzerinden göstermiştir. Özellikle inşacı kuramlar ve dış politikada kimlik merkezli yaklaşımlar, Türkiye'nin dış politika pratiğini anlamada daha derinlemesine bir analiz imkânı sunmaktadır. Devlet davranışlarını yalnızca güç ve güvenlik kaygılarıyla açıklayan realist yaklaşımların sınırlılıkları, bu çalışmada dönemin aktörleri, ideolojik yönelimleri, toplumsal meşruiyet stratejileri ve kurumsal yapı analizleriyle aşmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışma, tarihsel bir inceleme ve kavramsal bir öneri sunma niteliği de taşımaktadır. Türk dış politikası, iç-dış ayrımı üzerinden değil, bu iki alanın etkileşimi üzerinden analiz edilmelidir.

Son olarak, bu tez çalışması Türk dış politikasına dair yapılan analizlerin, siyasal iktidarların ideolojik tercihlerini, kurumsal reflekslerle birlikte değerlendirmede süreci eksik kalacağını göstermektedir. Çünkü Türkiye'de dış

politika, hiçbir zaman sadece dış dünyayla ilgili olmamıştır. Her zaman iç siyasal düzenle, toplumsal yapıyla ve tarihsel kimlik arayışlarıyla iç içe geçmiştir. Bu çok boyutlu yapı, hem fırsat hem de riskler barındırmaktadır. Fırsatlar, dış politikada esnekliğe, kriz anlarında hızlı yön değişimlerine ve çok yönlü ittifak stratejilerine olanak sağlamaktadır. Ancak riskler, yönsüzlük, güven sorunu, toplumsal bölünme ve dış dünyada öngörülemezlik algısını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin dış politikasını gelecekte daha rasyonel ve sürdürülebilir biçimde yönlendirebilmesi için dış dinamikleri ve içerideki ideolojik eğilimleri, siyasal kutuplaşmaları ve toplumsal talepleri de dikkate alan daha bütüncül bir perspektife ihtiyacı vardır.

Bu kapsamlı inceleme, Türk dış politikasının ideolojiyle olan ilişkisinin tarihsel seyri üzerinden kuramsal ve pratik düzlemde yeniden değerlendirilmesine katkı sunmayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, ideolojik yönelimlerin dış politika yapım sürecinde hem sınırlayıcı hem de yönlendirici olabileceğini göstermektedir. Bu yönelimlerin bir söylemden ziyade devletin uluslararası sistemdeki duruşunu biçimlendiren dinamikler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalara da kavramsal bir temel sunmaktadır. Türkiye'nin dış politikasının geleceğini anlamak için, geçmişteki ideolojik izlerin dikkatle okunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Devletin tarihsel refleksleri, stratejik aklı ve bürokratik birikimiyle şekillenen Türk dış politikası, aynı zamanda siyasal iktidarların ideolojik yönelimlerinden kurtulmayan, tersine bu yönelimlerden doğrudan etkilenen bir siyasa alanı olarak varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet'in ilanından itibaren şekillenen bu alan, farklı dönemlerde iktidara gelen siyasi kadroların dünya görüşleri, iç siyaset stratejileri ve rejim inşasına dair anlayışlarına bağlı olarak yön değiştirmiştir. Bu yönelimler, dış politikanın bir devlet refleksi olarak ve bir siyasal ajanda olarak kurgulanmasına yol açmıştır.

İktidarların ideolojik yapıları, dış politika önceliklerini belirlemede çoğu zaman etkili olmuş, özellikle iç politikada meşruiyet arayışının bir parçası olarak dış politika araçsallaştırılmıştır. Tek parti döneminde Batıcılık, statükoculuk ve modernleşme söylemleri dış politikaya yön veren temel unsurlar olmuştur. Çok partili hayata geçişle birlikte bu eksen çoğullaşmış ve dış politika, sadece kurumsal akılla

değil, aynı zamanda siyasal rekabetin uzantısı olarak da belirlenir hâle gelmiştir. Demokrat Parti döneminde dış ilişkiler Batı ile yakınlaşma ve kalkınmacı söylem çerçevesinde meşruiyet üretme işlevi görürken, 1970'lerdeki ideolojik kutuplaşma ve koalisyon hükümetleri dış politikada da parçalı ve değişken bir görünüm ortaya koymuştur. Özellikle sol-sosyal demokrat partiler bağlantısızlık ve ulusal bağımsızlık vurgusunu öne çıkarırken, sağ partiler Batı ittifaklarıyla bütünleşme ve güvenlik merkezli politikaları tercih etmiştir. Bu yönelimler, dış politika üretiminde karar alma süreçlerine doğrudan sızmıştır. Bu çerçevede kimi zaman parlamenter çoğunluklar aracılığıyla, kimi zaman ise kamuoyu mobilizasyonu ile dış politikanın ideolojik karakterini şekillendirmiştir.

İdeolojik temaların dış politika üzerindeki etkisi, özellikle 1970'li ve 1990'lı yıllarda çok daha görünür hâle gelmiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, ulusal güvenlik refleksinin ideolojik yönelimle bütünleştiği ve toplumsal meşruiyetin ideolojik sınırların ötesinde sağlandığı nadir bir örnek olarak tarihsel yerini almıştır. Bu dönem, aynı zamanda dış politikada farklı ideolojik kesimlerin ortak bir ulusal amaçta birleşebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. 1990'lı yıllarda ise Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan jeopolitik boşluk, dış politikada kimlik temelli yönelimlerin güç kazanmasına neden olmuştur. Pan-Türkizm, İslamcılık ve Osmanlı mirası gibi referanslar, dış politika söylemini belirli ölçüde şekillendirmiştir. Refah Partisi döneminde ümmet söylemi ve İslam dünyası ile kurulan ilişkiler ön plana çıkmıştır. Ancak bu dönemlerde dahi kurumsal yapıların dengeleyici rolü sürdüğü için dış politika ideolojik sapmalara karşı büyük ölçüde dirençli kalabilmiştir.

Dış politikada güvenlik ve ulusal çıkar yönelimleri ise özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde belirleyici bir eksen hâline gelmiştir. Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında Batı ittifakıyla bütünleşmesi, dış politikanın salt ideolojik ve stratejik zorunluluklara dayalı olarak biçimlendiğini göstermektedir. NATO üyeliği, ABD ile kurulan askeri iş birlikleri ve Soğuk Savaş stratejilerinin uygulanışı, dış politikanın bir güvenlik şemsiyesi altında yürütüldüğünü ortaya koymuştur. 1980 askeri darbesi sonrasında da ulusal güvenlik vurgusu, dış politikanın hem kurumsal hem ideolojik çerçevesini belirleyen asli bir unsur olmuştur. Bu dönem, aynı zamanda ekonomik çıkarların ve uluslararası entegrasyon hedeflerinin de dış politikaya entegre edildiği bir yeniden yapılanma sürecini ifade eder. Güvenlik ve ekonomi arasındaki

bu yeni sentez, dış politikayı devletin bekası bağlamında ve kalkınma vizyonunun bir aracı olarak da konumlandırmıştır.

Tüm bu süreçler, dış politikanın yalnızca dışsal faktörlere değil, aynı zamanda iç siyasal yapıya, ideolojik yönelimlere ve toplumsal taleplere duyarlı bir alan olduğunu göstermektedir. Dönemsel değişiklikler, dış politika yapım sürecinin hem kurumsal süreklilik hem de siyasal esneklik ilkeleriyle şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede Türk dış politikası, ideoloji ile stratejinin, kurumsal akılla siyasal iradenin kesişiminde inşa edilen çok boyutlu bir devlet pratiği olarak değerlendirilmelidir. Türkiye'nin dış politikası, geçmişte olduğu gibi gelecekte de bu çok katmanlı yapı içinde, hem içsel dinamikler hem de uluslararası konjonktür tarafından şekillendirilmeye devam edecektir.

Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye'nin dış politikasını dönemsel kararların ya da uluslararası zorunlulukların ve derin ideolojik yönelimlerin, kurumsal hafızanın ve toplumsal dinamiklerin birlikte şekillendirdiği çok katmanlı bir alan olarak ele almıştır. Tarihsel süreç içerisinde dönüşen siyasal iktidarlar ve onların taşıdığı ideolojik kimlikler, dış politikanın yönünü belirlemekle kalmamıştır. Devletin uluslararası sistemdeki konumunu, söylemini ve vizyonunu da yeniden inşa etmiştir. Bu bağlamda Türk dış politikası, bir “*Dış İlişkiler*” meselesi değildir. Bununla birlikte bir kimlik inşa süreci, bir yön arayışı ve bir devlet akıllı pratiği olarak değerlendirilmelidir. Geçmişin birikimiyle şekillenen bu siyasal alanı, gelecekte de hem içeriden hem dışarıdan gelen baskılar karşısında esneklik ve direnç arasında bir denge kurarak varlığını sürdürecektir.

KAYNAKÇA

TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM Z.C, Devre VI, Cilt 14, Birinci İnikad, S.3, 1 Kasım 1940.

TBMM Z.C, Devre VI, Cilt 21, Birinci İnikad, S.3, 1 Kasım 1941.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Cilt 2, Birinci Birleşim, S.3, 1 Kasım 1946.

Siyasi Parti Nizamname ve Programları

TBMM Kütüphanesi, 15 Teşrinievel 1927 Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, S.3, *Ankara*.

TBMM Kütüphanesi, C.H.F Nizamnamesi ve Programı, 3. Kongre, 10 Mayıs 1931, S.31 *TBMM Matbaası Ankara*.

TBMM Kütüphanesi, C.H.P Programı, 4. Büyük Kurultay, Mayıs 1935, S.2 *Ulus Basımevi Ankara*.

TBMM Kütüphanesi, C.H.P Tüzüğü, 26-12-1938 Partinin Üsnomal Büyük Kurultayı, S.3 *Recep Ulusoğlu Basımevi Ankara*.

TBMM Kütüphanesi, Milli Selamet Partisi, 1973 Seçim Beyannamesi, S.83, *Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul*.

TBMM Kütüphanesi, Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi, *1973 Seçim Bildirgesi*.

TBMM Kütüphanesi, *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, 1973.

Ahmad, F. (1996). Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980. Ahmet Fethi (Çev.). *İstanbul: Hil Yayın*.

Ahmad, F. (2017). Modern Türkiye'nin Oluşumu. Yavuz Alogan (Çev.). *Ankara: Kaynak Yayınları*

Ahmad, Turgay Ahmad, (2021). Türkiye' De Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971. *Kırmızıkeçi Yayınevi*

Akan, Erkin. 2018. “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat 1921-12 Mart 1921)”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı* 16(24):245-67.

Akandere, Osman. 2003. “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak ‘Dörtlü Takrir’in’ Amacı Ve Mahiyeti”.

Aksanyar, Necati. 2015. “Türk Toplumunda Batıcılık Akımı”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2).

- Aksu, F. (2008). Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi. İstanbul: **Bağlam Yayıncılık**.
- Akyol, T. (2008). Ama Hangi Atatürk. **İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık**.
- Akşin, S. (2000), "Düşünce Tarihi (1945 Sonrası)", Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, 3. Basım, **Cem Yayınevi**, İstanbul
- Alakel, Murat. 2011. "İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik Ve Sivil-Etnik İnkilemine Dair Teorik Tartışmalar".
- Arbaç, İmren. 2017. "Milli Mücadele Dönemi Rus-Türk İlişkilerinde Yeşil Ordu-Çerkez Ethem-Mustafa Suphi Ve Arkadaşları Üçgeni". **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi** 1(2):38-54.
- Arslan, G., & Somel, G. (2020). Ulusal Ve Yabancı Basında Türkiye'nin Almanya İle Japonya'ya Savaş İlanı (23 Şubat 1945). **History Studies**, 1837-1866.
- Atabey, F. (2014). Monterux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri. **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 1-11.
- Atatürk, M. K. (2017). Nutuk. Ankara : Nilüfer Yayıncılık.
- Ataturk Ansiklopedisi. (2015). Ataturk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturkun-soylev-ve-demecleri/>. Erişim Tarihi: 01.01.2025
- Ateş, Davut. 2009. "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: **İdealizm/Realizm Tartışması Ve Disiplinin Özerkliği**". **Doğuş Üniversitesi Dergisi** 10(1):11-25.
- Avcı, Cemal. 1994. "Millî Mücadele Döneminde Türk - Ermeni Ve Gürcü İlişkileri". **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** 1-10. Doi: 10.1501/Tite_00000000220.
- Aydemir, Ş.S (1985). İkinci Adam (1938-1950). Cilt 2, 5. Basım İstanbul: **Remzi Kitabevi**.
- Aydin, Yılmaz. 2023. "Türkiye Cumhuriyeti Ve Sovyetler Birliği Ekonomik İlişkileri". **Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi** 6(5):1-16. Doi: 10.59445/İjephss.1340288.
- Aysal, N., & Korkmaz, E. (2021). Demokratikleşme Ekseninde Halifeliğin Kaldırılması. Ankara: **İksad Publishing House** .
- Aşık, Kaan. 2019. "Osmanlı Devleti'nde Batıcılık Fikri Ve Basında Batıcılık Tartışmaları (1908-1918)". **Master's Thesis, Sakarya Üniversitesi**.
- Balcı, A. (2019). Demokrat Parti Ve Cumhuriyet Halk Partisi Dönemlerinde Türkiye'nin Nato'ya Giriş Denemeleri Ve Türkiye'nin Nato'ya Girişi 1945-1960. **Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 251-276.

- Bayram, Mürsel. T.Y. “Soğuk Savaş Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinin Sürekliliğinde Askerî Darbelerin Rolü”.
- Baysal, U. (2023). Türk Kurtuluş Savaşı'nın Mazlum Milletler Üzerindeki Etkisi. *Anadolu Mecmuası* , 19-46.
- Berkes, N. (2012). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: *Yapı Kredi Yayınları* .
- Bora, T. (2017). Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler (2. Baskı). *İstanbul: İletişim Yayınları*.
- Bora, T., & Gültekingil, M. (2005). Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Cilt 7 – Liberalizm. *İstanbul: İletişim Yayınları*.
- Bora, T., & Gültekingil, M. (3. Baskı 2006). Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Cilt 5, Muhafazakârlık İstanbul: *İletişim Yayınları*.
- Bora, T., & Gültekingil, M. (4. Baskı 2007). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme Ve Batıcılık Cilt3 . *İstanbul: İletişim Yayınları* .
- Bostancı, Mustafa, Ve Nevzat Uysal. 2023. “Milli Güvenlik Konseyi Dönemi Türk Dış Politikası (1980-1983)”. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23(3):1405-32. Doi: 10.11616/Asbi.1327864.
- Bostancı, Mustafa. 2016. “Türk-Suudi İlişkilerine Katkısı Bakımından Turgut Özal’ın Suudi Arabistan Ziyareti (16-20 Mart 1985)”. *Yeni Türkiye Dergisi* 85:651-62.
- Bulut, Sedef. 2008. “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. Ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) Nato Üyeliği Ve Balkan Politikası”. *Atatürk Yolu Dergisi* 11(41):35-61. Doi: 10.1501/Tite_0000000258.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2023). Cumhuriyet’in Yeni Yüzyılında Dış Politikada Türk Dünyası Vizyonu. *Akademik Hassasiyetler*, 469-495.
- Calabrò, Alessio, Ve Francesca Corrao. T.Y. “Neo-Pan-Islamism İn Turkey: *Foreign Policy Discourse Of Turkey’s Islamist Thinkers And Parties* (1970s-1990s)”.
- Calhoun, C. (2012). Milliyetçilik, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: *İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*.
- Cankut, Ayhan. 2018. “Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri”.
- Çakmak, Mehmet Ali, Ve Hayati Adalar. T.Y. “*Türkiye’de Çok Partili Demokrasiye Geçişte İç Ve Dış Dinamiklerin Etkileri* (1945-1950)”.
- Çalikkılıç, Y. (2025). Akdeniz Paktı Ve Türk Basınındaki Yankısı. *Metin & Analiz Kültürel Çalışmalar Ve Starateji Dergisi*, 15-31.
- Çavuş, Tuba. 2012. “Dış Politikada Yumuşak Güç Kullanımı Türk Dış Politikası”. Master’s Thesis, *Sakarya Üniversitesi* (Turkey).
- Çaycı, Abdurrahman. 1992. “Atatürk Ve Çağdaşlama”. Atatürkçü Düşünce, Ankara 641-58.

- Çelik, Halil İbrahim. 2023. “Mustafa Kemal Paşa’nın Millî Mücadele Dönemindeki Dış Politikasının Millî Bağımsızlık İlkesi Çerçevesinde Analizi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (50):116-32. Doi: 10.52642/Susbed.1220737.
- Çetin, Remzi. 2010. “II. Dünya Savaşı’nda Numan Menemencioğlu’nun Dışişleri Bakanlığı (1942-1944)”. *Master’s Thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi* (Turkey).
- Çolakoğlu, Emre Feyzi. 2021. “Tarihyazımında Anıların Rolü Ve Önemi: Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası Tarihi Üzerine Güncel Bir Değerlendirme”. *History Studies International Journal Of History* 5(13):1499-1517. Doi: 10.9737/Hist.2021.1044.
- Conway, D. (2011). *Klasik Liberalizm. Liberal Düşünce Dergisi* , 85-90.
- Demir, Gürkan. “Türkiye-Abd İlişkileri”.
- Demirkürek, İ. (2011). 1980 Sonrası Değişimin Işığında Kadın Ve Liderlik Olgusu: Tansu Çiller Örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Deringil, S. (2015). Denge Oyunu. İstanbul: *Portakal Baskı*.
- Derman, Giray Saynur, Ve Vefa Kurban. T.Y. “Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkisi Ve Abd-Ssceb İle İlişkiler”.
- Dilek, M. S. (2012). Akdeniz’de Yaşanan Güvenlik Sorunu Ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939). 1519-1540: *Turkish Studies*.
- Dokuyan, Sabit, Ve Ruken Narbahçe. 2018. “Bülent Ulusu Hükümeti Döneminde Türk Dış Politikası (1980-1983)”. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7(4):2899-2925. Doi: 10.15869/İtobiad.484966.
- Duman, L. (2015). 1983 Seçimlerine Katılan Siyasal Partilerin Milliyetçilik Anlayışları: Türk-İslam Sentezinin Zaferi Mi? *Akademik Araştırmalar Dergisi* , 31-66.
- Duman, Okt Olcay Özkaya, Ve Dr Haktan BiRsel. T.Y. “*Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası Ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler* (Turkish Foreign Policy In The Period Of Democratic Party And External Developments Affecting The Dynamics Of This Policy)”.
- Düzgün, Dursun Murat. 2020. “Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı Ve Gelişme Evreleri”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (47):256-76.
- Ediş, E. (2018). Kıbrıs Barış Harekâtı Odağında Bülent Ecevit. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*.
- Ergül, E. (2018). Demokrat Parti Döneminde Türkiye’de İslamcılık (Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*.
- Erhan, Ç. & Embel, E. (2015). Türk Dış Politikasında Karar Alıcıları Yönlendiren Yapısal Faktörler. *Dergipark*, 145-170.

- Erimli, Buşra. 2022. "Competition Among Political Groups And Political Party Formation Issue İn The First Assembly". *İnsan Ve İnsan Dergisi*. Doi: 10.29224/İnsanveinsan.1143386.
- Erkmen, Ayşe. 2020. "Türkiye'nin Nato Üyeliği Ve Üyeliğin Tbm'm'de Kabulü". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17(2):1024-49. Doi: 10.33437/Ksusbd.653737.
- Eroğlu, Hamza. 1985. "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1(2):436-49.
- Ertem, B. (2010). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri Ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 252-273.
- Ertem, Barış. 2013. "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri Ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkileri." *Electronic Turkish Studies* 8(7).
- Ertem, Barış. 2018. "12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim Ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)". *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. Doi: 10.26466/Opus.407560.
- Erşan, Mesut. 2006. "Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri".
- Fukuyama, F. (2012). Tarihin Sonu Ve Son İnsan . *İstanbul: Profil Yayıncılık*.
- Gaikwad, Mr Rajesh K. T.Y. "The Role Of Ideology İn International Relations". 12(12).
- Bekcan, U. (2022, Haziran). *Gelenek*. Gelenek: <https://gelenek.org/ekim-devrimi-sonrasinda-bolseviklerin-dis-politika-yaklasimi-ve-sosyalist-turkiye-icin-bir-erceve/> Erişim Tarihi: 30.03.2024.
- Gökalp, Z. (2010). Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak . *Ankara: Akçağ Yayınevi*
- Gökhan, Erdem. 2015. "12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa İle İlişkilerine Etkileri: Avrupa Topluluğu Ve Avrupa Konseyi'yle İlişkiler". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 14(1):29-64. Doi: 10.1501/Avraras_00000000215.
- Gülbay, Alper. 2019. "Türk Dış Politikasında İslam Dünyasına Yönelişin İdeoloji Ve Güç Dengesi Bağlamında Analizi".
- Gürpınar, B. (2008). Türk Dış Politikasında Değişimin Bir Örneği: 1967 Arap-İsrail Savaşı. *Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 345-371.
- Hale, W. (2021). 1174'ten Günümüze Türk Dış Politikası . *Ankara: Serbest Kitaplar*.
- Heywood A. Political Theory: An Introduction, Palgrave Pres, Allan, 1988.
- History And Historian. 2024. "*The International Dimension Of The Cyprus Problem*". Doi: 10.5281/Zenodo.12587172.

- Hülagü, Orhan. 1997. "Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 8(39):759-85.
- İlyas, A., & Turan, O. (2012). İnönü Dönemi Türk Dış Politikası(Turkish Foreign Policy Within The Period Of Inonu). *Atatürk Dergisi*, 319-341.
- İlyas, A., & Turan, O. (2012). İnönü Dönemi Türk Dış Politikası(Turkish Foreign Policy Within The Period Of Inonu). *Atatürk Dergisi*, 319-341.
- İnalçık, H. (2007). Atatürk Ve Demokratik Türkiye. İstanbul: Kırmızı Yayınları
- İzmir, B. (2024). Büyük Britanya'nın Boğazını Kesmek"1: Sovyetlerin 1945'te Türkiye'den Talepleri Ve İngiliz Komuoyunun Tepkisi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 59-74.
- Jost, John T. 2006. "The End Of The End Of İdeology." *American Psychologist* 61(7):651.
- Jost, John T., Alison Ledgerwood, Ve Curtis D. Hardin. 2008. "Shared Reality, System Justification, And The Relational Basis Of Ideological Beliefs". *Social And Personality Psychology Compass* 2(1):171-86. Doi: 10.1111/J.1751-9004.2007.00056.X.
- Jost, John T., Christopher M. Federico, Ve Jaime L. Napier. 2009. "Political Ideology: Its Structure, Functions, And Elective Affinities". *Annual Review Of Psychology* 60(1):307-37. Doi: 10.1146/Annurev.Psych.60.110707.163600.
- Kaplan, M. (2016). 1980 Sonrası Türkiye'de İslamcılık (*Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*). Kütahya. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Karabekir, K. (1960). İstiklal Harbimiz . İstanbul: *Türkiye Yayınevi*.
- Karaca, Ali, Ve Engin Yetkin. 2018. "Çok Partili Döneme Geçişte Demokrat Parti Muhalefedinin Ana Hatları (1945-1950)". *Türklük Araştırmaları Dergisi* 2(Inture):116-37. Doi: 10.33157/Inture.2019.3.
- Karakoç, Şükrü Mutlu. 2023. "Ulus Devlete Doğru: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 'Millet-İ Hakime', Türkleşme Ve Ulusal Kimlik". *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 8(2):21-37.
- Karasipahi, S. (2009). Muslims İn Modern Turkey: Kemalism, Modernism And The Revolt Of The Islamic Intellectuals. London: I.B. Tauris.
- Kaya, M. (2015). Batı Dışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler, *Kopuşlar Ve Çatallanmalar. Turkish Studies*, 545-564.
- Kaya, Yakup, Ve Bülent Yeter. 2018. "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20(2):215-29. Doi: 10.32709/Akusosbil.407564.
- Kaynar, M. K., & Kalkan, N. (2022). Cumhuriyet Dönemi Partiler, Seçimler, Beyannameler (1923-1980). Ankara: *Tbmm Basımevi*.
- Keskin, Yusuf Ziya. 2020. "12 Mart Muhtırası'nın Türkiye Siyaseti Ve Devlet Örgütü Üzerindeki Etkileri".

- Kilinç, Ramazan. 2016. "İdeoloji Ve Dış Politika: Türkiye’de Kemalist (1930-1939) Ve İslamcı (2011-2015) *Dış Politikaların Karşılaştırmalı Bir Analizi*". *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 13(52):67-88. Doi: 10.33458/Uidergisi.463084.
- Kiraz, Sami. 2018. "Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20(2):417-40.
- Kirmit, Ömer Faruk. 2021. "Lozan’a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21(1):145-62. Doi: 10.18037/Ausbd.902584.
- Kıyanç, Sinan. 2018. "Cıa Ve 27 Mayıs 1960 Darbesi". *Journal Of History School* 11(Xxxvi):528-64. Doi: 10.14225/Joh1359.
- Kodal, Tahir. 2006. "Lozan Barış Antlaşması Ve Türk Kamuoyu". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22(64-65-66):215-44.
- Kurat, Yuluğ Tekin. 1984. "Mustafa Kemal’in Londra’da Bekir Sami’ye Talimatı (İngilizler Tarafından Ele Geçirilen Ve Çözülen Şifreli Telgraf)-Londra Konferansı’nın Bu Bilgilerin Işığında Yeniden Değerlendirilmesi (21 Şubat-12 Mart 1921 Ve İvedi Sonuçları (Özet)". *Belleten* 48(189-190):89-94.
- Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm Ve Demokrasi* (10. Baskı). İstanbul: *İletişim Yayınları*.
- Kıran, İ. D. (2025). Türkiye’de İlk Kadın Başbakan: Tansu Çiller. *International Journal Of Social Sciences*, 353-372.
- Mardin, Ş. (2012). *Din Ve İdeoloji* (Şerif Mardin Bütün Eserleri 2; 21. Basım). İstanbul: *İletişim Yayınları*.
- Oçak, Zeliha. 2019. "Chp’nin Logosu Altı Ok’un Siyasal Ve Kültürel Temsillerinin Kemalizm’in Kültür Ve Ekonomi Politikalarının Demokratik Eleştirileri Bağlamında İncelemesi".
- Öncü, Ali Servet, Ve Oğuzhan Ekinci. 2014. "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 182(182):241-64.
- Oran, B. (2001). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Cilt 1. 1919-1980). İstanbul: *İletişim Yayınları*.
- Oran, B. (2020). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Cilt 2. 1980-2001). İstanbul: *İletişim Yayınları*.
- Özbilek, Ö. A. (2023). II. Dünya Savaşı Sonrası Türk-Sovyet İlişkilerinin Gerilmesi Ve Antikomünizm (1945-1950) . *Sakarya Üniversitesi Türk Akademi Dergisi* , 23-47.
- Özlü, H. (2012). "Türk-Afgan Dostluk Ve İşbirliği Anlaşması" Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 31-46.

- Özkaya, Y. (1985). Milli Mücadele'de Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 587-608.
- Öztürkci, A. (2019). Tutarlılık-Belirsizlik Skalasında Türkiye'nin Boğazlar Politikası (Mart 1945- Ekim 1946) . *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* , 473-496.
- Papuççular, H. (2023). Cumhuriyet'in Dış Politikası Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023. İstanbul: *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları* .
- Parla, T. (1991). Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri . *İstanbul: İletişim Yayınları* .
- Parla, T. (1992). Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Cilt 3 – Kemalist Tek-Parti İdeolojisi Ve Chp'nin Altı Oku. İstanbul: *İletişim Yayınları*.
- Rawls, J., (2007), Siyasal Liberalizm (Çev.) M.F. *Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları*, İstanbul
- Öztürk, Ş. & Sevinç, H. (2022). Liberalizm: İdeolojik Bir Değerlendirme. *Ases Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 131-149.
- Şahin, B. (2008). Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi 1936-1939. *Dergipark*, 607-614.
- Şahin, E. ve Bilal Tunç. 2015. “Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci Ve Dp – *Chp Siyasî Mücadelesi* (1945-1947)”.
Şahin, K. N. (2022). Türkiye'de Siyasal Liberalizm Eleştirisi: Turgut Özal Dönemi (1983-1989) (*Yüksek Lisans Tezi, Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*). Kayseri. Yayınlanmış Yüksel Lisans Tezi.
- Şahin, M. (2024). Türkiye Ve Amerika Birleşik Devletleri Arasında Haşhaş Krizi (1968-1974). *Kapadokya Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, 1-137.
- Sait, Dinç. 2006. “Atatürk Döneminde (1920-1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; *İkili Ve Çok Uluslu İlişkiler*”.
- Sarılioğlu, İ. (2022). Montreux Sonrası Türk- Sovyet İlişkileri Çerçevesinde İnönü-Potemkin Görüşmesi (23 Kasım 1938). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1711-1726.
- Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1755-1777.
- Seda, G., & İnce, A. (2024). İrredantizm Perspektifinden Rusya'nın 2008 Sonrası Operasyonları. *Karadeniz Araştırmaları*.
- Şenışık, P. (2016). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri Ve Dönüşen Kimlikler. *Dergipark*, 84-120.
- Sezik, M. (2012). *Muhafazakâr Siyaset İdeolojisi Ve Türkiye'de Muhafazakârlık. 1. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, 114.

- Soysal, İsmail. 1981. "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)". *Belleten* 45(177):95-156.
- Soysal, İsmail. 1982. "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı". *Belleten* 46(182):367-414.
- Tamçelik, S. (2024). Türk Dış Politikasında Hatay'ın Türkiye'ye Katılmasıyla İlgili Yeni Bir Yaklaşım: Revizyonizm Ve Anti-Revizyonizme Karşı Pragmatik Reformizm Önermesi. *Türk Tarih Kurumu*, 297-332.
- Tamtürk, Erkan. 2019. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Siyasetindeki Dönüşüm".
- Tanrıverdi, B. B. (2020). 1999 Helsinki Zirvesi Sonrası Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Tatar, V., & Toprak, N. G. (2015). Kendi Kaderini Tayin Kavramının Hukuki Ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir İnceleme. *Bilge Strateji*, 55-69.
- Tekelli, İ., & İlkin, S. (2014). Dış Siyaseti Ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si. İstanbul: *İletişim Yayınları*.
- Tekin, A. C., & Dokuyan, S. (2022). Haşhaş Sorunu Ve Türk Diplomasisindeki Yeri (Osmanlı'dan 1980'e Kadar). *Türk Dünyası Araştırmalar*, 41-78.
- Tıgılı, Sabri Deniz Ve Yrd. Doç. dr Yıldırım. 2017. "Statükoculuktan Proaktifleşmeye: *Türkiye'de Muhafazakâr Dış Politika*".
- Tokgöz, Erdinç. 2011. "Dünden Bugüne Türkiye-Rusya Ekonomik İlişkilerinde Üç Büyük". 1(1).
- Tokur, H. Aytuğ, Atatürk Araştırma Merkezi, Ve Afyon Kocatepe Üniversitesi, Ed. 2011. Bildiriler / 90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları: 4 Mayıs 2009, Atatürk Kültür Merkezi Afyon Kocatepe Üniversitesi Ahmed Necdet Sezer Kampüsü, Afyon ; 4 - 5 Haziran 2009 Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Göztepe Kampüsü, *İstanbul. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi*.
- Topal, Coşkun. 2018. "Türk-Rus İlişkileri Ve Moskova Anlaşması". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4(6):313-30.
- Tuğrul, Talip. 2017. "Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri". *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10(2):617-57. Doi: 10.18403/Emakalat.317808.
- Tuncer, H. (2012). İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye. *İstanbul: Kaynak Yayınları*.
- Türkmenoğlu, Mehmet Ali. 2019. "Osmanlı Devletini Kurtarma Planı: Osmanlılık". *Journal Of History And Future* 5(2):408-27. Doi: 10.21551/Jhf.601640.
- Üçüncü, U. (2016). Türk Basınına Göre İzmir'in Kurtuluşu. *International Journal Of Social Science*, 31-48.
- Üçüncü, Uğur. 2014. "İstikbâl Gazetesi'ne Göre Doğu Cephesi'nde Türk-Ermeni Savaşı (1920)". (16).

- Uluç, A. Vahap. T.Y. “Liberal - Muhafazakâr Siyaset Ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”.
- Uluslan, Ş. (2008). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-İ Akvam) Girişi. *Dergipark*, 237-258.
- Ünal, M. C. (2022). Bülent Ecevit'in Dış Politika Anlayışı Ve Türk Dış Politikasına Etkileri (1972-1980). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Ünalp, F. Rezzan. 2020. “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Politikaları Ve Sonuçları”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (45):201-21.
- Uslu, A. (2023). Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi (1945-1950). Çankaya Üniversitesi:
<https://Psi204.Cankaya.Edu.Tr/Uploads/Files/Uslu,%20hur%20dunyanin%20saflarinda,%201945-1950.Pdf> . Erişim Tarihi 25.02.2025
- Uzman, Nasrullah. 2018. “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri Ve Türkiye’nin Tepkisi”. *Gazi Akademik Bakış* 11(22):117-42.
- Uzun, Hakan. 2004. “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye – Yunanistan İlişkileri”.
- Uzun, T. (2020). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş: 1946-1950. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 9-50.
- Uzunkaya, S. Ş. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Ekonomisi Ve Marshall Planının Ekonomiye Etkileri. *Ekonomi, İşletme Ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 176-185.
- Vanderlippe, J. M. (2005). The Politics Of Turkish Democracy İsmet İnönü And Formation Of The Multi-Party System, 1938-1950. Albany: State University Of New York Press,
- Vandov, D. (1982). Atatürk Döneminde Türk/Sovyet İlişkileri . Frankfurt: Infograph Yayıncılık.
- Weisband, E. (2000). İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası. M. Ali Kayabal (Çev). *Çağdaş Matbaacılık*.
- Yaman, Ahmet Emin. 1990. “Millî Ordudan Düzenli Orduya”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi 001-025. Doi: 10.1501/Tite_00000000008.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. 2010. “Turkey’s Middle Eastern Policy During The Democrat Party Era (1950-1960)”. (2010).
- Yetim, Fahri. 2011. “Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında İlkesel Yaklaşımlar Ve Uygulama Örnekleri”.
- Yetkin, Ç. (1983). T ürkiye’nin Tek Parti Yönetimi 1930-1945. *Altın Kitaplar Yayınevi*
- Yıldırım, S. (2022). Bülent Ecevit Dış Politikası Ve Liderlik Vizyonu. *International Journal Of Communication, Media And Management Research*, 62-70.

Yıldız, Ö. (2022). Sakarya Meydan Muharebesi Üzerine Bir Değerlendirme. Tarih Ve Gelecek Dergisi, 1112-1128.

Yıldız, S. (2021). İki Darbe Arasında Türkiye’de İzlenen İç Ve Dış Politikanın Haşhaşa Yansıması (1960-1980) . *Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*.

Zürcher, E. J. (2018). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi. Yasemin S. Gönen (Çev.). *İstanbul: İletişim Yayınları*.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : BİNER Gamze
Uyruğu : T.C.
ORCID : 0009 0002 8952 7644

Eğitim Bilgileri

Derece	Bölüm	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı	2025
Lisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler	2020

Yabancı dil

İngilizce

Seviye

Orta

Hobi

Medya Okur Yazarlığı, Kort Tenisi, Yüzme, Voleybol, Kitap Okuma,

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Gamze BİNER
Öğrenci No	2292002069
Anabilim Dalı	Uluslararası Politik Ekonomi
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Statüsü	☒ Yüksek Lisans

Tez Bilgileri	
Başlığı/Konusu	Türk Dış Politikasında İdeolojinin Rolü (1919-2000)

Tez Orijinallik Raporu Bilgileri*	
Sayfa Sayısı (Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümleri)	141
İntihal Tespit Programı	Turnitin
Benzerlik Oranı (%)	% 6 (altı)
Tarih	25.06.2025

*** Orijinallik raporu, aşağıdaki filtreler kullanılarak oluşturulmuştur:**

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimizi ve yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin doğru olduğunu beyan ederiz.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

Danışman		Öğrenci
Adı Soyadı	Doç. Dr. Alpaslan ÖZTÜRKÇİ	Gamze BİNER
İmza		
		Tarih 25.06.2025